

IEVA ZAUBERGA

**Tulkošanas teorija
profesionāliem tulkiem un
tulkotājiem**

2016

Šī grāmata ir mācību līdzeklis, kas domāts tulkotāju un tulku sagatavošanai. Darbā apskatītas tulkošanas studiju pamatnostādnes, iztīrītas galvenās teorētiskās koncepcijas, kā arī sniegti praktiski padomi snieguma uzlabošanai. Grāmata sastāv no piecām daļām: I daļa kalpo par ievadu un būtu izlasāma ikvienam, kurš vēlas lietot šo grāmatu. II daļā ietverti astoņi zinātniski raksti par tulkošanas jautājumiem, kuru mērķis ir iepazīstināt studentus ar veidiem, kā teorētiskās nostādnes var izmantot zinātniskā darbā un kā tās iekļaujas latviešu tulkojumu kontekstā. III daļa skaidro 177 ar tulkošanu saistītus jēdzienus, skaidrojumus papildinot ar piemēriem no angļu un latviešu tulkojumiem. IV daļa piedāvā plašu tulkošanas kursa teorētiskās literatūras sarakstu. V daļā iekļauti praktiski vingrinājumi, kas nostiprina iepriekš apskatītos teorētiskos jēdzienus.

Tulkojumzinātne kā patstāvīga akadēmiskā disciplīna izveidojās 20. gs. 80. gados. Tulkošana vairs netiek uzskatīta par neizpētītu jomu, turklāt tā piesaista arvien vairāk dažādu nozaru pētniekus. Ir izdots ievērojams skaits grāmatu, un pētniecība šajā disciplīnā kļūst arvien aktīvāka. Tulkojumzinātne kā akadēmisks kurss ir kļuvusi populāra daudzās universitātēs visā pasaulē.

Šis darbs sniedz ieskatu tulkošanas studiju kursā, kā arī galveno jēdzienu vārdnīcās, lai atvieglotu darbu šīs jomas studentiem. Grāmatā ir aprakstīti arī daži mutiskās tulkošanas aspekti. Lekcijas ir veidotas tā, lai iepazīstinātu ar dažādām tulkošanas pieejām, definētu tulkošanas problēmas, norādītu uz faktoriem, kas ir jāņem vērā, risinot šīs problēmas, uzskaitītu iespējamus tulkošanas procesus un palīdzētu studentiem vairojot profesionālo apziņu, lai tie spētu izvēlēties alternatīvas. Grāmatā ir apskatīti ne tikai teorētiskie aspekti, bet ir veikti arī tekstu fragmentu tulkojumi un pētīti vēsturiski tulkošanas gadījumi. Ir apskatītas atšķirības starp tekstu veidiem attiecībā uz dažādām tulkošanas stratēģijām.

Grāmatā ir sešas daļas: ievads tulkošanas pamatpieejās, lekciju satura apskats, ar tulkošanu saistītie zinātniskie raksti, galveno tulkošanas jēdzienu vārdnīca (kopā 177 ieraksti), paplašināta bibliogrāfija un vairāki uzdevumi treniņam. I daļa ir ievads, un šī daļa būtu jāizlasa ikvienam, kurš šo grāmatu izmanto. Tajā ir atrodamas tulkošanas pieeju vadlīnijas. II daļa ietver astoņus pētniecības rakstus, kuru mērķis ir latviešu valodas tulkojumos ieviest teorētiskos jēdzienus. III daļa izskaidro tulkošanas jēdzienus, un tie ir papildināti ar piemēriem no latviski tulkotiem angļu valodas tekstiem. III daļā ir minēti arī to zinātnieku vārdi, kuri pēta konkrētus tulkošanas aspektus, turklāt papildu informācijai lūgums skatīt atsauces IV daļā iekļautajā bibliogrāfijā. V daļa piedāvā uzdevumus, lai praktiski pielietotu teorētiskajā daļā apgūtās zināšanas un iedrošinātu lietot teorijas, tādējādi risinot dažādas tulkošanas problēmas.

Latvijas Universitātes Sastatāmās valodniecības un tulkošanas studiju nodaļa ir izstrādājusi divas maģistra grāda programmas rakstiskajā un mutiskajā tulkošanā: divu gadu profesionālā maģistra studiju programma rakstiskajā tulkošanā un divu gadu profesionālā maģistra studiju programma mutiskajā tulkošanā. Universitātes nodaļa piedāvā arī ievadkursu Tulkošanas studijās bakalaura grāda studentiem.

Satura rādītājs

1. daļa Pamatviedokļi tulkošanā	4
2. daļa Ieskats tulkošanas teorijā.....	25
1. Diskursa interference tulkošanā	25
2. Kultūrvides nosacījumi latviešu valodas tulkojumos	35
3. Ideoloģija un nozīme.....	43
4. Tulkotās literatūras loma kultūras tēla veidošanā	51
5. Tulka/tulkotāja loma jaunas terminoloģijas nostiprināšanā un izstrādē	60
6. Tulkošana kā diskursīvs imports.....	69
7. Ar tulkošanu saistītu tradīciju maiņa latviešu pavārgrāmatās.....	77
8. Emancipējoša tulkojuma virzienā	89
3. daļa Galvenie tulkošanas jēdzieni.....	95
4. daļa Bibliogrāfija.....	133
5. daļa Praktiskā daļa	137

Izmantotie saīsinājumi

AV – avotvaloda
AT – avotteksts
AK – avotkultūra

MV – mērķvaloda
MT – mērķteksts
MK - mērķkultūra

I DAĻA

Pamatviedokļi tulkošanā

Nodarboties ar tulkošanu ir gandrīz tāpat, kā vadīt automašīnu! Ja jūs iegādājaties auto un jums ir pietiekami liela vēlme iemācīties braukt, un jūs esat pārliecināts par sevi, iespējams, jūs spēsiet uzsākt braukšanu bez apmācības. Protams, automašīna sākumā raustīsies un kratīsies, bet jums tomēr izdosies to iedarbināt, jūs sāksiet braukt un cerams, ka beigās to apstādināsiet. Nekur tālu gan jūs neaizbrauksiet un, maz ticams, ka gūsiet prieku no brauciena. Ir skaidrs, ka jūsu veikums būtu daudz efektīvāks, ja jūs zinātu pamatnoteikumus. Pirms uzsākat tulkošanu, apsveriet zemāk minētos pieņēmumus un sāciet attīstīt savas idejas par tulkošanu – tas ir pirmais solis ceļā uz profesionāliem panākumiem. Ir svarīgi tulkošanu neuztvert kā mehānisku aktivitāti, bet gan kā radošu un atbildīgu uzdevumu, kas sagādā prieku.

1. SOLIS

TEORIJA VAR NODERĒT

Šķiet, ka cilvēkiem lielākoties ir virspusēja izpratne par tulkošanu. Daudzi labprāt apgalvotu, ka jebkurš, kurš zina svešvalodas, var salīdzinoši labi tulkot. Bieži tiek uzskatīts, ka tulkošanas process ir teksta mehāniska pārnese no vienas valodas citā. Turklāt tulkotājam ir nepieciešama pacietība un laba vārdnīca. Tomēr daudzu nestandarta tulkojumu dēļ (reklāmu, daiļliteratūras, avīzrakstu, TV dublāžu un daudzu citu) ir nepieciešams pārskatīt vispārējās profesionālās tulkošanas idejas.

Tāpat kā jebkurā citā profesijā arī tulkošanā ir nepieciešamas īpašas prasmes jeb praktiskās iemaņas. Tulkošana nenozīmē tikai to, ka vienas valodas vārdi tiek aizstāti ar citas valodas vārdiem – tas ir komunikācijas process, kura laikā tulkotājam būtu jāizpilda autora, pasūtītāja un lasītāja vēlmes. Tā kā mūsdienās tulkošana tiek uzskatīta par pakalpojumu, kas tiek veikts pasūtītāja vajadzībām jeb tās personas vajadzībām, kura pasūta tulkojumu un par to maksā, tad pasūtītāja intereses ir galvenās, un tas ne vienmēr nozīmē, ka tiks radīts tieši atbilstīgs mērķteksts. Labs tulkojums ir tāds, kas atbilst jaunās komunikatīvās situācijas prasībām. Ja izdevēji pasūta pasakas tulkojumu, kas vēlāk tiks izdots glancētā krāsojamajā grāmatiņā bērniem, bet tulkotājs iesniedz detalizētu, neadaptētu tulkojumu, ignorējot teksta apjoma ierobežojumus, adresāta gaidas, paredzēto funkciju, tad tulkojums ir nepieņemams un tulkotājs – neprofesionāls. Uzticamība tulkošanā lielākoties ir vienlīdzīga ar lietotāja vajadzību apmierināšanu. Lai šo uzdevumu izpildītu, tulkotājam nepietiek būt vien lingvistiski kompetentam, viņam ir jāspēj analizēt oriģinālu, jānosaka teksta mērķis jaunajā komunikatīvajā situācijā, jāsaprot tulkojuma saņēmēja vajadzības, jāizvēlas atbilstošākā tulkošanas stratēģija, jāpiemēro visefektīvākā tulkošanas metode un galvenokārt – jābūt pietiekami inteliģentam un pārliecinātam, lai pieņemtu lēmumus. Lai iegūtu profesionālās prasmes, ir grūti iztikt bez teorētiskajām zināšanām.

20. gs. 80. gados tulkojumzinātne piedzīvoja zvaigžņu stundu, un šodien tā ir attīstījusies kā neatkarīga zinātniskās darbības sfēra. Arī tulkotāju apmācība ir kļuvusi par neatņemamu sastāvdaļu daudzu pasaules universitāšu studiju programmās. Šādas apmācības galvenais mērķis ir rosināt pašapziņu un pašpārliecinātību topošajos tulkotājos. Profesionālam tulkotājam būtu jāzina, ko tas dara, un tam būtu jāspēj savas izvēles pamatot tulkojumu pasūtītājiem. Ekspertu no

nepieredzējuša tulkotāja atšķir racionāla pieeja. Ja vienīgais arguments, ko tulkotājs var piedāvāt, pārrunājot tulkojumu, ir “tā skan labāk”, maz ticams, ka šo tulkotāju kāds uzskatīs par profesionālu. Tulkošanas teorijas uzdevums ir sniegt tulkotājam teorētiskos rīkus, lai tas varētu sevi attaisnot tirgū un pierādīt savu kompetenci. Teorētiskās zināšanas arī paplašina tulkotāja sapratni par to, kāds **var** būt tulkojums, un attīsta elastīgu attieksmi. **Neeksistē viens pareizs tulkojums**. Vienmēr ir vairāki veidi, kā iztulkot tekstu, un ir ļoti svarīgi, ka tulkotājs pilnībā apzinās izvērtējuma kritērijus, funkcijas un tulkošanas metodes, lai spētu konkrētas kultūras ietvaros radīt konkrētajai situācijai atbilstošu mērķtekstu.

II SOLIS

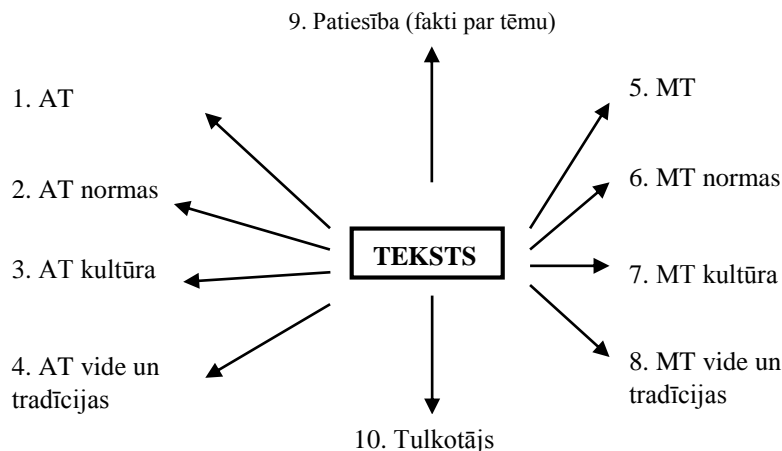
DIVI ATŠĶIRĪGI VEIDI TULKOŠANAS PIEEJAS IZVĒLĒ

Līdz 20. gs. otrajai pusei tulkojums lielākoties tika uzskatīts par avotteksta kopiju, gluži kā vienādības meklējums. Tulkojuma vienīgā vērtība bija tā saikne ar oriģinālu. Tulkošanas process sākās ar avotteksta lasīšanu un mēģinājumu atveidot oriģinālā teksta iezīmes tik tuvu, cik iespējams. Tas nenozīmē, ka visi tulkojumi bija burtiski un grūti lasāmi. Šo pieeju īsi definējis Pīters Ņūmārks (*Peter Newmark*): “**Tulkojumam pēc iespējas vairāk ir jālīdzinās oriģinālam, taču jābūt tik brīvam, cik nepieciešams**” (1988). Lasītāju gaidas tika apsvērtas, tomēr tulkotājs palika uzticīgs galvenokārt avottekstam un tā autoram. Šī ir **uz avotu orientēta** pieeja. Uz avotu orientēta tulkojuma galvenā ideja ir **ekvivalence**.

Mūsdienās pastāv vispārēja vienprātība, ka nav izdevīgi ekvivalenci uzskatīt par panaceju. Daži teorētiķi uzskata, ka tas nav iespējams (piem., Džeimss Holms (*James Holmes*)), turpretim citi tā vietā piedāvā vairāku pakāpju ekvivalenci (piem., Vilens Komisarovs (*Вилен Комиссаров*)). Tomēr par ekvivalenci nevar runāt, nepieminot Jūdžinu Naidu (*Eugene Nida*) un viņa izstrādāto **formālo un dinamisko ekvivalenci**. Formālās ekvivalences gadījumā tiek izvēlēta tuvākā iespējamā atbilstība formas un satura ziņā starp avottekstu un mērķtekstu. Dinamiskā ekvivalence attiecas uz tulkojumu, kas ir dabīgs, bet tajā pašā laikā pietiekami atbilst avottekstam, un kura ietekme uz mērķlasītāju ir gandrīz tāda pati kā avotteksta ietekme. Tomēr dinamiskās ekvivalences priekšnosacījums nav tieša sakritība starp avottekstu un mērķteksta (AT un MT) vienībām.

Uz mērķi orientētu tulkošanu varētu definēt kā ekvivalenta tekstuālā materiāla radīšanu citā valodā. Īsumā – tas ir tuvs, uzticams tulkojums.

Uz avottekstu orientētu pieeju var attēlot šādi:

Attēlā ir parādītas galvenās tulkošanas problēmas:

1) Autora individuālais stils, nepieciešamība to saglabāt vai uzlabot, nekvalitatīvu avottekstu tulkošana.

2/6) Avotteksta un mērķteksta valodas gramatiskā neatbilstība; avotteksta gramatika; mērķvalodas gramatikas prioritāte.

3/7) Satura vienības, kas ir specifiskas avotvalodas un mērķvalodas kultūrai; starpkultūru atšķirības.

4/8) Teksta tipiskais formāts; tekstam piemītošas konvencijas, ko ietekmē tā laika tradīcijas, tulkojums kā vēsturiska kategorija.

5) Ko sagaida lasītājs, ņemot vērā tā iespējamās zināšanas par tēmu, konkrēto autoru un valodas stilu?

9) Cik svarīgas ir zināšanas par avotteksta tēmu?

10) Tulkotāja uzskati un aizspriedumi, kas var būt personīgi un subjektīvi; tulkotāja individuālais stils; tulkotāja pamanāmība.

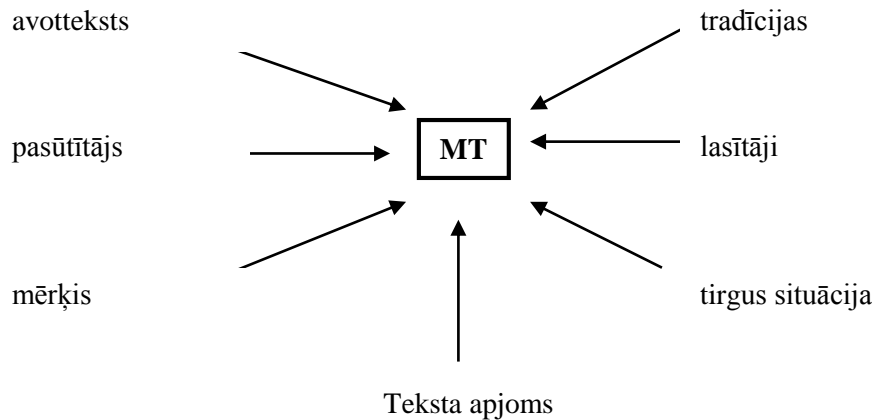
Daudzu šo problēmu risinājums slēpjas faktoros, kas nav saistīti ar avottekstu, tomēr tulkotājs visu procesu uztver no iekšienes, no avotteksta perspektīvas, tulkotājs nepamet avotteksta teritoriju, lai paraudzītos uz tekstu no lasītāja skatupunkta.

Uz mērķi orientētā tulkojumā primārā ir lietotāja perspektīva. Šajā gadījumā tulkotājs koncentrējas uz mērķtekstu un tā lomu mērķkultūrā. Tulkojums nesākas ar avottekstu, tas sākas ar nepieciešamību pēc mērķteksta. Tāpēc tulkotājs savu darbu sāk, analizējot jauno komunikatīvo situāciju, kurā tulkojums tiks izmantots, un lemjot par funkciju, kādu mērķtekstam ir jāpilda. Šāda pieeja tiek saukta arī par **uz funkciju orientētu**, un tā padziļināti aprakstīta **skoposa teorijā**. Šīs teorijas pamatā ir pieņēmums, ka tulkošanas stratēģiju nosaka mērķteksta iecerētais mērķis, nevis avotteksta funkcija. Turklāt mērķteksta funkcija var atšķirties no avotteksta funkcijas. Piemēram, var gadīties, ka pasūtītāju interesē juridiskā līguma saturs, tāpēc tulkotājs sniedz kopsavilkuma tulkojumu, tādējādi AT funkcionē kā juridiski saistošs dokuments, un tulkojumā virsroku ņem informatīvā funkcija.

Tulkojuma saņēmējs, kuram MT ir paredzēts, kļūst par nozīmīgu faktoru uz mērķi orientētā tulkojumā. Tāpēc ekvivalence, kas ir uz avotu orientēta tulkojuma pamatā, tiek aizvietota ar **pieņemamību** (*acceptability*). Pieņemams tulkojums ir vienmērīgs un lasītājam draudzīgs, turklāt pilda nepieciešamo funkciju. Tas ir pašpietiekams, autonomš teksts un bieži vien tiek uztverts par oriģināldarbu.

Uz mērķi orientētu tulkojumu var definēt kā avotteksta pārveidi mērķvalodā saskaņā ar mērķi, kādu tam piešķir jaunā komunikatīvā situācija. Vienkāršiem vārdiem sakot – tas ir brīvas formas tulkojums.

Uz mērķi orientētu tulkojumu var attēlot šādi:

Attēlā ir parādīts, ka realitātē tulkojums ne vienmēr sākas ar AT. Uz spēles ir likti daudzi citi faktori, piemēram, tirgus situācija. Tulkotāji zina tādu fenomenu kā standartizācija pēc svāra, kas nozīmē to, ka grāmatu klubi samazina grāmatu lappušu skaitu, lai mazāk maksātu par pasta sūtījumiem. Šādos gadījumos tulkotājam ir jāpiemēro izlaišanas metode (*method of omission*) tikai un vienīgi finansiālu apsvērumu dēļ. Vēl viens ar avottekstu nesaistīts faktors, ko nosaka izdevuma formāts, ir teksta apjoma ierobežojums. Kad tulkotājs saņem piedāvājumu tulkot, vai viņa lēmumu nenosaka atbildes uz tādiem jautājumiem kā: kāds ir termiņš un cik daudz es par to saņemšu?

Tāpēc tulkotājam jānosaka, kā pielāgot un pārveidot AT, lai MT atbilstu konkrētam modelim un nodrošinātu pieņemamību (Hermans, 1990).

Uz mērķi orientētā pieejā galvenais ir orientācija uz kultūrā saskaņotu, nevis lingvistisku pārnesi. Tādi teorētiķi kā Sjūzana Basnē (*Basnett*) un Andrē Lefevērs (*Lefevere*) izceļ tulkojumzinātnes “pagrieziena kultūras virzienā”. Tulkošana tiek uzverta nevis kā transkodēšanas process, bet kā komunikācija, kas pārvar kultūru barjeras. Tulkošanas procesā galvenais uzsvārs ir uz mērķteksta funkciju, nevis avotteksta norādēm. Tomēr ir jāsaprot, ka šajā pretstatījumā netiek noteikts, kurš process ir vērtīgāks. Nav tā, ka uz avotu orientēta pieeja ir vecmodīga un tāpēc – slikta, turpretim uz mērķi orientēta pieeja ir mūsdienīga un tāpēc – laba. Abas pieejas ir labas, un tās ir jāpiemēro atkarībā no tā, kas ir jātulko un ko tulkotājs saprot ar “labu tulkojumu”.

III SOLIS

MŪSDIENĀS TIEK UZSKATĪTS, KA TULKOŠANA PĀRVAR KULTŪRU BARJERAS. TĀDĒĻ, TULKOT NOZĪMĒ SALĪDZINĀT KULTŪRAS. TULKOTĀJS IR KULTŪRU STARPNIĒKS

Jēdzienu “kultūra” var definēt dažādi. Šī kursa mērķiem tiek izmantota Hansa Vermēra (*Hans Vermeer*) kultūras definīcija: kultūra ir normu un tradīciju kopums, kas jāpārzina indivīdam kā sabiedrības dalībniekam, lai būtu “tāds kā visi pārējie” vai lai spētu atšķirties no pārējiem. Komunikāciju nosaka kultūras situācijas ierobežojumi. Piemēram:

Kādā vācu avīzes sludinājumā ir dota dzīvokļa vai mājas platība kvadrātmetros un/vai istabu skaits (izņemot vannasistabu un virtuvi): “Dreizimmerwohnung” jeb trīsistabu dzīvokli veido dzīvojamā istaba un divas guļamistabas. Šī tradīcija attiecas arī uz dzīvojamo platību piedāvājumiem Latvijā. Turpretim Lielbritānijā un Spānijā sludinājumos parasti tiek uzrādīts guļamistabu skaits: trīsistabu dzīvokli veido četras istabas.

Tulkotāji interpretē AK īpatnības, ņemot vērā savas zināšanas par kultūru. Atkarībā no tā, cik līdzīgas vai atšķirīgas ir kultūras, AT kultūras iezīmes jeb reālijas nepieciešams pielāgot, lai panāktu iecerēto tulkojuma efektu. Tādējādi, ja britu dzīvokļa piedāvājums tiek tulkots latviski, tad tulkotājam frāze *a three-bedroom flat* (trīsistabu dzīvoklis) ir jāpārveido par *četrīstabu dzīvoklis*.

Kultūras konteksts ir atkarīgs no **tradīcijām** (*conventions*), kuras ir ļoti svarīgas tulkojumā. Tradīcija ir vispārpieņemta prakse, un tā it īpaši attiecas uz sabiedrības uzvedību. Cilvēki par sevi mēdz izteikt vispārīgus apgalvojumus, bet par citu cilvēku uzvedību – pieņēmumus. Tie ir zināmi kā stereotipi. Šādā veidā mēs zinām, ka itālieši ir skaļi un emocionāli, vācieši – pedantiski, somi – ieturēti. Šos stereotipus pie dzīvības uztur joki, tūrisma ceļveži, biznesa psiholoģijas grāmatas, karjeras ceļveži, reklāmas un daudzi citi starpkultūru teksti.

Tā kā mutiskā saziņa ir sociālās uzvedības veids, arī šeit mēs varam atrast tradīcijas. Lai izteiktu pateicību vai aizliegumu, tradicionāli ir pieņemts izmantot konkrētus vārdus un frāzes. Tradīcijas katrā kultūrā ir atšķirīgas. Piemēram, lai angļu valodā brīdinātu par smēķēšanas aizliegumu tiek lietota frāze *Thank you for not smoking*¹, turpretim latviešu valodā tiek izmantotas frāzes *Pie mums nesmēķē* vai *Smēķēt aizliegts*.

Tradīcijas netiek uzspiestas. Tulkotājs var izvēlēties – sekot tradīcijām vai rīkoties netradicionāli. Latviešu valodā ārzemju personvārdi parasti tiek transkribēti, piemēram, Žaks Širaks, Tonijs Blērs, lai gan pavisam nesen ir parādījusies tendence saglabāt ārvalstu personvārdus oriģinālformā *Jacques Chirac*, *Tony Blair*, kā tas ir pieņemts vairumā kultūru. Tas ir netradicionāli, turklāt daži cilvēki varētu teikt, ka tas apgrūtina šo vārdu izrunāšanu. Tomēr pastāv varbūtība, ka īpašvārdu netulkošana kādu dienu kļūs par tradīciju. Agrāk vai vēlāk tradīcijas mainās.

Lai saprastu, cik svarīgas tulkošanā ir tradīcijas, minēšu pāris piemērus:

- Teksta veida tradīcijas

Angļu receptēs tradicionālā sintaktiskā struktūra ir pavēles izteiksme (*Wash the cauliflower, boil gently in salted water*)², turpretim latviešu valodā pieņemtā struktūra ir 3. personas tagadnes īstenības izteiksme (*Kāpostus sarīvē, pārkaisa ar sāli*).

Angļu juridiskajos līgumos tiek izmantots modālais darbības vārds *shall*, turpretim latviešu valodā tradicionālā darbības vārda forma ir tagadnes īstenības izteiksme (*The contract shall take effect upon signing/Līgums stājas spēkā ar parakstīšanas brīdi*).

---

¹ Mēs pateicamies, ka jūs nesmēķējat. (*Šeit un turpmāk tulkotāja piezīmes*)

² Nomazgājiet puķkāpostu, vāriet to sālsūdenī.

- Tradīcijas pieturzīmju lietošanā skaitļos (Latvijā datumu pieraksta šādi – *10.03.60.* jeb *1960. gada 10. marts*, turpretim ASV tas nozīmētu *1960. gada 3. oktobris*; kārtas skaitļus Latvijā pieraksta, liekot punktu aiz skaitļa, t.i., *1., 2., 3.*, turpretim ASV un Lielbritānijā tos pieraksta, aiz skaitļa liekot vārda galotni *1st, 2nd, 3rd*³; decimālskaitļus Latvijā pieraksta, liekot komatu, piem., *17,4*, bet ASV un Lielbritānijā – liekot punktu, piem., *17.4*).
- Mērvienību tradīcijas (unces, mārciņas, jūdzes un grami, kilogrami, kilometri)

Tulkojot tekstu, AK tradīcijas vairumā gadījumā ir jāpielāgo MK tradīcijām, lai piepildītu mērķlasītāja cerības un izvairītos no pārpratumiem. Piemēram, ja, tulkojot pavārgrāmatu, netiek pārveidotas mērvienības, grāmatas lasītājs šo grāmatu nespēs izmantot kā efektīvu informācijas avotu. Sk. arī jēdzienu TULKOŠANAS TRADĪCIJAS.

Kultūras specifika ir ietverta sveškultūru vārdos, kurus ir viegli pamanīt, jo tie tiek asociēti ar konkrētu valodu un nevar tikt tulkoti tieši. Tie pārsvarā ierindojas kategorijā, ko sauc par “leksiku bez ekvivalences” (piem., *fish&chips, drug store, art nouveau, zilo ezeru zeme, bāleliņi*). Turklāt daudzas sveškultūru tradīcijas tiek pārnestas, izmantojot vietējās tradīcijas, jo burtisks tulkojums izkropļotu to nozīmi. Tomēr ir nepieciešama samērīga adaptācija. Piemēram, lai novērstu kādu negadījumu, mēs latviski sakām *Splauj pār plecu!*, turpretim angļiski šim mērķim tiek izmantota frāze *Touch wood!*⁴ Aizvietošana, balstoties uz kultūras tradīcijām, attiecas pat uz kanonizētiem reliģiskiem tekstiem. Droši vien vislabāk zināmais piemērs ir atrodams Tēvreizē, kur frāze “Mūsu dienišķo maizi dod mums šodien” eskimosu valodā tiek tulkota kā “Mūsu dienišķo zivi dod mums šodien”, lai MT uz mērķlasītājiem iedarbotos tāpat kā AT.

Lai izvēlētos tulkošanas metodi, tulkotājam noder **scēnu un rāmējumu** (*scenes and frames*) koncepcija. Teksti mūsu prātos rada konkrētas bildes. Tulkojot ir svarīgi saglabāt AT radītās scēnas, taču, lai to izdarītu, dažkārt AT vārdi ir jāmaina. Citiem vārdiem sakot, lai iegūtu līdzīgas scēnas, jāmaina lingvistiskie kadrējumi. Augstākminētajā piemērā vārds *maize* tiek aizstāts ar vārdu *zivs*, lai eskimosam rastos identisks priekšstats. Kā vēl vienu paraugu var izmantot iepriekš doto piemēru par dzīvojamo platību piedāvājumiem.

Atkarībā no MT mērķa ar citas kultūras vārdiem var rīkoties šādi:

1. saglabāt AV kultūru
2. pārveidot par MV kultūru
3. izvēlēties neitrālu, starpkultūru terminu.

Ja tulkotājs izvēlas saglabāt lasītāja zināšanas par AK, var izmantot transkripciju, transliterāciju vai netulkota fragmenta ievietošanu (fragmenta netulkošanu). Dažkārt var izmantot arī kalkēšanu.

Lai AK pārveidotu par MK, ir jāizmanto funkcionālais analogs jeb pragmatiskā adaptācija.

³ Latviešu valodā identiskā pierakstā tas izskatītos šādi: 1ais, 2ais, 3ais

⁴ Piesit pie koka!

Lai izlīdzinātu kultūras specifiku un radītu kulturāli neitrālu tekstu, ir jāizmanto vispārināšanas, aprakstošās tulkošanas vai paskaidrojošās tulkošanas metode.

Šīs metodes ir aprakstītas III daļā.

Metodes izvēle ir atkarīga no MT mērķa un adresāta, kā arī no teksta veida.

IV SOLIS

PIEEJA TULKOJUMAM IR ATKARĪGA NO TEKSTA VEIDA. LAI IZVĒLĒTOS TULKOŠANAS STRATĒGIJU, IR JĀANALIZĒ TEKSTA VIENĪBAS, TĀDĒJĀDI NOSAKOT TEKSTA MĒRĶI

Jebkuru tekstu raksturo dažādas intratekstuālas un ekstratekstuālas iezīmes, kas tam piešķir īpašu funkciju. Tulkotājam ir jānovērtē avotteksts, lai saprastu, kādu funkcionālu un tekstuālu lomu tas ieņem avotkultūras komunikatīvajā situācijā, un pēc tam jāizvērtē, kā avotteksta faktori var tikt sasaistīti ar iecerēto mērķteksta funkciju – vai tam būtu jāatbilst tikai mērķvalodas normām un saņēmēju gaidām pēc pārveidošanas, pārrakstīšanas utt. Avotteksti var būt ļoti atšķirīgi. Tādējādi būtu jāatšķiras arī dažādu tekstu tulkošanas pieejām. Visi teksti tradicionāli ir iedalīti trīs galvenajās grupās: **informatīvie** jeb uz saturu orientētie, **vokatīvie** jeb uz lasītāju orientētie un **ekspresīvie** jeb uz autoru orientētie teksti (Būlera (*Buhler*) klasifikācija). Iztulkota teksta galvenā funkcija noteikti ietekmē to, kā tulkotājs rīkosies.

Informatīvie teksti

Informatīvie teksti ir ziņas, biznesa atskaites, zinātniski raksti, lietošanas pamācības utt. No vienas puses, šo tekstu tulkojumiem ir jābūt precīziem, sevišķi attiecībā uz terminoloģiju, kas veido 5 līdz 10 % no visām leksikas vienībām. No otras puses, šis teksta veids ir stilistiski vismazāk noslēpētais, turklāt šādi teksti bieži vien ir sarakstīti ātri un pavisā. Jo tehniskāks ir teksts, jo mazāk svarīga ir valoda. Šo tekstu funkcija ir īsi un skaidri nodot informāciju, turklāt uzsvars tiek likts uz satura vienībām. Šie teksti satur tiešus vēstījumus, tajos ir maz konotāciju, emocionālas valodas, skaņu efektu un oriģinālu metaforu. Tie parasti arī netiek piesaistīti kādai konkrētai kultūrai, jo zinātne un tehnoloģijas nav piesaistītas vienai sabiedrības daļai.

Tulkošanas aspekti

- Tā kā informatīvu tekstu mērķis ir nodot informāciju pēc iespējas skaidrāk, tulkotājam viennozīmīgi nevajadzētu cieši ievērot AT formulējumu – tekstuālajām vienībām jābūt apstrādātām un bieži vien pārformulētām.
- Informatīvie teksti ir saistīti ar kādu konkrētu tēmu, tāpēc vissvarīgākā prasība tulkošanā ir tēmas pārzināšana, kas tulkotājam sagādā vislielākās grūtības. Ja tulkotājam nav zināšanu konkrētajā jomā, bet ir lieliskas avotvalodas un mērķvalodas zināšanas, viņam tomēr var neizdoties iztulkot tekstu, piemēram, par pusvadītājiem.
- Vislielākās grūtības parasti sagādā terminoloģija tehniskajā tulkošanā. Ja ir pieejama laba bilingvālā vārdu krātuve, kurā var atrast termina mērķtulkojumu, grūtības mazinās. Tomēr latviešu valodas tulkotājiem parasti ir jāatrod risinājums, izmantojot ierobežotus resursus. Bet ir arī

labā ziņa – Latvijas grāmatnīcās specializēto vārdnīcu skaits pieaug! Vārdnīcas ir labs uzzīņu avots. Vēl viens tehnisks palīgs ir mērķvalodā atrodamie **paralēlteksti**, t.i., līdzīga satura teksti, kas palīdz tulkotājam izsekot teksta veida tradīcijām un, iespējams, iegūt nepieciešamos terminus. Tā kā daudzās jomās latviešu valodas terminoloģija ir neattīstīta, tulkotājam bieži nākas konstatēt, ka termins nav pieejams. Nākamais solis termina pārņemšanā ir izvēle starp pieejamajām iespējām – vairumā gadījumu tas ir aprakstošais tulkojums, transkripcija vai kalkēšana.

- Lai iztulkotu terminus, kuriem nav ekvivalenta mērķvalodā, visbiežāk tiek izmantota aprakstošā jeb **paskaidrojošā tulkošanas** metode. Šīs metodes priekšrocība ir domas skaidrība, lai gan salīdzinājumā ar tehnisku terminu tā ir neprecīzāka semantiskās amplitūdas dēļ. Tā tiek bieži piemērota, ja saņēmējs nav nozares speciālists, piemēram:

*The peculiarly American tradition of connecting academic **tenure** to academic freedom was codified in 1915. (“Administering Higher Education in a Democratic Society”)*

Amerikāņu tradīcija saistīt **garantijas akadēmiskā amata saglabāšanai** ar brīvības nosargāšanu mācību procesā tika kodificēta 1915. gadā.

Vēl tulkotājs var lietot **transkripciju**, piemēram:

Amerikāņu tradīcija saistīt **tenūru** ar brīvības nosargāšanu mācību procesā tika kodificēta 1915. gadā.

Transkripcijas trūkums ir tāds, ka tā ierobežo izpratni. Tomēr, ja paredzētais informācijas saņēmējs ir jomas eksperts, transkripcija var būt daudz efektīvāka, jo lasītājs drīzāk atpazīs transkribēto terminu, nevis no jauna izveidotu terminu, piemēram, datoreksperts dos priekšroku vārdam **vizards** (*wizard*), nevis **vednis** vai arī vārdam **templeits** (*template*), nevis **veidnis**.

Dažkārt transkripciju un aprakstošo tulkošanu lieto kopā, piemēram:

Amerikāņu tradīcija saistīt **tenūru** jeb **garantijas akadēmiskā amata saglabāšanai** ar brīvības nosargāšanu mācību procesā tika kodificēta 1915. gadā.

Šajā gadījumā teksts ir saprotams, kā arī ir ieviests jauns termins. Turpmāk tekstā var izmantot transkribēto terminu, tādējādi pārbaudot tā spēju pielāgoties mērķvalodai.

Kalkošanu (*loan translation*) var definēt kā uz dzimtās valodas elementiem balstīta jaunvārda veidošanu. Šo metodi parasti piemēro salikteņiem vai terminiem, kurus veido vārdu kombinācija, ņemot vērā to, ka neviens no vārdiem netiek lietots pārnestā nozīmē. Šajā gadījumā jauns termins tiek radīts tieši vai burtiski iztulkojot salikteņa daļas vai vārdu savienojuma leksiskās vienības, piemēram:

*While the amendment was meant to hinder **prior restraints**, it was uncertain whether libel suits after publication were still possible. (“Public Access to Government Information”)*

Labojums tika izstrādāts ar nolūku novērst **iepriekšierobežojumus** informācijas publicēšanai, bet nebija skaidrs, vai pēc publicēšanas pieļaujamas tiesas prāvas par apmelošanu.

Izmantojot šo metodi, iegūtais rezultāts ir saprotams, tomēr nav zināms, vai jaunizveidotais termins spēs adaptēties mērķvalodā. Latviešu valodā veiksmīgi ir ienākuši tādi jaunvārdi kā **plašsaziņas līdzekļi** (*mass media*), **lejupielāde** (*download*), **lielveikals** (*supermarket*), turpretim citi jaunvārdi paliks vien valodniecisku diskusiju līmenī, piemēram, **darbseminārs** (*workshop*), **lappusnieks** (*pager*).

- Tā kā zinātniskais rakstu stils nav pārāk elegants, tad tulkotājam, kurš ir skolots filologs, ir pienākums “izlabot” nepilnīgo stilu, pārrakstīt tekstu saskaņā ar vispārējiem labas rakstības noteikumiem, tādējādi uzlabojot oriģinālu. Mērķtekstam būtu jāatveido visa informācija, taču teksta struktūru un valodu ir “jāpadara” elegantu. Tulkotājam būtu jāuzņemas atbildība par jaunradīto tekstu. Lai radītu funkcionāli adekvātus mērķtekstus, **svīturošana, leksiskā papildināšana, aizvietošana, pārveidošana** jāpiemēro kā normālas tekstuālas darbības. Nūmārks apgalvo, ka **vairums tehnisko tulkojumu mūsdienās ir labāki par oriģināliem – vismaz tiem vajadzētu tādiem būt** (1988).

Vokatīvie teksti

Vokatīvo tekstu mērķis ir pārdot reklāmas, vēlēšanu runas, tūrisma brošūras utt. To galvenā funkcija ir manipulatīvā: šie teksti tiek radīti, lai liktu saņēmējam rīkoties (piemēram, pirkt, vēlēties). Tādējādi informācijas saņēmējam ir būtiska nozīme iecerētās teksta funkcijas īstenošanā. Teksta uztveršana ir atkarīga no informācijas saņēmēja individuālajām gaidām, kuras nosaka situācija, kurā viņš saņem informāciju, sociālais fons, zināšanas par pasauli un komunikatīvās vajadzības. Tā kā mērķlasītājs vienmēr atšķiras no avotinformācijas uzņēmēja, t.i., tie ir atšķirīgu kultūras situāciju dalībnieki, tad ir nepieciešams adaptīvais tulkojums, un šī tulkojuma pamatā ir pieņēmums par to, kā mērķvalodas lasītāji uztvers tekstu.

Tulkošanas aspekti

- Visplašāk pielietotā metode vokatīvo tekstu tulkošanā ir **adaptācija** (*adaptation*). Kultūrai piemītošās vienības tiek adaptētas tādēļ, ka pastāv kultūras atšķirības starp AT un MT informācijas saņēmēju. Reklāmsaukļus nosaka kultūra, piemēram, runā, ka francūzietes dzer minerālūdeni, lai saglabātu slaidu augumu, vācietes to dzer, jo tas ir veselīgi, savukārt angļietes (ņemiet vērā stereotipus!) – tāpēc, ka tas ir moderni. Tādēļ dažādām adresātkultūrām ir nepieciešami dažādi teksti.
- **Pārstrādāšana** (*revision*) nozīmē, ka bildes tiek saglabātas, bet teksts – mainīts. Šo metodi parasti izmanto lieli starptautiski uzņēmumi. To sauklis ir: “Domā globāli, darbojies lokāli”, un tie parasti pielāgo tekstus vietējām vajadzībām. Piemēram, reklāma *It's Colgate time* latviski ir tulkota kā *Lienīt, pienācis Kolgeita laiks*. Šī metode tiek saukta arī par LOKALIZĀCIJU.
- **Netulkota fragmenta ievietošana** (*zero translation*) tiek izmantota, atveidojot ļoti labi zināmu zīmolu nosaukumus, piemēram, *Enjoy Coca Cola!* Šajā gadījumā tulkojums vienmēr ir papildināts ar attēliem.

- Dažkārt tiek izmantota **tieša pārnese** (*direct transfer*) jeb **burtisks tulkojums** (*literal translation*), lai gan tas lielākoties attiecas uz neprofesionāliem tulkojumiem. Ja tiešo pārnesei izmanto reklāmu tulkošanā, tiek pārkāpta gaidu norma un mainīta avotteksta funkcija. Neadaptēts teksts viennozīmīgi nevar izraisīt to pašu atbildes reakciju citas kultūras situācijā. Piemēram, Latvijas reklāmas nozares agrīnajos gados (1990.–1995. gadā) tika publicētas daudzas neadaptētas reklāmas. To apoloģētiskais tonis atspoguļoja latviešu zemo pašnovērtējumu un neļāva tekstam sasniegt vēlamo rezultātu, piemēram, piesaistīt tūristus:

*A walk in the streets of the old town could be quite pleasant at night but you should better have a reliable companion or postpone all the romantic impressions until daytime.*⁵

vai

*Jūrmala is famous for its clean air, moderate climate, unique pine forests and medical mud. Unfortunately, the sea is too cold to make you wish to have a swim too often; water temperature seldom exceeds 20 degrees centigrade.*⁶

(abas reklāmas ir no izdevuma “Rīga This Week”, 1993. gada vasara)

Interesanti vērot, kā mainījušies Latvijas reklāmu tulkojumi. Mūsdienās reklāmu tulkojumi tiek pārrakstīti, lai tie atbilstu vispārējiem Rietumu pasaules reklāmu standartiem. Piemēram:

Take a walk along Jurmala paths, breathe fresh air, plunge into warm waters of the Gulf of Riga, meet magnificent sunrise on the beach – and have a good time in Jūrmala. (“Rīga This Week”, 1995)

Yep, it’s that time of the year again folks. As usual we’ve prepared a dreamy package for the true born-to-be-wild souls who don’t fancy sweltering and simmering all summer in Riga’s caastrophobic armpit and are lucky enough to have a choice! So if soot is not exactly your kind of tan, if you wake up feeling lika an endangered species, if carbon monoxide isn’t your favorite perfume and if sulfuric acid in your lungs doesn’t make you soar, we grudgingly dedicate this airy, breezy section of the guide to you. If you are desperate for some fun and want some real action in the sun, go straight away to Jurmala. This famous spa-resort is only 25 km away from Riga, stretching like a ribbon along the coast, Jurmala offers some of the best relaxation resorts in Latvia. In summer its natural resources such as mild climate, sea and fresh air, curative mud and spa water and of course the 30 km long sandy golden beach and pine forests attract plenty of holiday makers. (“Rīga This Week”, 2000)

Zelta likums apelatīvo tekstu tulkošanā: ja avotteksts ir rakstīts tā, lai veicinātu lasītājā noteiktu uzvedību, tad tulkojumam ir tāpat jāiedarbojas uz mērķlasītāju. Atcerieties, ka reklāmām (oriģināliem vai to tulkojumiem) ir jābūt kā nomoda sapņiem, kas mēģina aizraut lasītāju: pirmkārt, piesaistot viņa uzmanību; otrkārt, radot interesi; treškārt, veicinot vēlmes;

⁵ Pastaiga pa vecpilsētas ielām naktī var būt ļoti patīkama, taču to labāk veikt kopā ar uzticamu pastaigu biedru vai arī visus romantiskos iespaidus atlieciet līdz diennakts gaišajam laikam.

⁶ Jūrmala ir populāra tās svaigā gaisa, mērenā klimata, vienreizīgo priežu mežu un ārstniecisko dubļu dēļ. Diemžēl jūra ir pārāk auksta, tāpēc biežas peldes nav iecienītas – ūdens temperatūra reti kad pārsniedz 20 grādu pēc Celsija.

ceturtkārt, pārliecinot, ka viņam ir nepieciešama konkrētā prece vai, cik laba tā ir, un visbeidzot, pārliecinot mērķlasītāju rīkoties, vēršoties tieši pie lasītāja ar aicinājumu iegādāties precī tūlīt.

Ekspresīvie teksti

Ekspresīvos tekstus veido daiļliteratūra, un atšķirībā no daudziem informatīvajiem un operatīvajiem tekstiem, tie ļoti reti ir anonīmi, jo ir vērsti uz autoru. Autora poētiskās pasaules īpatnību saglabāšana ir ļoti būtiska ekspresīvo tekstu tulkošanā, tādēļ, tulkojot daiļliteratūru, tulkotājam ir jāspēj pārcelt ne tikai AT vēstījumu, bet arī īpatnējo veidu, kā tas tiek pateikts AT. Šajā gadījumā iespēja pārstrukturēt vai rediģēt AT ir ierobežota. Šādi tiek panākta ekvivalence starp AT un MT, ņemot vērā gan teksta funkciju, gan vēlamu efektu. Nevainojamam tulkojumam ir jānodrošina tādas pašas funkcijas un estētiskais efekts kā avottekstam. Visplašākajā nozīmē šīs prasības ir ietvertas **funkcionālās ekvivalences** jēdzienā.

Neskatoties uz to, cik nozīmīgs ir ekvivalences jēdziens, ekspresīvu tekstu tulkošanai visnozīmīgākās ir mūsdienu funkcionālistu teorijas, piemēram, skoposa teorija. Tradicionāli AT funkciju saglabāšana tulkojumā tiek uzskatīta par vienu no galvenajām prasībām estētisku tulkojumu sagatavošanā. Saskaņā ar skoposa teoriju MT funkcijas var atšķirties no AT funkcijām, jo MT funkcijas neveidojas automātiski no AT analīzes, bet gan tiek pragmatiski noteiktas, balstoties uz starpkultūru komunikācijas mērķi. Funkcionālā ekvivalence starp AT un MT ir skoposa teorijas pielietojums, bet tas nav vienīgais. Tādējādi brāļu Grimmu pasaka var tikt pielāgota tā, lai tā sniegtu pozitīvas emocijas latviešu bērniem, izlaižot skumjas detaļas un radot patīkamu stāstu pirms gulētiešanas; tajā pašā laikā to var iztulkot detalizēti, ar zemteksta piezīmēm par kultūrai specifiskām detaļām, ietverot to antoloģijā studentiem, kas studē vācu kultūru un literatūru. Jebkurā gadījumā no tulkotāja tiek sagaidīts, ka darba autora nodomi netiks falsificēti. Veicot tulkošanu, tulkotājam ir jābūt **lojālam** pret iesaistītajām pusēm.

Labs sākumpunkts jebkuras tulkošanas stratēģijas izvēlē ir šāds: **jo nozīmīgāka ir autora valoda, jo tuvākam ir jābūt tulkojumam; ja valodas nozīme ir mazāka, tulkojums var būt brīvāks.** Tātad informatīvie teksti ir jātulko vienkāršā prozā, ar paplašinājumiem un paskaidrojumiem; ekspresīvajiem tekstiem ir nepieciešama “identificējoša” tulkošanas metode, kurā tulkotājs cenšas izjust autora pārdzīvojumu; operatīvajiem tekstiem ir nepieciešams adaptīvs tulkojums, ņemot vērā, kādu reakciju ir vēlams panākt no tulkojuma lasītājiem.

Mūsdienu tulkošanas prakse pierāda, ka lielāko daļu tulkojumu veido tehniskie teksti, juridiskie teksti un reklāmas. Iepriekš minētais Būlera iedalījums neietver juridiskos tekstus kā atsevišķu tekstu veidu. Tā kā tie tiek daudz tulkoti, šajā grāmatā tie ir apskatīti kā atsevišķs tekstu veids.

Juridiskie teksti – daudzfunkcionālu tekstu veids

Performatīvās (“autoritatīvās”) funkcijas dēļ juridiskie teksti tiek uzlūkoti kā autoritatīvs tekstu veids: valodai ir likuma spēks. Tradicionālie elementi, kas mūsdienās ir sastopami

daudzos juridiskajos tekstos, ir būtiski, lai pārliecinātu sabiedrību ievērot likumu. Tiesas zālē formālo procedūru vēl jo vairāk pastiprina tiesnesis, kas tērpies īpašā tērpā un dažās valstīs tā galvu rotā parūka. Tajā pašā laikā ir svarīgi saprast, ka juridiskie teksti ir arī informatīvi. Tādos juridiskajos tekstos kā vienošanās un nomas līgumi informatīvā funkcija ir visnozīmīgākā.

Juridiskajiem dokumentiem ir ne tikai divējāda funkcija, bet arī divi adresāti: no vienas puses, teksts ir adresēts cilvēkam, kas nav profesionāls jurists (piemēram, veikala īpašniekam, kurš ar pilnvaru ir saņēmis līgumu, lai pārdotu preces un kurš būtu priecīgs, ja līgums būtu sagatavots valodā, kas viņam ir viegli saprotama), bet, no otras puses, tekstam ir jābūt veidotam plašākai auditorijai (juristiem), lai izvairītos no juridiskiem strīdiem nākotnē. Kad tiek veidots juridisks dokuments, šīs nozīmīgās komunikācijas un “risku mazināšanas” funkcijas savstarpēji konfliktē. Juristi nekad nezina, kurš no uzrakstītajiem pantiem novedīs pie strīda, tādēļ visi svarīgie dokumenti jāgatavo ar īpašu uzmanību. Rakstīšanas procesā (paredzot visus iespējamus riskus) jurists attiecībā uz mērķauditoriju var viegli piešķirt komunikatīvajai funkcijai sekundāru nozīmi.

Juridiskie teksti ir kļuvuši ļoti tradicionāli, jo tajos tiek izmantotas vecās, tradicionālās vārdu formas un teikumu konstrukcijas, kas jau ir pārbaudītas. Paļaušanās uz pārbaudītu formu ir tikai dabīga, ņemot vērā nepieciešamību mazināt riskus. Tādēļ juridiskie teksti nav orientēti uz patērētāju, un bieži, lai šos tekstus saprastu, ir nepieciešama jurista palīdzība. Piemērs:

Client understands that any estimates provided by the Firm of the magnitude of the expenses that will be required at certain stages of any litigation asserting a cause of action are not precise, and that the kinds and amounts of expenses required are ultimately a function of many conditions over which the Firm has little or no control, particularly the extent to which the opposition files pretrial motions and engages in its own discovery requests, whether in the nature of interrogatories, depositions, requests for production, or requests for admission, or any other type of discovery allowed by the rules of procedure in the forum in which the dispute is pending. (110 vārdi)

Klients ir informēts, ka jebkuri uzņēmuma veiktie aprēķini par izdevumu apmēru, kas būs nepieciešami noteiktos tiesas prāvas posmos un būs par pamatu prasības izvirzīšanai tiesā, nav precīzi, un izdevumu veidi un apmēri pilnībā izriet no vairākiem apstākļiem, pār kuriem uzņēmumam ir neliela ietekme vai nav ietekmes, galvenokārt tādā apmērā, kādu prasītājs ir norādījis, veicot pirmstiesas darbības un iesniedzot prasībā, vai nopratināšanas laikā sniedzot liecību, dokumentu norakstus, vai atzīšanas prasību vai jebkura cita veida informāciju, kas ir saskaņā ar reglamentu tiesā, kurā tiek izskatīts strīds.

Tādēļ pašsaprotama ir “Plain English” kampaņa, lai sekmētu juridiskās valodas vienkāršošanu un uzlabotu tās informatīvo funkciju. Kampaņas pirmsākumi meklējami 20. gadsimta 70. gados, kad šī kustība uzsāka darbību, lai palīdzētu patērētājiem. Vienkāršās angļu valodas idejas aizstāvji uzskata, ka labi uzrakstīts teksts ir vienkāršs un tikai viduvēja intelekta pārstāvji rada grūti uztveramus un trulus tekstus. Idejas aizstāvji ir pret tādu tekstu veidošanu, kas liek “juridiski nevainīgiem” cilvēkiem justies briesmīgi, kad viņi cenšas atšifrēt parakstītos apdrošināšanas vai aizdevuma līgumus. Kustības aktīvisti uzskata, ka kvalitatīvi

rakstīts teksts liek lasītājam justies kompetentam, bet slikti veidots teksts – muļķīgi. Klientu apkalpošana ir pirmā likumdošanas joma, kurā nepieciešamība pēc dokumentu skaidrības un saprotamības ir tikusi atzīta visātrāk. Kustība ir ātri ieguvusi popularitāti sabiedrībā. Tagad rakstīšana vienkāršā angļu valodā ir daļa no obligātās apmācības ASV juridiskajās skolās un šī ideja kļūst arvien populārāka arī Lielbritānijā un Austrālijā. ASV valdība ir iesaistījusies vienkāršas angļu valodas kustībā ar mērķi pārskatīt tiesību aktus, lai samazinātu birokrātiju un federālās valdības izdevumus. Ja mēs pārveidojam iepriekš apskatīto piemēru saskaņā ar vienkāršās angļu valodas principiem, tad teksts skan šādi:

Client understands that the Firm's expense estimates are imprecise – that conditions outside the Firm's control, especially the opposition's pretrial motions and discovery requests, may affect expenses. (26 vārdi)

Klients ir informēts, ka uzņēmuma izmaksu aplēses ir neprecīzas, turklāt apstākļi, kurus ietekmēt nav uzņēmuma spēkos, ir īpaši attiecībā uz otras puses pirmstiesas prasībām un lūgumiem iesniegt pierādījumus, var ietekmēt izmaksas.

Tulkošanas aspekti

Ir grūti noteikt tādus standartus tulkošanai, kas būtu izmantojami jebkura juridiska teksta tulkošanā, jo “ likuma valoda” ir tikpat dažāda, cik lietas, kas ik dienu tiek iesniegtas tiesā. Tomēr pamatprasības ir šādas:

- Uzticamība: ja jebkuram citam teksta veidam brīvības pakāpe var būt mainīga, juridisko tekstu tulkojumiem jābūt pēc iespējas tuvākiem oriģinālam un precīzākiem. “Risku mazināšana” ir nepieciešama tulkotam juridiskam dokumentam tāpat kā avottekstam, un šim principam ir jādominē pār tulkojuma komunikatīvo funkciju. Tādējādi tulkojumam ir jābūt izteikti orientētam uz avottekstu. Daudzās valstīs juridisko dokumentu tulkošana tiek uzticēta tikai sertificētiem tulkotājiem, un fakts, ka šiem tulkotājiem ir jādod zvērests (ka tulkojums tiks veikts tik tuvu avottekstam, cik vien iespējams), lai saņemtu tulkotāja licenci, uzskatāmi apliecina pārdomātu pieeju tulkošanas procesam. Tas izskaidro to, kāpēc oficiālajos tulkojumos ir pavisam neliels skaits noviržu no oriģinālajiem tekstiem. Tomēr skoposa likums ir piemērojams arī juridisko tekstu tulkošanā, un var rasties situācijas, kad ir nepieciešams mainīt avotteksta funkciju. Parasti šādu pārmaiņu dēļ teksts būtu jāpārstrādā, lai tas kalpotu informatīviem nolūkiem (piemēram, kopsavilkums latviešu valodā piedāvājumam tilta būvniecībai, kas rakstīts angļu valodā) un pārmaiņas varētu tikt veiktas tikai neoficiālos tulkojumos.
- Nodalījums starp avota un mērķvalstu tieslietu sistēmām, turklāt tam ir jābūt skaidram arī tulkojumā. Piemēram, tiesu varas amatpersonu un institūciju nosaukumi ir jā saglabā vai tieši jāpārnes mērķvalodā, pievienojot īsu zemteksta piezīmi vai paskaidrojumu, ja nepieciešams.
- Vispārpieņemtu MV tradīciju ievērošana, kas varētu prasīt AT pielāgošanu. Viena no visierastākajām angļu valodas juridisko tekstu īpatnībām ir vārda *shall* lietojums dažādās nozīmēs, kur latviešu valodā tiek lietota tagadne, piemēram:

The contract shall take effect upon signature.

Kontrakts stājas spēkā ar tā parakstīšanas brīdi.

Tradicionālajos angļu valodas tekstos ir daudz dažādu juridiskajiem tekstiem raksturīgu frāžu, piemēram, **in the event of, prior to, at that point in time, for the duration of, herein, hereof, thereof, forthwith, any and all, each and every, finish and complete, alter and change, last will and testament.** Normas robežās tās ir jāizmanto, tulkojot juridiskos tekstus no latviešu valodas angļu valodā:

Ja nosūtītāja rīkojumus nav iespējams izpildīt, pārvadātājs par to nekavējoties ziņo.

If it is impossible to carry out the orders of the consignor the carrier must so inform him forthwith.

- Jāveic juridisko tekstu tulkojumu vienkāršošana. Oriģinālajiem juridiskajiem tekstiem raksturīga spēcīga autoritatīva funkcija; tulkojumi galvenokārt uzlabo tieši informatīvo funkciju, lai teksts kļūtu vieglāk uztverams.

Tomēr ne visi teksti, kas apraksta juridiskās procedūras, pilda juridisku dokumentu funkcijas. Daudziem šādiem tekstiem var būt nepārprotama informatīvā funkcija. Šādā gadījumā tie ir jātulko kā informatīvie teksti, t.i., pēc iespējas skaidrāk un kodolīgāk, izmantojot tādas stratēģijas kā svītrosana, pārstrukturēšana, aizvietošana un papildināšana, lai panāktu informatīvu efektu.

Juridiskie dokumenti Eiropas Savienībā

Pēdējā laikā, it īpaši Eiropas Savienības paplašināšanās kontekstā, **ES tiesību akti** (“eiroteksti”) ir kļuvuši par atsevišķu juridisko tekstu apakštipu. Kopienas tiesību (*acquis communautaire*) tulkošana attiecīgās valsts oficiālajā valodā ir viens no priekšnoteikumiem tām valstīm, kuras vēlas pievienoties ES. Minimālais tulkojuma apjoms, kas jāiztulko valsts oficiālajā valodā, ir apmēram 100 000 lapas, un tas rada jaunas prasības ne tikai terminoloģijas jomā, bet arī valodas sistēmā. Papildu grūtības sagādā fakts, ka eirotekstiem jābūt ne tikai vienkārši iztulcotiem, bet arī saskaņotiem terminoloģiski un stilistiski homogēnā sistēmā.

ES teksti var tikt uzskatīti par īpaši konvencionalizētiem **supranacionāliem hibrīdtekstiem**: bieži vien tos pat veido runātāji, kuriem attiecīgās valsts valoda nav dzimtā. Viņi dara to vienā no ES darba valodām (visbiežāk angļu vai franču valodā), apzināti lietojot ierobežotu vārdu krājumu, nozīmes, kas ir vispārlietojamas, specifiskas gramatiskās formas, tādējādi parādās iezīmes, kas ir raksturīgas divu vai vairāku kultūru valodas tradīcijām. Tā kā šiem tekstiem trūkst viendabīguma, tie tiek uzskatīti par hibrīdtekstiem. Hibrīditāte tiek veicināta, lai uzsvērtu to, ka visi teksti un valodas ir vienlīdzīgas, t.i., vienādi svarīgas, un ka citu valstu tulkojumiem attiecībā uz oriģinālu nekad nav sekundāra loma. Tādējādi atšķirības starp AT un MT tiek mazinātas. Nākamais solis ir šo jaunradīto dokumentu tulkošana visās ES darba

valodās. MT netiek dēvēti par tulkojumiem, tā vietā tos apzīmē ar terminu “valodas versijas”, lai uzsvērtu visu 24 darba valodu vienlīdzīgo statusu.

Tulkošanas aspekti

ES tekstu tulkošanai ir nepieciešami īpaši apmācīti tulkotāji. Eirotekstu tulkošanā funkcionālistu teorijas tiek izmantotas ļoti minimāli, lai neteiktu, ka netiek izmantotas nemaz. ES dokumentu sarežģīto struktūru nosaka “vienāda” formāta un “punkta likuma” ievērošanas prasības.

- Prasības pēc “vienāda” formāta nozīmē, ka visās valodu versijās tekstam ir jābūt identiskam, lai nodrošinātu vispārēju un nediferencētu dokumenta iesniegšanu. Šī prasība nozīmē tā saucamo vizuālo ekvivalenci. Piemēram, visām ES direktīvām ir jābūt preambulai – garam ievadam, kas uzskaita attiecīgā dokumenta saistību ar citām tiesību normām. Preambula jā saglabā visās valodu versijās, neskatoties uz to, vai šāda diskursa iezīme eksistē attiecīgajā valodā:

Council Directive 92/46/EEC of 16 June 1992 laying down the health rules for the production and placing on the market of raw milk, heat-treated milk and milk-based products THE COUNCIL OF THE EUROPEAN COMMUNITIES, Having regard to the Treaty establishing the European Economic Community, and in particular Article 43 thereof, Having regard to the proposals from the Commission (1), Having regard to the opinions of the European Parliament (2), Having regard to the opinions of the Economic and Social Committee (3), Whereas raw milk, heat-treated drinking milk, milk for the manufacture of milk-based products and milk-based products are included in the list of products in Annex II to the Treaty; whereas the production of and trade in such milk and products constitute an important source of income for the agricultural population; Whereas, in order to ensure the rational development of this sector health rules governing the production and placing on the market of milk-based products should be laid down at Community level; Whereas this principle has already been followed in Council Directive 85/397/EEC of 5 August 1985 on health and animal health problems affecting intra-Community trade in heat-treated milk (4); Whereas the introduction of such rules will help to ensure a high level of protection of public health; etc. HAS ADOPTED THIS DIRECTIVE:

Padomes 1992. gada 16. jūnija Direktīva 92/46/EEC, kas nosaka veterinārsanitāros noteikumus par neapstrādāta piena, termiski apstrādāta piena un piena produktu ražošanu un laišanu tirgū EIROPAS KOPIENU PADOME, ņemot vērā Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu, un jo īpaši tā 43. pantu, ņemot vērā Komisijas priekšlikumus¹, ņemot vērā Eiropas Parlamenta atzinumus², ņemot vērā Ekonomikas un sociālo lietu komitejas atzinumus³, tā kā neapstrādāts piens, termiski apstrādāts piens, piena produktu ražošanai paredzēts piens un piena produkti ir iekļauti Līguma II pielikuma produktu sarakstā; tā kā šāda piena un tā produktu ražošana un tirdzniecība ir nozīmīgs ieņēmumu avots iedzīvotājiem, kas nodarbojas ar lauksaimniecību; tā kā, lai nodrošinātu racionālu šā sektora attīstību, Kopienas līmenī būtu jāizstrādā veterinārsanitārie noteikumi, kas reglamentē piena un tā produktu ražošanu un laišanu tirgū; tā kā šis princips jau ir ievērots Padomes 1985. gada 5. augusta Direktīvā 85/397/EEC par veselības un veterinārsanitārajām problēmām, kas ietekmē kopienas iekšējo tirdzniecību ar termiski apstrādātu pienu⁴; tā kā šādu noteikumu ieviešana palīdzēs nodrošināt augstu sabiedrības veselības aizsardzības līmeni utt. IR PIEŅĒMUSI ŠO DIREKTĪVU:

Preambula parasti aizņem vairākas lappuses.

- “Punkta likums” nozīmē, ka tulkojumos visās valodu versijās ir jābūt vienādam skaitam punktu. Citiem vārdiem – viena tulkošanas vienība ir teikums. Šī prasība atvieglo diskusijas par dokumentiem. Teikumi var tikt numurēti, un tas palīdz skaidri saprast, par kuru teikumu tiek diskutēts. Turklāt diskusijas parasti notiek vairākās valodās. “Punkta likuma” ieviešanas sekas ir ļoti gari un sarežģīti teikumi, kas rada grūtības tos saprast. Piemērs: *“Milk based products”*: *milk products, namely products exclusively derived from milk, it being accepted that substances necessary for their manufacture may be added, provided that these substances are not used to replace in part or whole any milk constituent, and composite milk products, namely products of which no part replaces or is intended to replace any milk constituent and of which milk or a milk product is an essential part either in terms of quantity or for characterization of the product.*

(92/46/EEK)

“Piena produkti”: *piena produkti, proti, produkti, kas iegūti tikai no piena, pieļaujot, ka tam var tikt pievienotas vielas, kas vajadzīgas šo produktu ražošanai, ar noteikumu, ka šīs vielas daļēji vai pilnībā neaizvieto kādu no piena komponentiem, un salikta piena produkti, proti, produkti, kuros neviena no sastāvdaļām neaizvieto vai nav paredzēta kāda piena komponenta aizvietošanai un kuros piens vai piena produkts ir pamata sastāvdaļa vai nu tā daudzuma, vai produktam raksturīgo īpašību dēļ.*

(TTC tulkojums)

Ar tulkojumiem eiroteksti tiek ieviesti daudzās valodās un kultūrās kā jauns teksta veids, kuram ir savas tradīcijas un noteikts stils, tādējādi tulkošanas procesā vairs neorientējoties uz mērķauditoriju. Daudzās kultūrās (piemēram, somu, dāņu un latviešu) ES tekstu valoda var tikt aplūkota kā vēsturiska regresija, kas bieži vien ir pretrunā rekomendācijām, kuras snieguši valstu valodu centri. ES dokumentu valoda dažreiz tiek dēvēta par “eiorunu”, “eirožargonu”, un to tulkojumi tiek dēvēti par ES nīderlandiešu valodu, ES dāņu valodu vai ES latviešu valodu.

Katra valoda uz ES integrācijas un standartizācijas radīto spiedienu reaģē atšķirīgi. Plašāk izplatītās valodas (piemēram, spāņu un angļu), kuras tiek izmantotas daudz dažādos variantos visā pasaulē, nejūtas īpaši apdraudētas, tajā pašā laikā mazāk izplatītās valodas (piemēram, somu, dāņu, arī latviešu) jūtas apdraudētas, jo to saglabāšana ir svarīga. Tādējādi apstiprinās hipotēze – jo mazāka ir valoda, jo vairāk tā centīsies pretoties valodas normu izmaiņām. Tomēr ir vēl kāds būtisks faktors, kas ir jāņem vērā, t.i., valodas prestižs, kāds tiek piedēvēts ES institūcijām: kultūras, kas pozitīvāk attiecas pret Eiropas unifikāciju (piemēram, spāņi), ir tolerantākas pret iejaukšanos un pārmaiņām birokrātiskajā valodā, salīdzinot ar kultūrām, kas ES integrācijas procesu uzlūko atturīgi (piemēram, dāņi, zviedri).

Latvijā būtisku daļu ES dokumentu tulkošanu un koordinēšanu agrāk veica TTC. TTC ir publicējis vairākas rokasgrāmatas un vārdnīcas, lai palīdzētu tulkotājiem

veikt sarežģītos ES dokumentu tulkojumus. Publikācijas ir atrodamas šeit: <http://www.vvc.gov.lv/advantagecms/LV/publikacijas/index.html>

Solis Nr. 6

TULKOTĀJAM IR JĀUZŅEMAS ATBILDĪBA PAR TULKOJUMU

Mūsdienās tulkotājam ir jāapmierina vairāku tulkošanas procesā iesaistīto pušu vajadzības. Saskaņā ar Kiraliju (*Kiraly*) tulkotājam ir jāizveido mērķvalodas teksts tā, lai tas nodotu autora vēstījumu, pasūtītājs vēlētos to nosūtīt klientam un klients varētu izmantot tulkojumu. Mūsdienu starptautiskā vide liek pārskatīt ilgi pastāvošo uzskatu, ka tulkotāja un tulka profesija pieder pie klientu apkalpošanas jomas (un kalpošana parasti neliecina par labi attīstītu ego). Tomēr daudzās kultūrās joprojām dominē uzskats, ka tulkotāji ir mehāniski avotteksta atveidotāji. Tieši šī iemesla dēļ tulkotājiem ir svarīgi attīstīt pašpārlicību un spēt uzņemties atbildību par paveikto darbu. Pārāk bieži strīdīgās situācijās var dzirdēt tulkotājus sakām: “Es nezinu, es esmu tikai tulkotājs.”

Profesionālam tulkojumam ir jābūt uzticamam. Tulkojuma lietotājiem ir jāspēj **izmantot tulkojumu, lai varētu atbilstoši rīkoties**, piemēram, ja lietotāji rīkojas, balstoties uz uzskatu, ka tulkojums tiem sniedz informāciju, kas atbilst oriģinālam, tad uzticama tulkojuma gadījumā lietotāji rīkosies pareizi. Uzticamība ir saistīta ar tulkotāja spēju uzņemties atbildību par tulkojumu kā galaproduktu. Daudzējādā ziņā profesionālam tulkotājam ir vieglāk veikt oriģinālam atbilstošu, nevis funkcionālu tulkojumu, jo šādā gadījumā tulkošanas procesā pieņemamo lēmumu skaits ir ievērojami mazāks. Tādu stratēģiju kā izlaiduma, pragmatiskās adaptācijas, eksplikācijas un pārstrukturēšanas izmantošana prasa drosmi un mērķtiecību. Ja tulkotājs ir veicis oriģinālam atbilstošu tulkojumu un ja galaprodukts izrādās kļūdainis, tulkotājs vienmēr var attaisnoties, norādot uz kļūdām avottekstā. Bet labs tulkotājs parasti cenšas izvēlēties kvalitatīvi rakstītus tekstus, galvenokārt tādēļ, ka pastāv iespēja, ka tulkojuma lasītāji pieņems, ka vainīgs ir slikts tulkojums. Ja lasītāji apzinās, ka tiek lasīts tulkojums, tad viņi vilsies, uzskatot, ka avotteksts ir slikti uzrakstīts. Ne autors, ne tulkotājs nevēlas izraisīt šādu lasītāju reakciju, bet gan izlabot visas nepilnības.

Ne tikai tulkojumam, bet arī tulkotājam ir jābūt tehniski uzticamam, t.i., viņam jāiesniedz tulkojums laikā, jānosūta elektroniski vai ar eksprespastu (ja bijusi tāda vienošanās). Tulkotājam ir jāstrādā ar modernu datoru, tam ir jābūt pieejamam ātram interneta pieslēgumam, tuklāt labi jāorientējas informācijas tehnoloģijās. Viņam jābūt pieklājīgam un izpalīdzīgam telefonsarunu laikā un klātienē ar klientiem, jāsniedz padoms (piemēram, iesakot kolēģi, ar kuru sazināties, lai iztulkotu vienu lappusi īgauņu vai spāņu valodā), jāspēj uzdot pārdomātus jautājumus, pieņemt ātrus un ekonomiski pamatotus lēmumus, sniegt klientiem objektīvu informāciju par tulkojuma sagatavošanas termiņu. Tulkotājs nedrīkst izpaust tulkošanas procesā iegūto konfidenciālo informāciju trešajām pusēm. Tulkotājam jābūt teorētiskām zināšanām, lai varētu izskaidrot, kāpēc attiecīgajā situācijā ir pieņemts konkrētais lēmums, citiem vārdiem – tulkotājam ir jāspēj sevi aizstāvēt darba tirgū. Saskaņā ar

Robinsona teikto mūsdienās tulkošana ir daudz vairāk saistīta ar cilvēkiem, nevis vārdiem (1997).

Tulkotāja profesiju var salīdzināt ar jurista vai arhitekta profesiju. Ja klientam ir neskaidra vai neizpildāma ideja par māju, kuru viņš vēlas uzbūvēt, profesionāls arhitekts sniegs viņam padomu par mājas dizainu; ja klients vēlas slēgt līgumu ar nelabvēlīgiem nosacījumiem, jurists ieteiks līgumam pievienot papildu nosacījumus. Arī profesionālam tulkotājam ir jāpasargā klients no slihta tulkojuma, izmantojot citu tulkošanas stratēģiju un informējot klientu par to, cik dažādus efektus var sasniegt ar mērķtekstu jeb tulkojumu.

Valoda ir individuāls akts, bet tulkojums – personīgs akts. Man ir jāuzņemas atbildība par to, ko es saku, kā es to saku un ar ko es izvēlos runāt. Es neesmu anonīms. Es esmu atbildīgs par savu darbu. Tie ir mani vārdi.

SOLIS Nr. 7

TULKOŠANAS PRASMES VAR UZLABOT, PĒTOT CITU TULKOJUMUS. KRITISKA ATTIEKSME PRET TULKOJUMU VEIDO BŪTISKU SAIKNI STARP TEORIJU UN PRAKSI

Tulkojumus var aplūkot, izmantojot dažādas pieejas. Var lasīt AT un tad to salīdzināt ar MT, lai redzētu, cik daudz tulkojums atbilst oriģinālam (*retrospektīvais izvērtējums*). Šajā gadījumā tulkojums konceptuāli tiek uzlūkots kā oriģināla kopija. Vēl viens veids, kā izvērtēt tulkojumu, ir to izlasīt un novērtēt, cik labi tas funkcionē autonomi no oriģināla un tikai tad aplūkot oriģinālu, lai precizētu interesējošās detaļas (*perspektīvais izvērtējums*). Šī metode ir vissaprātīgākā, jo tulkojumi parasti tiek izmantoti kā autonomi teksti un to tieša atbilstība AT nav būtiska. Savukārt trešā metode ir šāda: izlasīt tulkojumu un salīdzināt to ar līdzīgiem MK tekstiem, lai novērtētu tā atbilstību tekstu veidu tradīcijām un izvērtētu, cik lielā mērā tulkojums atbildīs tam, ko sagaida lasītājs (*laterālais izvērtējums*).

Atkarībā no MT veida un nolūka, tulkojumu var aplūkot kā atvasinātu tekstu vai neatkarīgi veidotu galaproduktu. Ja tulkojums tiek aplūkots kā atvasinājums, visbūtiskākais ir izvērtēt AT un MT savstarpējo saistību; ja tulkojums tiek izmantots kā neatkarīgs teksts, svarīgi ir izvērtēt to, cik veiksmīgi MT funkcionē jaunajā komunikatīvajā vidē. Pirmajā gadījumā *starptekstuālā koherence* ir ļoti nozīmīga izvērtējuma veikšanai, t.i., MT ir jābūt saistītam ar atbilstošo AT; otrajā gadījumā *intratekstuālā koherence* ir ļoti būtisks faktors, t.i., MT saņēmējam ir jāspēj saprast tekstu un izmantot to tādiem mērķiem, kādiem tas ticis veidots. Piemēram, kad tiek vērtēts televizora instrukcijas tulkojums, nav svarīgi, cik lielā mērā MT atbilst AT; nozīme ir tam, vai lasītājam ir skaidrs, kā rīkoties ar televizoru. Turpretim ekspresīvo tekstu tulkošanā ir svarīgi, lai MT stils atbilstu oriģinālā lietotajam stilam.

Endrjū Čestermens (*Andrew Chesterman*) sniedz noderīgu izvērtējuma rīku. Normu teorijā, kas aprakstīta grāmatā “*Memes of Translation*” (1997), viņš izvirza trīs šim procesam nozīmīgas normas:

- 1) Atbilsmes norma, kas nosaka, ka tulkojumam ir jābūt saistītam ar AT atkarībā no tulkojuma skoposa, un šai saistībai obligāti nav jābūt ekvivalencei. Savstarpēju saistību novērtē, izmantojot patiesumu. Čestermens analogijai izmanto fotogrāfijas – viens un tas pats cilvēks dažādās fotogrāfijās var izskatīties dažādi, bet viņš joprojām tiks uzskatīts par to pašu cilvēku, neatkarīgi no vides, frizūras, pozas vai apģērba. Tulkojums nedrīkst maldināt saņēmēju par oriģināla saturu; starp šiem abiem tekstiem ir jābūt patiesai saiknei, kura dažkārt tiek dēvēta par INVARIANTU.
- 2) Komunikācijas norma nosaka to, ka tulkojums optimizē komunikāciju starp oriģināla autoru, tulkotāju un iespējamo lasītāju. Šajā gadījumā tiek vērtēta izpratne.
- 3) Atbildības norma nosaka to, ka tulkotājs ir lojāls pret oriģināla autoru, pasūtītājiem, iespējamo lasītāju un pats pret sevi. Tulkotājam ir jābūt ētiski atbildīgam par tekstu, ko viņš ir iztulkojis. Šajā gadījumā tiek vērtēta uzticība. Šis uzskats atbilst Kristiānas Nordas (*Christiane Nord*) LOJALITĀTES koncepcijai. Veicot AT tulkojumu, lojalitāte liek tulkotājam ņemt vērā kultūru atšķirības starp kultūrspecifiskiem jēdzieniem. Lai arī kādus uzlabojumus tulkotājs ieviestu MT, tas ir jādara atklāti, izmantojot arī tādus metatekstus kā zemteksta piezīmes, priekšvārdus un komentārus teksta beigās. Tulkotājam ir jāspēj pamatot šo izvēli, un šādās situācijās noder tulkošanas teorija.

Tulkojuma kvalitāti parasti vērtē dažādas iesaistītās puses:

- 1) Tulkojuma vērtējums, kuru veic lasītājs. Šajā gadījumā vissvarīgākais faktors ir gaidu normas (Čestermens šīs normas dēvē par radīšanas normām) – lasītājugaidas var atšķirties stila, teksta uzbūves un veida, diskursa tradīciju, gramatikas (piemēram, interpunkcijas) ziņā, un tās ir atkarīgas no tā, ko lasītājs uzskata par labu tulkojumu. Gaidu normas nav statiskas vai pastāvīgas; tās ir atvērtas uzlabojumiem un pārmaiņām, un lasītāju vidū tās var atšķirties. Ir lasītāji, kurus uztrauc pārlietu bieža aizguvumu, tabu vārdu vai neprecīzu lielo burtu lietošana, bet ir lasītāji, kurus neuztrauc nekas no iepriekš minētā, savukārt šos lasītājus traucē zemteksta piezīmju lietošana. Tulkotājam ir svarīgi noteikt, kurš būs iespējamais lasītājs, un būt uzmanīgam attiecībā uz stilu, gramatiku, teksta veidiem un tulkošanas tradīcijām. Tikai pēc tam tulkotājs var izvēlēties, vai censties pielāgoties iespējamam lasītājam vai tulkot brīvi. Ja tulkotājs izvēlas pēdējo variantu, viņam ir jāspēj pamatot neatbilstību oriģinālam. Ir jāņem vērā, ka profesionālu tulkotāju darba iespējas ir atkarīgas no pasūtītāja/klienta, kura gaidas ir vēlams rūpīgi apsvērt.
- 2) Pasūtītāja izvērtējums. Parasti pasūtītājs skaidri norāda, kādu galaproduktu, t.i., tulkojumu viņš vēlas saņemt. Klienta noteicošie faktori galvenokārt ir šādi:
  - pabeigtība (ja nav norunāts citādi);
  - faktu un terminoloģijas precīza lietošana saskaņā ar piešķirtajām funkcijām;
  - atbilstošs MV lietojums;
  - stingra ar klientu noslēgtās vienošanās ievērošana.

Klientiem ir trīs pamatprasības tulkojumam: labs, lēts un ātrs. Čestermens apgalvo, ka tulkojumam piemīt tikai divas no trim īpašībām. Kvalitāte ir tā, kas nosaka, vai klients būs apmierināts ar šo divu īpašību kombināciju. Piemēram, klients var izvēlēties ātru un lētu tulkojumu, bet tādā gadījumā tas nebūs labs. Savukārt labs un ātrs tulkojums nebūs lēts. Situācijas un vajadzības var būt dažādas, tādēļ tulkotājam ir ieteicams pirms tulkošanas uzsākšanas apspriesties ar klientu.

3) Izvērtējums, kuru veic pētniecības vai akadēmiskos nolūkos. Šādiem izvērtējumiem tulkojumzinātnē ir atsevišķa niša. To bieži dēvē par tulkošanas kritiku. To var izmantot arī akadēmiskos nolūkos, jo veido būtisku saikni starp teoriju un praksi:

- vienkāršā veidā uzlabo studentu profesionālo darbību;
- paplašina studentu zināšanas un izpratni par AV un MV, AK un MK, attiecīgo tematu u.tml.;
- dažādu tulkošanas iespēju prezentēšana palīdz izveidot savu viedokli par tulkošanu (kā es to tulkotu?).

Pītera Ņūmarka plāns (1988) noder MT sistemātiska izvērtējuma veikšanai:

- 1) Kodolīga AT analīze, tā mērķis, funkcijas, autora nodoms;
- 2) Tulkotāja mērķis, lasītāju skaits laika gaitā;
- 3) Selektīva, bet detalizēta salīdzināšana;
- 4) Izvērtēšana, ņemot vērā grūtības pakāpi, tulkotāja metodes, vēsturisko periodu un citus būtiskus aspektus;
- 5) Saikne starp autoru un tulkotāju, tulkotāja redzamība;
- 6) Tulkojuma nozīme MK.

II DAĻA

Ieskats tulkošanas teorijā

III nodaļā iekļautie raksti apskata vairākus tulkošanas jautājumus, balstoties uz tulkojumiem latviešu valodā. Tie ir publicēti dažādos zinātnisko darbu krājumos gan Latvijā, gan ārvalstīs, un tie palīdzēs studentiem sasaistīt teorētiskās zināšanas ar tulkošanas praksi.

1.

Diskursa interference tulkošanā

Ieva Zauberga

Šajā rakstā tiek runāts par hibrīdtekstu jēdzienu. Tulkošanā hibrīditātes jēdziens ir ļoti nozīmīgs, jo tulkojumos bieži var redzēt oriģināla nospiedumu. Ir svarīgi saprast, kad un cik lielā mērā šāds nospiedums ir neizbēgams, kad to vajadzētu izskaust, kā arī kādos gadījumos tas mazina tulkojuma efektivitāti.

Par hibrīditātes jēdzienu, raugoties no dažādiem skatpunktiem, ir runāts jau agrāk. Tulkošanas pētnieki vai nu uztver visus tulkojumus kā hibrīdtekstus, ja tajos apvienotas gan avotvalodas, gan mērķvalodas iezīmes, vai arī par hibrīdtekstiem uzskata tikai daļu no tulkojumiem. To nosaka, pirmkārt, nevēlama avotteksta interference un, otrkārt, mērķis, ar kādu teksts ir veidots attiecīgajā mērķkultūrā. Šajā rakstā uzmanība tiek pievērsta trim galvenajiem faktoriem, kas palielina mērķtekstu hibrīditātes līmeni: pirmkārt, ideoloģiskais pamatojums, piemēram, avotkultūrai piedēvētais prestižs salīdzinājumā ar mērķkultūru; otrkārt, tulkotāja kompetence, piemēram, spēja racionalizēt tulkošanas procesu un izvēlēties atbilstošāko tulkošanas stratēģiju; treškārt, tulkošanas skoposs, piemēram, hibrīdelementi tiek speciāli piemēroti tulkojumam, lai teksts pildītu vajadzīgo funkciju. Katrs no šiem faktoriem ir analizēts konkrēta teksta ietvaros. Raksta autore secina, ka funkcionālistu pieejas rezultātā tulkojuma jēdzienam ir dažādi skaidrojumi un tas attiecināms uz tekstiem, kuru saistība ar oriģinālu ir atšķirīga – sākot no oriģinālam uzticama teksta (*faithful copy*) līdz pat mērķvalodā brīvi pārrakstītam tekstam (*free rewrite*). Tāpēc var būt tā, ka mērķtekstā avotteksta nospiedums nav redzams, taču kopumā visi tulkojumi ir teksta pārnese no vienas valodas/kultūras sistēmas otrā un tāpēc uzskatāmi par hibrīdiem.

1. Ievads

Darbseminārā par iespējamo hibrīdtekstu eksistenci atbalsojas šī brīža pasaules aktuālie jautājumi. Šodien ideja par hibrīditāti – ne tikai saistībā ar tekstiem, bet arī kultūrām, literatūru un pat cilvēkiem – šķiet kļuvusi nepieredzēti aktuāla. Mūsdienu pasaulē hibrīditāte ir kļuvusi par iezīmi, kas sniedzas daudz tālāk par tulkošanas jomu. Šerija Saimona (1996) un citi autori apraksta pasauli kā nebeidzamu kontaktu zonu, kur iepriekš attālinātās un izšķirtās kultūras atkal satiekas un veido ilgstošu sadarbību. Vispasaules komunikācijas vieglums un ātrums radījis starptautisku masu kultūru, kas sacenšas un mijiedarbojas ar vietējām kultūras formām. Šajā rakstā hibrīditāte tiek apskatīta kā neizbēgamas mūsdienu starpkultūru komunikācijas radītās sekas.

Tulkošanas nozarē hibriditāti nevajadzētu uzskatīt par lingvistisku un kulturālu ietekmi, bet par dabisku rezultātu pēc kultūras barjeru šķērsošanas.

2. Tulkošanas heterogēnā daba

Vārds *hybrid* vārdnīcās skaidrots kā kaut kas heterogēns savā izcelsmē un kompozīcijā. Hibrīdteksti ir tādi teksti, kas radušies tulkošanas procesā. Tajos redzamas iezīmes, kas šķiet “nevietā”, un tās ir “dīvainas” un “neparastas” attiecīgajā mērķkultūrā (Schaffner, Adab 1997: 325). Visus tulkojumus savā ziņā var uzskatīt par hibrīdiem, ja tie redzami kā avotteksta transplants svešā mērķkultūras vidē.

Irzijs Levijs (*Irzy Levy*) šķiet ir pirmais, kurš runā par tulkoto tekstu hibriditāti. Viņš uzskata, ka tulkošanas procesā avotteksta formas un satura vienība tiek pārrauta. Neizbēgami, ka mērķvaloda tiek pakļauta spiedienam, jo svešu elementu pārnese nav iespējama bez “vardarbības” pret valodu (Levy 1974: 83). Levijs uzskata, ka tulkotāja stils vienmēr atstāj avotteksta nospiedumu. Ietekme var būt tieša un acīmredzama (piemēram, transkribēti jaunvārdi, kalki), bet bieži tā ir netieša. Ja avotteksts uzskatāms par homogēnu, tad mērķteksts jāpielāgo ietekmīgākajai avotvalodas sistēmai un kultūras kontekstam, kas noved pie kompromisa meklēšanas tulkojuma valodas līdzekļu izveidē. Rezultātā tulkotu tekstu var viegli atpazīt pēc vārdu, to kombināciju un struktūras izvēles, kas ir semantiski un gramatiski pareiza, bet šķiet mākslīga. Levijs salīdzina tulkotāju ar aktieri, kurš atveido klišejas, ja nav ļoti profesionāls un talantīgs, un viņš to sauc par “tulkotāja žargonu” (1974: 153). Tādējādi mākslīguma pakāpe atkarīga no tulkotāja kompetences.

Vēlāk arī citi tulkošanas pētnieki norādījuši uz tulkoto tekstu hibrīdo dabu. Alans Dafs (*Alan Duff*) tulkojuma valodu sauc par “trešo valodu”, kas atrodas starp avotvalodu un mērķvalodu – visi vārdi ir zināmi, taču veids, kā tie salikti kopā, ir nepazīstams un svešs (Alan Duff 1981: 122). Viņš uzskata, ka tekstu var uztvert kā loģisku vienību tikai tādā gadījumā, ja tulkojumā nav redzams stilu un valodu sajaukums vai, citiem vārdiem sakot, “kolāža” no nesaderīgiem AV un MV elementiem (1981: 12).

Marija Snella-Hornbija (*Mary Snell-Hornby*) kritizē Katrīnas Reisas teksta veidu teoriju, uzskatot, ka tā ir pārāk noteikta. Viņa norāda, ka lielākajai daļai tekstu ir hibrīda forma un daudzdimensiju struktūra, kas iekļauj šķietami nesaderīgas iezīmes (1988:31).

Aniela Korzenovska (*Aniela Korzeniowska*) un Pjotrs Kuhivžaks (*Piotr Kuhluczak*) ar terminu *hibrīds* apzīmē tādus tulkojumus, kuros ir redzamas nekonkvences iezīmes – teksti ar nesaderīgiem stilistiskajiem elementiem, nenoteiktu auditoriju un neskaidru intonāciju (1994: 112).

Kanibālisma tulkojumteorija brazīliešu postmodernajā estētikā tulkošanu redz kā transtekstualizāciju vai eiropiešu literatūras motīvu pārvietošanu brazīliešu modernisma vārdu krājumā. Else Ribeira Piresa Vieira (*Else Ribeira Pires Vieira*) šo pieeju raksturo kā “savstarpēji atvērtu diskursu un balsis, kas sasaucas tur, kur valda hibrīdizācija” (1994: 68).

Gideons Turijs (*Gideon Toury*) atzīst, ka tulkotajiem tekstiem mēdz būt iezīmes, kas tos atšķir no netulkotajiem tekstiem. Mērķteksts nekad nevar būt pilnībā pieņemams mērķkultūrā, jo tas vienmēr ienesīs jaunu informāciju un formas, kas ir svešas tai sistēmai. Tāpat nevar panākt, ka mērķteksts pilnībā atbilst oriģinālajai versijai, jo kultūras standartu ietekmē tiek pārveidotas avotteksta struktūras. Tulkojums mēdz atšķirties no pieņemtajiem paradumiem. Turijs uzskata, ka šīs atšķirības ne vienmēr ir “tikai neveiksmīgi rezultāti.” Vairāki autori uzskata: ja tekstu identificē kā tulkojumu, tad tas “pasargā” lasītāju no kļūdainas autora nodoma interpretācijas (1995: 28).

Hibridizācija ir viens no galvenajiem atslēgvārdiem postkoloniālisma pētniecībā, kur tā aprakstīta kā “process, kas apvieno rases, etniskās grupas, kultūras un valodas. Kaut arī pūristi šo procesu uzskata par kaitniecisku, vairums postkoloniālisma teorētiķu to uzskata par sabiedrības ieguvumu” (Robinson 1997: 118). Kritizējot Lorenza Venuti (*Lawrence Venuti*) švešādošanas teoriju, Robinsons secina, ka Venuti pielietojis šo stratēģiju “hibridizētajam vidusceļam” starp avotvalodu un mērķvalodu (1997: 113).

Anna Trosberga (*Anna Trosborg*) par hibridtekstiem uzskata ES dokumentus. Viņa skaidro, ka tulkotāja izvēlētā stratēģija ir tā, kas nosaka, vai mērķteksts ir orientēts uz avotvalodu vai mērķvalodu, vai arī tas ir hibrīds. Tātad neatbilstoši elementi ir nevis tulkotāja kompetences trūkums vai neveiklu tulkojumu rezultāts, bet gan pierādījums tulkotāja loģiskajiem un apzinātajiem lēmumiem (1998: 147). Viņas uzskatus nepārprotami ietekmējušas mūsdienu funkcionālistu teorijas, kas atbalsta oriģināla pārrakstīšanas un adaptācijas iespēju, lai mērķtekstu varētu izmantot jaunā kontekstā un ar citu nolūku. Mūsdienu tulkošanas praksē daudzu tulkojumu mērķis ir panākt valodas plūdumu, tāpēc lingvistiskajā un kultūras ziņā tie ir adaptēti un rada homogenitātes jeb viendabības efektu.

Hibriditātes jēdziens ir aplūkots no vairākiem skatpunktiem. Tulkošanas pētnieki vai nu uzskata visus tulkojumus par hibridtekstiem, jo tie iekļauj gan avotvalodu, gan mērķvalodu/kultūras iezīmes vai arī tikai daļu no tulkojumiem, ko nosaka avotteksta nevēlamā interference un nolūks, ar kādu teksts tiek iekļauts mērķkultūrā.

3. Hibriditātes līmeņa pieaugums

Šīs teorijas pamato trīs galvenos faktorus, kas palielina mērķtekstu hibriditātes līmeni:

- ideoloģiskais pamatojums, t.i., avotkultūras vara un prestižs salīdzinājumā ar mērķkultūru;
- tulkotāja kompetence (vai tās trūkums), t.i., tulkotāja spēja vai nespēja racionalizēt tulkošanas procesu un izvēlēties atbilstošāko tulkošanas stratēģiju;
- īpaša tulkojuma funkcija, t.i., hibrīdie elementi tulkojumā ir iekļauti, lai teksts kalpotu noteiktam mērķim.

3.1. Ideoloģiskais aspekts

Es atbalstu hipotēzi, ka tulkošana sasaistās ar kultūras, sociālo un politisko situāciju un ka hibrīdteksta veidošanas stimulants jeb dzinulis nāk no sabiedrības. Kultūra savā vēsturiskajā kontekstā rada vispārēju izpratni par to, kas ir tulkošana vai kādai tai vajadzētu būt, kā arī – kādām attiecībām jāpastāv starp avottekstu un mērķtekstu, t.i., parādās būtiskākās tradīcijas (Nord 1997: 58).

Daudzās kultūrās tulkojums tiek uzskatīts par oriģināla kopiju, un lielākoties tas ir oriģinālam uzticams tulkojums. Oriģinālam uzticams tulkojums nes līdzīgu dažu līmeņa avotteksta nospiedumus (*imprints*). Atklāti, dokumentāri, semantiski un konservatīvi tulkojumi neslēpj to, ka tulkotais teksts nav “otrs oriģināls”, bet izceļ avotteksta iezīmes un var tikt uzskatīts par atklātu hibrīdu (sal. atklāts un slēpts tulkojums (*overt and covert translations*); House: 1977). Turpretī slēpti, instrumentāli, komunikatīvi un modernizējoši tulkojumi ir veidoti ar mērķorientētu pieeju, cenšoties mazināt avotteksta nospiedumu. Pēc analogijas tos varētu saukt par slēptiem hibrīdiem.

3.1.1. Kultūras ietekmes asimetrija

Tulkošanas tradīcijas lielā mērā atkarīgas no tā, kā attīstās kultūra un kāda ir tās pozīcija attiecībā pret citām kultūrām. Tulkošanu konkrētā kultūrā var uzskatīt par līdzekli kultūras pārņemšanai vai internacionalizācijai, vai arī nacionālās identitātes aizstāvēšanai, padarot atšķirības vēl izteiktākas. Tulkošanu parasti veic tur, kur satiekas divas nevienlīdzīgas pasaules. Atkarībā no pamata ideoloģijas tiek izmantota pielāgošanas vai atsvešināšanas stratēģija. Tādi postkoloniālisma tulkošanas pētnieki kā, piemēram, Lorens Venuti, uzskata, ka tulkošana ir nevienlīdzīga kultūras apmaiņa, kur lielākā kultūra pielāgo mazāko (1995). Svešā kultūra ir pietuvināta lasītājam, un teksts kļūst atpazīstams un rezultātā šķietami netulkots. Tulkotais teksts tiek uztverts kā oriģināls, un avotteksta interference vairs nav tik būtiska.

Venuti apšaubā šo pieeju un uzskata, ka tulkojumam vajadzētu atklāt un uzsvērt atšķirīgo, kur vien tas ir pieņemami, kā arī parādīt lasītājam citu kultūru. Šo stratēģiju, iespējams, izmanto mazās kultūras, kam tulkošana kalpo kā līdzeklis nacionālās identitātes nostiprināšanai. Svešādošanas stratēģija apzināti lauž mērķvalodas konvencijas, lai veicinātu kultūras jaunievedumus, kā arī izpratni par kultūras atšķirībām, tādējādi veidojot heterogēnu diskursu. Praktiski tas nozīmē nostiprināt oriģinālam uzticamas tulkošanas mākslīgumu un augstāku hibriditātes līmeni.

Var secināt, ka mazās kultūras cenšas radīt un pieņemt tekstus ar atsevišķiem hibrīdelementiem. Ņemot vērā vispārējo tendenci orientēties uz mērķtekstu un kultūru, mazajās kultūrās joprojām dominē uzticamības pieeja, uzsverot lingvistiskās un it īpaši kultūras atšķirības. Vairāki pētnieki atzīst, ka tulkošana mazo valodas kultūrās ir tiešāka, nekā tulkojot no mazajām valodām lielo valodas kultūrās. (Vanderauwera 1985, Kuhiwczak 1990, Tymoczko 1995, Dollerup 1995). Dominē etnocentriskumam pretēja pieeja – labs tulkojums liek vietējai valodai un kultūrai ieraudzīt svešvalodas teksta atšķirību un tādējādi paplašināties.

Mazo kultūru pārstāvjiem ir nostiprināts priekšstats un normas, ar kurām viņi rēķinās, bet tulkoto tekstu “dīvainība” šīs normas nepārkāpj. Svešu iezīmju

akceptēšanas pamatā ir daudzi vēsturiski iemesli. Latviešu kultūrā, piemēram, dominē literāro polisistēmu tulkošana, nacionālā literatūra ir vāja, kā arī gadsimtiem ilgās apspiestības rezultātā veidojies zems pašvērtējums. Tas radījis vēlmi imitēt un pārņemt avotkultūras vērtības, lai pasvītrotu nepatiku pret iepriekšējās dominējošās kultūras uzspiestajām vērtībām, gluži tāpat kā citās postpadomju valstīs. Tāpat latviešu kultūrā nostiprinājusies ilgstoša tradīcija saskatīt tulkojuma vērtību tajā, kas ir pietuvināts oriģinālam. Latvijas kultūrvidē bieži uztverta kā nepilnīga un defektīva, un latviešu valoda par zemāk stāvošu un sliktāku (dažādu iekarotāju dēļ, kā arī paši latvieši pauda šādu viedokli). Tāpēc nacionālā pašapliecināšanās ir bijusi viena no galvenajām latviešu valodas tulkojumu funkcijām. Jau no pašiem pirmsākumiem līdz pat mūsdienām tulkotāji uzskatījuši par pienākumu pierādīt, ka visi tie paši jēdzieni un diskursīvie elementi, kas tiek izmantoti tā saucamajās lielajās kultūrās, var tikt atveidoti latviešu valodā un latviešu auditorijai. Līdz ar to tulkojumi pārsvarā bijuši burtiski.

Šeit ir neliels fragments no Edvarta Virzas poēmas “Straumēni”, kas uzrakstīta 1933. gadā. Šis teksts iekļauts literatūras kanonā kā himna darbam un Latvijas dabai. Tulkojums iekļauts latviešu literatūras antoloģijā “Bear’s Ears” (Lāča ausis), kas publicēta 1997. gadā Somijā un paredzēta ārzemju viesiem, kas ieradušies Latvijā un kurus varētu interesēt mūsu kultūra. Šo tulkojumu saskaņā ar latviešu izpratni par to, kādam vajadzētu būt labam tulkojumam, veicis latviešu tulkotājs. Oriģināls ir ierobežots konkrētajā kultūrā. Tajā atveidotas ainas, kur patriarhāla lauku saimniecība, tās paražas, darba ētika un skaistums savijas ar dabas aprakstiem un ieskatiem vēsturē. Lūk, neliels fragments:

Vectēvs mīlēja viens pats apkalpot savu bišu baznīcu, jo bites viņu mīlēja un padevās viņa rīcībā. Varbūt tas bija tāpēc, ka viņš pamazām tuvojās tam vecumam, kad cilvēku atstāj viss, kas nepatīkams viņa miesā un garā. Debesu un gadu saules bija viņa stāvu izžāvējušas, padarot to līdzīgu ilgi un lēni kaltētam liepas kokam, no kā vecie latvieši taisīja savas skanīgās kokles.

Jūnija mēnesī, kad bij spietošanas laiks, viņu arvienu redzēja uz trepītēm pakāpušos rīkojamies ap kokiem, neapsegtu seju, ar dūlāgu rokā, un tur, lēni runādams, viņš apvārdoja savas Dieva gotiņas. (1933. gada izdevums, elektroniskā grāmata)

Grandfather loved to work in his bee church alone, for the bees loved him and yielded to him. Maybe it was because he was slowly approaching the age when everything that is unpleasant in man’s body and spirit leaves him. The suns of the sky and the years had dried his body, making him similar to lindenwood that has been dried for years and from which the old Latvians made their sonorous kokles. In the month of June when the swarming time came he could always be seen on the small ladder by the trees, with his head uncovered and bee smoker in hand. There, speaking slowly, he cast a spell over his divine cattle (“Bear’s Ears”, 149. lpp).

[Avotteksts no E. Virzas poēmas “Straumēni”]

Tulkotājs, neņemot vērā starpkultūru atšķirības, izlēmis par labu neasimilētam tulkojumam (*unassimilative translation*). Mērķteksta “dīvainība” izceļ avotkultūras elementus. Piemēram, teksts satur netiešas atsauces uz pagānisko latviešu mitoloģiju –

bee church (“bišu baznīca”) un *divine cattle* (“Dieva gotiņas”), norādot uz latviešu radniecību ar dabu, kas pildīja reliģijas funkciju pirms Kristietības ieviešanas (13. gs.). Avotteksta kulturēmas mērķvalodā ir pārnestas burtiski. Arī latviešu kultūrai raksturīgā *kokle* ir transliterēta un tai pievienota zemteksta piezīme – *a musical instrument similar to a smaller harp or the Finnish kantele* (mūzikas instruments, kas līdzīgs nelielai arfai vai somu kantelei). Tā kā grāmata tika rediģēta un izdota Somijā, tad latviešu kultūrfakta skaidrojumam tika izvēlēta somu kulturēma, lai gan trešajai personai abi jēdzieni būtu vienādi nepazīstami. Šis komentārs neapšaubāmi atgādina plaši citēto Sjūzenas Basnetas (*Susan Bassnett*) un Andrē Lefevera (*Andre Lefevere*) apgalvojumu, ka tulkojums nekad nav nevainīgs, tam vienmēr ir konteksts (1990: 11). Zemteksta piezīmes izmantošana, lai izskaidrotu starpkultūru atšķirības, ir viena no latviešu valodas konvencijām pat ekspresīvo tekstu tulkošanā, kas citās kultūrās nebūtu tik pieņemami, jo zemteksta piezīmes jeb kājenes tiek izmantotas tikai akadēmiskā stilā. Šādas piezīmes noteikti pastiprina hibriditātes efektu. Taču tā kā autori ir latvieši un mērķis ir iepazīstināt ar mazāk zināmu kultūru, tad “lempīgais” teksts pilda savu funkciju.

3.1.2. Prestižs

Pašreiz Latvijā, kā arī citās postpadomju valstīs īstenotās radikālās politiskās un ekonomiskās pārmaiņas ir veicinājušas vispārējo rietumu masu kultūras pieņemšanu, un praksē tā izpaužas kā vēlme imitēt. Rietumu kultūras prestižais statuss Latvijā radījis pastiprinātu iecietību pret tās ietekmi, un tulkošana kalpo par galveno importa kanālu. Strauji augošās angloamerikāņu ietekmes rezultātā latviešu valodā aizgūti ļoti daudz lingvistikas un kultūras modeļi. Angloamerikāņu leksiskās vienības arvien biežāk tiek transkribētas, kā arī tiek pārnesti uzvedības modeļi, kas līdz šim nebija iekļauti literārajā valodā, piemēram, lamuvārdi. Tādās jomās kā datorzinātne, uzņēmējdarbība, sports un mūzika latviešu terminoloģija funkcionē gandrīz netulkota, piemēram, *fails, baits, fonts, skaneris, klīrings, holdings, barters, disks, strūbols, snukers, pūls* u.c. Tā rezultātā informatīvo tekstu tulkojumos dominē angļu valodas aizguvumi. Tādā veidā hibrīdtekstos ar starpnieka palīdzību parādās līdz šim mērķkultūrā nezināmi jēdzieni, kas neatbilst stilistiskajām konvencijām un normām, atšķiras no oriģināla un pievērš uzmanību.

Aizguvumi ir pārņēmuši noteiktas valodas jomas, ko varētu raksturot kā “kečupa efektu” (*ketchup effect*). Proti, iepriekš aizliegti, tie krājās vienkopus un, kad barjera tika nojaukta, izplatījās valodā. To varētu saukt arī par “iedzīšanas efektu” (*catch-up effect*) – atjaunotās demokrātijas centieni par katru cenu sasniegt rietumu standartus. Tāpēc mērķauditorijai šādi “dīvaini” tulkojumi varētu šķist pieņemami. Joprojām noslēgtās modernās pasaules uztveres dēļ tulkojums var tikt uztverts kā daļa no citas kultūras. Tulkojums kalpo kā iepriekšējās komunikācijas dokuments, ko autors nodod avotkultūras saņēmējam, un mērķkultūras saņēmējs apzinās, ka lasa tekstu, kas rakstīts lietošanai citā komunikatīvajā situācijā. Šo tendenci var pastiprināt agrākā politiskā izolācija – “slēgto valstu” lasītājiem tulkotā literatūra vienmēr kalpojusi kā viens no nedaudzajiem kanāliem, lai uzzinātu, kāda ir dzīve “otrā pusē”. Šo apgalvojumu apstiprina somu pētnieki. Pētījuma laikā Padomju valstu tūristiem lūdza izteikt viedokli par krievu valodā tulkotajām Somijas tūrisma brošūrām, kuras somi

uzskatīja par neprofesionālu, tiešu pārnesi. Krieviem šis “eksotiskais” atveidojums šķita pieņemams (Marja Janis&Timo Priiki 1994: 51).

3.2. Ne/kompetences aspekts

Hibriditāte var būt arī neveikla tulkojuma (*translationese*) pazīme, kas pierāda tulkotāja nekompetenci. Tekstuālie elementi, kas ir pretrunā mērķvalodas un mērķkultūras normām, bieži norāda uz tulkotāja teorētisko zināšanu trūkumu, piemēram, par teksta veidu teoriju, skoposa teoriju, dažādām tulkošanas metodēm, kā arī nepietiekamu apmācību.

Nākamais piemērs ir reklāmas teksta tulkojums angļu valodā, kas tika publicēts tūrisma brošūrā “Riga This Week”, un tas precīzi parāda, kā izpaužas neveikls tulkojums. Teksts ir nepārprotams valodas un kultūras hibrīds. Tā hibriditāti vēl vairāk pastiprina avotteksta iezīmes, kas ir ļoti tipiskas latviešu valodas tulkotājiem. Turklāt reklāmteksti postpadomju valstīs kļuvi par jaunu teksta veidu, kam nav tradīciju. Tulkotājam nav izdevies noteikt, kāds ir mērķteksta nolūks. Tā vietā piedāvāts gandrīz burtisks tulkojums:

It is no secret that different people have different eating, drinking and sleeping habits, nobody wants to upset habitual rhythm of life when traveling either. Thus, it is impossible to find a hotel corresponding both to one's needs and thickness of wallet. Our city guide will help you choose a proper hotel.

A real surprise for foreigners proved to be the fashionable “Hotel de Rome”. During post-war years its name was stirring up nostalgia of Riga citizens for bygone times. Now, with the help of Polish restorers who have revived a lot of Old Riga buildings, it is again on its former place, but in modernized execution.

The second highlight is Latvian-Swedish JV “Eurolink Hotel” which is intended for businessman. It works in an autonomous regime being situated on the 2nd floor of hotel “Riga”. As regards its interior, the mode of rendering services, its cuisine – they are European ones. Provisions are supplied by Swedish party, only flowers and greens are local.

(“Riga This Week”, 1993. gada vasara)

Tulkotājs neapzinās atšķirību starp avotkultūru un mērķkultūru. Tekstā redzama ne tikai tieša valodas elementu pārnese (*thickness of wallet* – maka biezums; *autonomous regime* – autonomais režīms), bet arī avotteksta kultūrēmas. Atsauce uz poļu restauratoriem avotteksta lasītājiem nozīmē augstu kvalitāti, bet mērķauditorijai tas neko neizsaka. *Nostalgia for bygone times* avotteksta lasītājiem atsauc atmiņā mītu par 30. gadiem, kad “Hotel de Rome” bija sinonīms apmierinātībai ar pilsonisko dzīvi. Piezīme teksta beigās par produktiem, kas tiek piegādāti no Zviedrijas, un par vietējo iedzīvotāju audzētajiem zaļumiem un ziediem pārlicinoši demonstrē latviešu zemo pašvērtējumu. Avotteksta iezīmes ir pastiprinājušas tulkojuma neviendabīgumu, kas reklāmtekstā rada nevēlamu hibriditātes efektu un norāda uz tulkotāja kompetences trūkumu.

Burtiska tulkošana vai nepilnīgas mērķvalodas zināšanas bieži daudzās valodās un kultūrās rada neveiklu tulkojumu. Šādi netīši izveidoti hibrīdi traucē

uztvert tekstu, nepareizi interpretē avottekstu vai, labākajā gadījumā, rada komisku efektu.

3.3. Specifiska tulkošanas funkcija

Kā jau iepriekš minēts, hibrīdteksti ne vienmēr ir neveiksmīgi tulkojumi. Var būt arī tā, ka tulkojums nav saistīts ne ar avotkultūru, ne mērķkultūru, bet ir kompromiss starp vairākām kultūrām. Ir situācijas, kad kontaktu veido abas puses, kā rezultātā tulkošanu veic vairāki dalībnieki. Kā labu apzinātas hibrīditātes piemēru jāmin ES dokumenti.

ES tiesību akti kļuvuši par atsevišķu teksta veidu – tos varētu saukt par “supranacionāliem hibrīdiem”, kuriem ir savas konvencijas. Dokumenti tiek sagatavoti visās 24 ES oficiālajās valodās. Reizēm dokumenta sastādītājs strādā ar valodu, kas nav viņa dzimtā valoda. Tāpēc tiek apzināti lietots ierobežots vārdu krājums, īpašas gramatiskās formas, kā arī vārdi, kam mēdz būt vispārēja nozīme. Eirotekstos parādās iezīmes, kas atspoguļo noteiktas divu vai vairāku kultūru konvencijas (sk. Trosborg 1997).

Šāds dokumentu sastādīšanas process izveidots, lai uzsvērtu, ka visas valodas ir vienlīdzīgas, bet vēl svarīgāk – neviens teksts nav oriģināls un nepiešķir citās valodās rakstītajam tekstam sekundāro, tulkojuma statusu. Šajā kontekstā pazūd oriģināla un tulkojuma iedalījums kā tāds. No juridiskā viedokļa teksti visās valodās ir vienlīdzīgi, taču eksistē arī avotteksts. Saskaņā ar visbiežāk izmantoto procedūru dokuments tiek rakstīts vienā valodā, un tad termins, kas atvasināts no attiecīgās valsts tiesību sistēmas, tiek pārspriests un iekļauts ES tiesību sistēmā. Kad procedūra ir pabeigta, likuma projekts tiek tulkots pārējās 23 oficiālajās valodās, bet neviens no tekstiem nav kvalificēts kā tulkojums vai oriģināls. Trosborgs (*Trosborg*) šos likumprojektus sauc par “pseudotekstiem”, jo tie nepilda komunikatīvo funkciju, bet kalpo tikai kā tulkojuma projekts. “Nav tādas primārās komunikatīvās situācijas, kurā avotteksts pildītu komunikatīvo funkciju un kurā mērķteksts pildītu sekundārās komunikatīvās situācijas funkciju mērķvalodā” (1997: 155).

Eirotekstu tulkošanai pastāv ļoti strikti noteikumi, lai rezultāts visās oficiālajās valodās būtu identisks. Divas galvenās prasības ir “vienādības formāts” un “punkta likums”. Rezultātā ir radies hibrīds ar vairāku valodu un kultūru sintaktiskajām, morfoloģiskajām un leksiskajām iezīmēm. Tulkojot ES direktīvas, visās valodās jā saglabā, piemēram, preambula neatkarīgi no tā, vai šāds diskursīvais elements eksistē konkrētās valsts juridiskajos tekstos.

“Punkta likuma” rezultātā teksts ir piesātināts ar mākslīgi gariem un grūti lasāmiem teikumiem:

Līdz 1994. gada 1. janvārim pēc dalībvalsts pieprasījuma, ko pamato ar zinātnisku un statistisku pētījumu rezultātiem, šīs prasības pārskata, lai veiktu grozījumus saskaņā ar šīs direktīvas 31. pantā izklāstīto procedūru, tā ievērojot ar sezonu saistītus apsvērumus, bet saglabājot iepriekšminēto kritēriju attiecību. (Padomes 1992. gada 16. jūnija Direktīvas 92/46/EEK, ar ko paredz veselības noteikumus attiecībā uz svaigpiena, termiski apstrādāta piena un piena produktu ražošanu un laišanu tirgū).

Ar tulkošanas palīdzību eiroteksti tiek ieviesti daudzās valodās un kultūrās kā jauns teksta veids, kam ir savas konvencijas un stils. Dažās kultūrās (piemēram, somu) ES dokumentu valoda tiek uztverta kā regress (Gambier 1998: 300), kas ir pretrunā Valsts valodas centra ieteikumiem veidot īsus un skaidrus teikumus. To bieži dēvē arī par eirožargonu, kas būtībā ir hibrīds un iekļauj vairāku ES valodu elementus. Tādas hibrīdu formas kā ES dāņu valoda, ES nīderlandiešu valoda vai ES latviešu valoda ir cīnījušās par to akceptēšanu ietekmīgajās kultūrās.

4. Nobeigums

Mērķteksta hibriditāti nosaka vairāki objektīvie (tulkošanas konvencijas, skoposs, ideoloģiskais konteksts) un subjektīvie (kompetence) faktori. Tomēr jāapsver, vai hibriditāte ir iezīme, kas sastopama visos tulkojumos. Ja tas ir mērķorientēts un profesionāli veikts tulkojums, vai tajā nebūs redzams avotteksta nospiedums un vai tekstu varēs lasīt kā oriģinālu? Tie var būt, piemēram, adaptēti tulkojumi bērnu auditorijai vai reklāmtteksti.

No otras puses, tulkojums ir teksta transplants, kas pats par sevi ir neviendabīgs. Tātad saskaņā ar definīciju tas ir hibrīds. Turklāt tas atbilst Gideona Tūrija (*Gideon Toury*) interferences likumam: tulkošanā pastāv tendence pārnest avotteksta raksturīgās iezīmes uz mērķtekstu (1995: 275). Tūrijs uzskata, ka interference ir dabiska parādība, kas sastopama vienmēr, bet ne vienmēr ir labi pamanāma. Tas savukārt atkarīgs no tā, cik lielā mērā sabiedrība pieņem šo interferenci. Viņš skaidro, ka “spēcīga pretestība var ievērojami mazināt interferences redzamību, it īpaši tad, ja tekstu tulkojis profesionāls tulkotājs” (1995: 227). Tūrijs piemin arī varas faktoru un apgalvo, ka interference tiek akceptēta daudz labāk, ja avotvalodai/kultūrai ir liela ietekme, īpaši, ja tiek tulkots uz mazāku valodu/kultūru, kas ir vājāka.

Savukārt funkcionālistu pieeja ievērojami paplašinājusi tulkošanas jēdzienu. Oriģināla un tulkojuma savstarpējā saistība var būt atšķirīga, sākot no oriģinālam uzticīga tulkojuma līdz pat brīvi pārrakstītam avottekstam. Piemēram, Hanss Vermers (*Hans Vermeer*) piedāvā ļoti vispārīgu tulkošanas definīciju: “tā ir informācija par avottekstu citā valodā” (1982: 97). Robežu vilkšana starp tulkojumiem, adaptācijām un versijām pieder pagātnei. Tekstu var lasīt, izmantot un tulkot daudzos, dažādos veidos. Tāpēc mērķtekstam ir arī cita funkcija, kas atšķiras no oriģināla funkcijas. Mērķteksts iekļauj tikai daļu no oriģinālteksta informācijas, ja, piemēram, ir mainīts teksta veids, tas ir stilistiski adaptēts un nav atkarīgs no oriģināla. Es uzskatu, ka mūsdienu tulkošanas teorija un prakse ļauj atrast tādus tulkojumus, kuros nav avotteksta nospieduma. Lielākoties neatkarīgi no mērķiem un stratēģijām, tulkošana joprojām ir teksta pārnese citā valodas/kultūras sistēmā, un tāpēc visus tulkojumus var uzskatīt par hibrīdiem.

Izmantotā literatūra

Basnett, S. & Lefever, A. (1990) Introduction: Proutst's Grandmother and Thousand and One Nights: The “Cultural Turn” in Translation Studies. In: Basnett, S. & Lefever, A. (eds.) *Translation, History, Culture*. London: Printer Publishers. 1 – 14.

Dollerup, C. (1997) Translation as Imposition vs. Translation as Requisition. In: Snell-Hornby, M., Jettmarova, Z., & Kaindl, K. (eds.) *Translation as Intercultural Communication. Selected papers from the EST Congress – Prague 1995*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 45 – 57.

Duff, A. (1981) *The Third Language: Recurrent Problems of Translation into English*. Oxford: Pergamon Press.

Gambier, Y. (1998) Mouvements eurolinguistiques. Cas de la Finlande. In: Ballard, M. (ed.) *Europe et traduction*. Arras: Artois Presses Université. 295 – 304.

House, J. (1977) *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen: TBL Verlag Gunter Narr.

Janis, M. and Prikki, T. (1994) User Satisfaction with Translated Tourist Brochures: the Response of Tourists from the Soviet Union to Russian Translations of Finnish Tourist Brochures. In: Robyns, C. (ed.) *Translation and (Re)production of Culture* (49 – 57). Leuven: The CETRA Chair for Translation, Communication and Culture. Janis, M. and Prikki, T. (1994)

Korzeniowska, A. & Kuhiwczak, P. (1994) *Successful Polish-English Translation*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Levy, I. (1974) *Iskustvo perevoda*. Moscow: Progress.

Nord, C. (1997) *Translating as a Purposeful Activity*. Manchester: St. Jerome Publishing.

Robinson, D. (1997) *Translation and Empire. Postcolonial Theories Explained*. Manchester: St. Jerome Publishing.

Schaffner, C. & Adab, B. (1997) Translation as Intercultural Communication – Contact as Conflict. In: *Translation as Intercultural Communication. Selected Papers from EST Congress – Prague 1995*. Snell-Hornby, M., Jettmarova, Z. & Kaindl, K. (eds.) Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 325 – 339.

Simon, S. (1996) *Gender in Translation*. London and New York: Routledge.

Snell-Hornby, M. (1988) *Translation Studies. An Integrated Approach*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.

Vermeer, H. (1982) Translation als Informationsangebot. In: *Lebende Sprachen* 27: 3. 97 – 101.

Toury, G. (1995) *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.

Trosborg, A. (1997). Translating Hybrid Political Texts. In: *Text Typology and Translation*. Trosborg, A. (ed.), Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 145 – 159.

Tymoczko, M. (1995) The Metonymics of Translating Marginalized Texts. In: *Comparative Literature*, 47/1. 11 – 24.

Vanderauwera, R. (1985) *The Response to Translated Literature*. In: Hermans, T. (ed.) *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation*. 198 – 214. London & New York: Routledge.

Venuti, L. (1995) *The Translator's Invisibility*. London & New York: Routledge.

Venuti, L. (1995) *Translation and the Formation of Cultural Identities*. In: *Cultural Functions of Translation*. Clevedon. Philadelphia. Adelaide: Multilingual Matters LTD. 9 – 26.

Vieira, E. (1994) *A Postmodern Translation Aesthetics in Brazil*. In Snell-Hornby, M., Pochhacker, F. & Kaindl, K. (eds.) *Translation Studies. An Interdiscipline*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 65 – 73.

(publicēts "Across Languages and Cultures", Volume 2, issue 2, 2001, Akademiai Kiado, Budapest)

2.

Kultūrvides nosacījumi latviešu valodas tulkojumos

Ieva Zauberga

Šajā rakstā mēģināšu piemērot polisistēmu teoriju latviešu valodas tulkojumiem. Polisistēmu teorija ir noderīga, lai saprastu, kāpēc tulkošanas pieeja atšķiras dažādās kultūrās un kāpēc viena kultūra dod priekšroku tulkošanai, kas ir uzticīga oriģinālam, bet cita labprātāk izvēlas brīvo tulkošanu. Rakstā norādīts, ka pēdējo desmit gadu laikā latviešu kultūrā ievērojami izmainījusies attieksme pret aizguvumiem un tabu vārdiem.

Mūsdienu tulkošanas teorijas vērtē adresātkultūras situāciju kā dominējošo faktoru tulkošanas procesā, tāpēc arvien biežāk tulkošana tiek uzskatīta par procesu, kas notiek starp divām kultūrām, nevis valodām. Sjūzena Basneta (*Susan Bassnett*) un Andrē Lefēvers (*André Lefevere*) uzskata, ka 20. gs. 80. gados tulkojumzinātne izraisījusi vēsturisku "kultūras pagriezienu" (1990: 1). Basneta norāda, ka šodien tulkošanas pētījumi nozīmē "apzināties procesu, kas konkrētajā laika periodā veido kultūru. Šādus procesus nosaka ekonomiskie, politiskie un sociālie faktori" (1989: 1). Ir svarīgi saprast, ka tulkošanai vairākos aspektos – sākot no svešvalodas teksta izvēles līdz pat atbilstošākās stratēģijas pielietošanai – ir nozīmīga loma nacionālās identitātes un ģeopolitikas veidošanā.

Šajā rakstā runāšu par tulkojumu būtisko lomu Latvijas vēstures gaitā. Analizēšu saistību starp tulkoto un nacionālo literatūru, kā arī runāšu par tulkotās literatūras stingro nostāju literārajā polisistēmā, kā tās ietekmē tulkošanas stratēģijas, latviešu valodas attīstību un kultūras izaugsmi.

Teorētiskais pamatojums

Pētījuma teorētiskajam pamatojumam izmantota Evena-Zohara polisistēmu teorija (*Itamar Even-Zohar* 1978). Viņš uzskata, ka tulkoto literatūru nav jāuztver kā atsevišķu sistēmu daļu, bet gan kā neatņemama daļu no adresātkultūras literārās polisistēmas. Atkarībā no konkrētiem polisistēmas apstākļiem, tulkotā literatūra ieņem sekundāru pozīciju, un tas ir “normāli”. Taču tā var ieņemt arī primāro pozīciju, tādējādi aktīvi piedaloties polisistēmas veidošanā. Pašmāju literatūrā tiek ieviestas ārzemju literāro darbu iezīmes, kuru agrāk tur neparādījās. Tas var notikt literatūras attīstības procesā, kad tā vēl ir “jauna” vai laikā, kamēr tā ir “vāja” – kad tajā iestājusies krīze vai to ietekmējis literārais vakuums. Pozīcija, ko tulkotā literatūra ieņem polisistēmā, nenovēršami ietekmē tulkošanas politiku un normas. Ja tulkotā literatūra ieņem primāro pozīciju, tad tulkotājs nemeklē gatavus modeļus vietējos krājumos. Tā vietā viņš ir gatavs pārkāpt vietējās tradīcijas. Šādos apstākļos pastāv lielāka iespējamība, ka tulkojums būs tuvāks un atbilstošāks oriģinālam. Kad tulkotā literatūra ieņem sekundāro pozīciju, tad tulkotāja galvenais mērķis ir atrast gatavu labāko modeli teksta atveidei, kā rezultātā tulkojums kļūst par mērķvalodā brīvi pārrakstītu oriģinālu.

Latviešu valodas sistēma

Es uzskatu, ka vēsturisku apstākļu dēļ tulkotā literatūra lielākoties ir dominējusi latviešu valodas literārajā polisistēmā.

- Valsts valodas un literārās sistēmas pirmsākumi

Mūsdienu standarta latviešu valoda sāka veidoties 19. gs. vidū, un tās pamatā bija veclatviešu raksti, t.i., pirmie latviešu valodas rakstiskie pierādījumi – vācu garīdznieku tulkotais Katoļu katehisms (1585), Luterāņu katehisms (1586) un vēlāk, 1689. gadā arī Bībele. Pirmais latviešu nacionālās literatūras darbs bija “Dziesmiņas” (1856), kurā iekļauti 37 dzejoļi un no kuriem tikai viens bija Jura Alunāna oriģināldarbs. Vēlāk sekoja arī daudzi citi tulkojumi. Latviešu kultūrā ienāca arī Šekspīra darbu tulkojumi, un pirmais no tiem bija “Venēcijas tirgotājs” (1884). Tika tulkoti ietekmīgu autoru darbi, piemēram, Džona Miltons, Džordža Bairona, Čārlza Dikensa, Džozefa Radjerda Kiplinga un Henrietas Bīčeres-Stovas. Bija nepieciešams aprakstīt tādas idejas, kas mērķkultūrai bija svešas, tāpēc šo tulkojumu mākslinieciskā kvalitāte bija zema. Tomēr kopumā valoda bija ieguvēja, jo tulkošana to paplašināja. Tulkotā literatūra pildīja jaunas literatūras funkciju, ieviešot jaunatklāto valodu pēc iespējas vairākos literatūras veidos, lai tā funkcionētu kā literārā valoda. Tā kā jauna literatūra nespēja tik ātri aizpildīt visus literatūras žanrus un veidus, tā guva labumu no citu kultūru literatūras pieredzes. Tādā veidā tulkotā literatūra kļuva par vienu no svarīgākajām literatūras sistēmām.

- Nacionālās literatūras uzplaukums 20. gs. sākumā

Jau 20. gs. 90. gadus var uzskatīt par periodu, kad tika nostiprināta latviešu valodas literārā sistēma; tie bija ziedu laiki Blaumaņa reālismam, Aspazijas romantiskajai dzejai un Poruka filozofiskajiem darbiem. 20. gs. sākumu iezīmēja Raiņa dzeja, kā arī citi izcili autori – Andreja Upīša naturālistiskās noveles, Jāņa Jaunsudrabiņa impresionistiskā proza, Jāņa Sudrabkalna ekspresionistiskā dzeja,

Kārļa Skalbes romantiskās pasakas, Annas Brigaderes pasaku lugas un Viļa Plūdoņa balādes. Šis periods latviešu literatūrā bija ļoti krāsains un atstāja vietu arī tulkojumiem.

Daudz tika tulkota franču dzeja un proza, kā arī tādi apjomīgi darbi kā “Dons Kihots” un “Dievišķā komēdija”. Tāpat tika tulkota arī sengrieķu literatūra, un parādījās vēlme iepazīt austrumus: parādās japāņu dzejas tulkojumi, kā arī tiek iztulkots darbs “Tūkstoš un vienas nakts pasakas”. Rabindranats Tagore iedvesmoja latviešus iepazīt Indiju. Pateicoties šādai dažādībai, plašām un veiksmīgām ārzemju literāro darbu adaptācijām, kā arī paraugiem un iedvesmas avotiem, latviešu literatūra joprojām kādu laiku turpināja atrasties attīstības un izpētes stadijā. Literārā polissistēma bija stabila, un tās centrālajā pozīcijā atradās latviešu literatūra. Cerams, ka šī nav pirmā un pēdējā reize, jo, sākot no 1940. gada līdz pat mūsdienām izveidot stabilu literāro polissistēmu nav izdevies.

Padomju laika ierobežojumi un noteikumi

Padomju laikā tika uzspiesta komunistiskā ideoloģija, kā arī cenzūra un unifikācija, kas bija jāievēro bez ierunām. Apgalvojumi par latviešu literatūras noliegšanu šajā periodā šķiet pārspīlēti (Andrups, Kalve 1953: 193), taču literārā polissistēma tika radikāli izmainīta. Daži rakstnieki tika deportēti (Aleksandrs Grīns), bet citi emigrēja (Anšlavs Eglītis, Mārtiņš Zīverts, Kārlis Skalbe). Daži nespēja rakstīt jauno ideoloģisko ierobežojumu pakļautībā, bet daudzi joprojām turpināja rakstīt, pakļaujoties bez ierunām (Vilis Lācis). Citi mēģināja atrast līdzsvaru starp uzspiesto standartu un savu pārlicību, radot pretrunīgus un viduvējus darbus (Jānis Sudrabkalns, Aleksandrs Čaks). Kopējo literāro ainu varētu raksturot kā defektīvu.

Noteikumi attiecās arī uz tulkojumiem, bet tulkotajai literatūrai veicās ievērojami labāk. Literatūra, kas nebija pretrunā ar normām (Džeks London, Džons Golsvertijs), kā arī darbi par netaisnīgumu kapitālistiskajā sabiedrībā (Teodors Dreizers, Arhibalds Kronins), tika kanonizēti. Uz mūsdienu autoriem raudzījās ar piesardzību, jo viņu darbus, kā arī publiskos paziņojumus bija grūti paredzēt. Tomēr literāro darbu vidū bija arī Ernesta Hemingveja, Džeroma Selindžera un Džona Faulza darbu tulkojumi, ko latviešu lasītāji pieņēma daudz labāk nekā neskaidros latviešu autoru darbus. Tulkotā literatūra kļuva par informatīvo kanālu, no kura varēja uzzināt kaut ko jaunu. Lambērs norāda, ka nav labāka veida, lai pretotos pašmāju konvencijām, kā pēkšņa eksotisku paradumu un normu ieviešana (Jose Lambert 1991: 5).

- Postpadomju liberalizācija

Politisko ierobežojumu atcelšana diemžēl neizglāba nacionālo literatūru. Pēc piecdesmit gadu ilgām latviešu literatūras svārstībām tai sabruka pamats zem kājām. Literāro darbu rakstīšanas paņēmieni tika rūpīgi sasaistīti ar totalitāro režīmu – zemteksts, noklusēšana, netiešas norādes, metaforas – līdz ar atklātības ēras sākumu no tām vajadzēja atbrīvoties. Tā laika rakstnieki, tāpat kā citi mēģināja pielāgoties jaunajiem apstākļiem. Uzdrošinos izdarīt skumju secinājumu: 20. gs. pēdējā desmitgadē Latvijas nacionālā literatūra atkal bija vāja. Šajā gadījumā jārunā par

patronāžas maiņu, kā to nosaucis Andrē Lefevers (1992: 15). Patronāža vai vara, kas veicina vai bremzē literatūras lasīšanu un rakstīšanu, balstās uz ideoloģiju, bet mūsdienās – uz ekonomiskām komponentēm, peļņas gūšanu, kam latviešu rakstnieki nav gatavi.

Savukārt tulkotā literatūra jaunos apstākļos var uzplaukt. (Ja neņem vērā faktu, ka mūsu kultūra arvien vairāk kļūst par kino, televīzijas un popmūzikas kultūru, nevis par grāmatu kultūru.) Mūsdienās tirgus ir pārpildīts ar dažādiem komerciāliem Rietumu masu kultūras tulkojumiem (Džekija Kolinsa, Džeimss Hedlijs Čeizs, ziepju operas, piemēram “Glābējzvēns” u.c.). Pastāv tendence tulkot iepriekš nevēlamu autoru darbus, starp kuriem ir arī tādi sociāli un mākslinieciski problemātiski autori kā Džons Faulzs, Kurts Vonnegūts un Entonijs Bērdžess. Daudzi no viņiem raksta par aktuālām problēmām, taču stilistiski un lingvistiski neierastā veidā, kas latviešu tulkotājiem liek paplašināt valodas konvencijas.

Pozīcija polisistēmā un tulkošanas stratēģija

Saskaņā ar mūsdienu funkcionālistu pieeju tulkošanai tulkošanas metodi un tās funkciju nosaka adresātliteratūra. Tā kā latviešu adresātkultūrai salīdzinājumā ar franču, angļu, vācu kultūruvalodu ir zems paštēls, un tā ciena avottekstu, tad tulkojumi ir burtiski: semantiski (Nūmārks), dokumentāri (Norda), konservatīvi (Popovičs), t.i., lojāli avottekstam un tā autoram vai arī tik tuvi oriģinālam vai brīvi, cik nepieciešams. “Dīvains” mērķteksts nepieviļ lasītāju cerības, jo viņi labprāt “vēro” komunikatīvo situāciju, kurā pašiem nav jāpiedalās.

Latviešu tulkotājus, šķiet, maz ietekmē vispārējā tendence pāriet uz mērķorientētu tulkošanu, jo viņi izvēlas brīvu oriģināla pārrakstīšanu, kas atbilst skoposa teorijai. Tā apgalvo, ka tulkošanas stratēģiju nosaka mērķteksta nolūks, nevis avotteksta funkcija (Reiss&Vermeer 1984). No vienas puses, jauno pieeju var interpretēt kā piekāpšanos 20. gs. patērētāju pasaulei, kas kļūst arvien mazāk atkarīga no grāmatu kultūras. Tulkošana arvien vairāk tiek uzskatīta par efektīvi veicamu pakalpojumu, un to ietekmē arī pakāpeniskā kultūras attīstība bez noteiktām robežām, kas ir globālās politikas attīstības sekas. No otras puses, to, iespējams, pastiprina nekanonizētas literatūras tulkojumu izplatība, kā arī pieaugošais teksta veidu skaits, kurus nevar iztulkot efektīvi, izmantojot to pašustratēģiju. Par labu tulkojumu tiek uzskatīts tāds tulkojums, kuru lasa jeb, kā saka mūsdienās, – kuru var pārdot.

Oriģinālam atbilstošs tulkojums ir tikai viena no tulkošanas stratēģijām, ko veicina konkrētas ideoloģijas nostāja pret konkrētu literatūru. To cildināt kā vienīgo iespējamo vai atļauto stratēģiju ir utopiski, kā arī veltīgi (Lefevere 1992: 51). Pīters Nūmārks uz to atbild: “Tā (orientācija uz mērķi) ir interesanta pieeja, bet noliedz precizitātes nozīmīgumu un tulkojumā ietverto patiesību: vissvarīgākā ir tulkojuma funkcija jaunajā vidē. Neskatoties uz šī apgalvojuma vispārīgumu, tas ir vismuļķīgākais, ko esmu dzirdējis par uzskatu, ka tiklīdz ir zināms mērķis, tad ne saturam, ne formai vairs nav nozīmes” (1991: 54). Viņš piedāvā kompromisa risinājumu: jo svarīgāka teksta valoda, jo tuvākam jābūt tulkojumam, jo mazsvarīgāka valoda, jo brīvāks tulkojums.

Jaunākā tulkošanas prakse un kultūras evolūcija

Politisko un sociālo ierobežojumu atcelšana ir ātri atspoguļota jaunākajos latviešu tulkojumos. Atgriezīšos pie jēdziena par patronāžas maiņu: komunisma ideoloģiju nomainīja Rietumu masu kultūra. Tā tiek pieņemta bez nosacījumiem – psiholoģiski, jo tā ir jauna, un politiski, jo tā nav saistīta ar Padomju varu. Praksē tas izpaužas kā vēlme imitēt. Rietumu kultūras prestižā statusa dēļ palielinās iecietība pret tās interferenci latviešu kultūrā.

Tulkojumos parādās liels skaits svešvārdu (pārsvārā no angļu valodas). Latviešu valodniecībā notiek nepārtraukta cīņa starp pūrismu un aizguvumiem, un vēsturisku iemeslu dēļ tulkojumvaloda līdz šim bijusi piesardzīga attiecībā uz ātru aizguvumu ieviešanu. Latviešu valoda ilgu laiku ir bijusi pakļauta ārējiem iznīcības draudiem. Tāpēc lingvisti, rakstnieki un skolotāji pieliek pūles, lai saglabātu nacionālās valodas nedalāmību. Mūsdienās ārējās briesmas ir norimušas un svešvalodu elementi burtiski pārņēmuši literāro valodu, ko var raksturot kā “kečupa efektu”, t.i., iepriekš aizliegtais ir sakrājis vienkopus, un, kad barjera tiek nojaukta, tas izplatās valodā. Tas var būt arī “iedzīšanas efekts”, kad latviešu kultūra par katru cenu cenšas sasniegt Rietumu kultūras standartus. Latviešu lasītāja zināšanu paplašināšanos var uzskatīt par objektīvu iemeslu tam, ka rakstīšanas procesā arvien vairāk tiek izmantota transkripcija, nevis iepriekš plaši izmantotais paskaidrojošais tulkojums. Lūk, piemērs:

There, in an intidy pile on M. Yoshot's broad desk, lay some dozen or more unopened, enormous, bulging Manilla envelopes. (Salinger, “Nine Stories”, 1982:131).

1969. gada versijā piedāvāta aprakstošā tulkošana: “aploksnes no bieza papīra”:

Šeit uz M. Josoto platā galda bija nolikts kāds ducis lielu, neatvērtu, cieši piebāztu aplokšņu no bieza papīra. (304)

1991. gadā izmantota transkripcijas stratēģija:

Šeit, uz M. Josoto lielā galda nekārtīgā kaudzē gulēja kāds ducis un vairāk milzīgu, uzpūtušos Manilas aplokšņu. (122)

Tajā pašā laikā valodā ienāk arī ievērojams daudzums neapzinātu aizguvumu. To pārliecinoši apstiprina vairāki viena avotteksta tulkojumi. Lūk, viens piemērs:

Ramona's eyes, behind thick, counter-myopia lenses, did not reflect even the smallest part of Mary-Jane's enthusiasm. (Salinger, “Nine Stories”: 44)

Ramonas acīs aiz biezajiem brilļu stikliem nebija ne vēsts no Mērijas Džeinas sajūsmas. (1969: 328)

Ramonas acīs aiz amiopiskajām lēcām nebija ne vēsts no Mērijas Džeinas entuziasma. (1991: 25)

Brīnumainā kārtā mūsdienu tulkojumvalodā ik pa laikam tiek izmantoti kādreiz kategoriski aizliegtie vācu valodas barbarismis:

Pagaidi bišķiņ! (1991: 24) kā *Wait a second!* (Salinger, "Nine Storie": 42)

Nu i štrunts! (1991: 28) kā *Nuts to you!* (Salinger, "Nine Stories": 46)

Ja tu akurāt gribi kļūt par mūķeni... (1991: 29) kā *If you gonna be a nun or something...* (Salinger, "Nine Stories": 47)

Teātra kritiķis Normunds Naumanis kā vienmēr precīzi ir raksturojis mūsdienu situāciju:

"Ēdam anklbeņus, kornfleikus, bigmekus, šrimpus, čikenus ar vai bez čilijiem un karijiem, košļājam spermintus un izšļaujām šitus bez skābes rītos un vakaros."

Pūristu neapmierinātība mazinās, jo tai vairs nav tik liela ietekme – atkal patronāžas maiņa. Tikmēr valodnieki runā par "polilingvistiskajām idiotijām, ko izraisījusi civilizācijas internacionalizēšanās" (Laikraksts "Diena", 1995. gada 18. februāris).

Arī citās jomās vērojama pastiprināta aizgūšanas tendence, piemēram, tabu vārdu tulkošanā. Šeit netiek aizgūts pats vārds, bet gan tā lietojuma veids. Latviešu valodā tabu vārdu lietojums ir stipri ierobežots, tāpēc tiem ir konotatīva nozīme. Turpretī angļu valodā lamuvārdus lieto ar tik ierastu regularitāti, ka tie zaudējuši savu negatīvo nokrāsu. Tāpēc, lai panāktu līdzīgu efektu, šī nokrāsa tiek vājināta, vai vārdi tiek neitralizēti. Piemēram, 1973. gadā izdotajā Ernesta Hemingeveja darba "Pāri upei koku paēnā" ("Across the River and in to the Trees") tulkojumā bieži lietotie tabu vārdi tikai četras reizes aizstāti ar atbilstošu latviešu valodas vārdu. Skaitliskā ziņā tas ir nieks salīdzinājumā ar oriģinālu. Tomēr, raugoties no stilistiskā viedokļa, ar to pieticis, lai panāktu tādu pašu efektu. Divās no šīm četrām vietām tabu vārda vietā ielikta trīspunkte, taču noklusēto frāzi atpazīst jebkurš latviešu lasītājs, un tā nav jātulko:

You could sum their attitude in this phrase: "Don't shit me Jack." (1970: 250)

Viņu noskaņojumu diezgan precīzi varētu izteikt ar vārdiem: "Ejiet jūs visi..." (1973: 180)

Vairumā gadījumu angļu valodas tabu vārdiem tiek vājināta nozīme vai nu izmantojot pieņemamu vārdu, kas skaitās rupjš, vai arī lietojot neitrālu vārdu, piemēram, *pretīgs*, un to iztulkojot tā, kā ir pieņemts latviešu valodas lietojumā, bet tajā pašā laikā saglabājot oriģinālo nokrāsu. Piemēram:

Death is a lot of shit. (1970: 219)

Nāve ir riebīga. (1973: 159)

Mūsdienās, sākot ar 1987. gadā tulkotajām Kurta Vonnegūta novelēm, daudziem tulkotājiem tieša tabu vārdu pārnese ir goda jautājums. Interesanti, ka

latviešu valodā tulkotajā grāmatā “Čempionu brokastis” (“Breakfast of Champions”) ir vairāk rupjību un slenga vārdu nekā oriģinālā. Vairākās vietās tulkojamā vienība, kas avottekstā ir neitrāla, latviešu valodā ieguvusi stilistiski spēcīgāku nokrāsu. Pietiks ar vienu piemēru:

This was a recent innovation. The slaves were simply turned loose without any property. They were suddenly free to go exploring. (1974: 363)

Tulkojums latviešu valodā:

Tas savulaik bija tāds modes blāviens. Vergus vienlaikus atlaida ar ubagu tarbām kaklā. Pēkšņi tie varēja blandīties kur deguns rāda. (1987: 363)

Mērķtekstā vairākās vietās parādās rupji vārdi, lai gan avottekstā to nav:

Lots worse thing could be hauling than olives. (1974: 87)

Mēs varējām vest arī kaut ko sūdīgāku par olīvēm. (1987: 364)

Nav nepieciešama kompensēšana, jo visi avotteksta tabu vārdi ir rūpīgi iztulkoti un veic tiem paredzēto funkciju. Savādi, bet tulkojums pastiprina avotteksta funkciju.

Bieži vien rezultāts nav tik pieņemams kā Vonnegūta tulkojumā. Atkarībā no avotteksta funkcijas tiešās pārnese stratēģija var būt veiksmīga (kā Vonnegūta gadījumā), bet var arī neizdoties (kā *Erich Segal* romānā “Mīlas stāsts” (“Love Story”). Vonnegūta mākslinieciskais nolūks ir šokēt lasītāju un esošās literārās konvencijas, tāpēc šāds tulkojums ir pieņemams:

Up your ass with Mobil Gas. (1974: 84)

Dirsu gaisā, galvu maisā! Viņš izsaucās. (1987: 364)

Sīgela sentimentālā stāsta tiešā pārnese nešķiet atbilstoša:

At a heated juncture. I made the unfortunate error of referring to their center as a “fucking Canuck”. (1971: 25)

Visai saspīlētos apstākļos es pieļāvu liktenīgo kļūdu, jo vērsos pie pretinieka centra uzbrucēja, godinādams viņu par “apdirsto Kanuku”. (1993: 14)

To pašu var teikt par nākamo piemēru, kur neitrālais vārds “bastard” ir tulkots, izmantojot sulīgu un izteiksmīgu latviešu valodas tabu vārdu:

Oh how I'm gonna told that bastard Al Redding! (1971: 18)

Tam, ka es nositīšu to maukas bērnu Reddingu! (1993: 8)

Nav šaubu, ka rakstu un mutvārdu latviešu valoda tiek tuvināta, taču pagaidām tulkošanas tradīciju izmaiņas ņēmušas virsroku pār dabisko valodas attīstību. Izskatās,

ka šie jauninājumi maina ne tikai ierastās izteiksmes formas, bet arī ierastās sociālās normas, piemēram, latvieši daudz brīvāk izmanto lamuvārdus savā ikdienas komunikācijā, nemaz nerunājot par valodas lietojumu literatūrā, kur tabu vārdi ir modernā stila iezīme.

Nobeigumā jāpiebilst, ka mūsdienās tulkojumvalodai, līdzīgi kā citām dzīves jomām, nav ierobežojumu, un tā veicina apkārtējās vides internacionalizāciju un liberalizāciju. Vēlos arī atgriezties pie Andrē Lefevera teiktā: “Es gribu uzsvērt, ka pretēji tradicionālajam uzskatam tulkošanā svarīgākā nav valoda. Drīzāk valoda kā kultūras izpausme ir tikai viens elements kultūras pārnēsē, ko saucam par tulkošanu.” (1992: 57)

Izmantotā literatūra

1. Andrupis, J., Kalve, V. (1953) *Latvian Literature*. Stockholm.
2. Bassnett, S. (1991) *Translation and Ideology*. Kione, 1:2, p.7
3. Even-Zohar, I. (1978) The Position Of Translated Literature Within The Literary Polysystem. In: *Literature And Translation*. 117-127, ACCO, Belgium.
4. Janis, M. & Prieki, T. (1994) User Satisfaction With Translated Tourist Brochures: The Response Of Tourists From The Soviet Union To Russian Translations Of Finnish Tourist Brochures. In: *Translation And The (Re)production Of Culture*. Ed. Robyns, C. 49-56. Leuven.
5. Korzeniowska, A. & Kuhiwczak, P. (1991) *Successful Polish-English Translation*. Warszawa.
6. Kuhiwczak, P. (1990) Translation As Appropriation: The Case Of Milan Kundera's "Joke". In: *Translation, History, Culture*. Ed. Bassnett, S. & Lefevere, A. 118-131. Pinter Publishers.
7. Lambert, J. (1991) *Literature, Translation and (De)Colonization*. Paper delivered in the XIIIth International Congress of the International Comperative Literature Association. Tokyo.
8. Lefevere, A. (1992) *Translation, Rewriting And Manipulation Of Literary Fame*. Routledge.
9. Newmark, P. (1990) *A Textbook Of Translation*. Prentice Hall.
10. Newmark, P. (1991) *About Translation*. Clevedon-Philadelphia. Adelaide.
11. Nord, C. (1991) Text Analysis In Translation. Amsterdam-Atlanda.
12. Sengupta, M. (1990) Translation, Colonialism And Poetics: Rabindranadt Tagore In Two Worlds. In: *Translation, History And Culture*. Eds. Bassnett, S. & Lefevere, A. 56-63. Pinter Publishers.

Analizētās grāmatas

1. Hemingway, E. (1970) *Across the river and into the Trees*. New York: Charles Scribner's Sons.
2. Hemingvejs, E. (1973) *Pāri upei koku paēnā. Kopoti raksti*. 4. sējums. Rīga.
3. Salinger, J. (1982) *Nine Stories*. Moscow.

4. Selindžers, Dž. (1969) *Stāsti*. Rīga.
5. Selindžers, Dž. (1992) *Jauni cilvēki*. Rīga.
6. Segal, E. (1971) *Love Story*. Hodder Paperbacks.
7. Sigals, E. (1993) *Mīlas stāsts*. Rīga.
8. Vonnegut, K. (1974) *Breakfast Of Champions*. Panther Granada Publishing.
9. Vonnegūts, K. (1987) *Čempionu brokastis*. Rīga.

(publicēts "Humanities and Social Sciences: Latvia", 4 (9)/1995, Latvijas Universitāte)

3.

Ideoloģija un nozīme

Ieva Zauberga

Šajā rakstā tulkošana apskatīta kā daļa no ideoloģiskā konteksta un iztīrītas padomju laiku tulkojumos latviešu valodā izmantotās manipulatīvās stratēģijas.

Kopsavilkums

Šajā rakstā autore analizē mērķteksta nozīmes atkarību no tā ideoloģiskā konteksta. Tulkotājs vienmēr ir daļa no kultūras, paaudzes un ideoloģijas, tāpēc ideoloģiskā dimensija vienmēr ir klātesoša jebkurā tulkojumā. Tulkotāja radītais oriģināla atspoguļojums var ievērojami atšķirties no realitātes, tulkošanā noteikto ierobežojumu dēļ un nevis tāpēc, ka tulkotājs ļaunprātīgi centies to sagrozīt. Tulkotājus ierobežo valdošās institūcijas, ideoloģija, tajā laikā dominējošie poētiskie likumi, lasītāji un ekonomiskie priekšnoteikumi. Tulkošana vienmēr ietver apzinātu vai neapzinātu oriģināla sagrozīšanu. Rakstā apskatīta tulkošanas prakse Padomju Savienības laikos, kuros tādas stratēģijas kā svīturošana, vājināšana un ārējās ideoloģiskās norādes tika plaši izmantotas, lai nodrošinātu tulkotā teksta atbilstību komunistiskajai ideoloģijai. Secināts, ka mērķteksts vērīga lasītāja rokās tīšas ideoloģiskas manipulācijas gadījumā var vairāk saglabāt savu ideoloģisko nozīmi nekā tad, ja tiek neapzināti pielāgots vietējai kultūrai.

Ievads

Šajā rakstā es iztīrāšu mērķteksta nozīmes atkarību no tā ideoloģiskā konteksta. Ierobežotas interpretācijas gadījumā ideoloģija ir saistīta ar varu un dominanci un tiek uzskatīta par politisko pārliedību, ar ko cilvēki un valstis pamato savu rīcību. Tulkošanas pētījumos ar ideoloģiju parasti saprot plašāku jēdzienu – indivīdam, grupai vai kultūrai raksturīgu domāšanas veidu vai saturu, ko bieži, bet ne vienmēr, ierobežo politiskā programma. Tulkošanas pētīšana iet roku rokā ar varas attiecību pētīšanu starp avottekstu un mērķtekstu, kas atspoguļo varas struktūru plašākā kultūras kontekstā.

Teksta kontekstualizācija vai lokalizācija konkrētā sociokulturālā kontekstā reālā laikā un vietā ir nepieciešama, lai izskaidrotu, kā un kāpēc oriģinālais teksts tika no jauna interpretēts, sagrozīts vai pat pilnībā mainīts pirms tā iekļaušanas mērķkultūrā. Kā norādījuši Sūzena Basneta (*Susan Bassnett*) un Andrē Lefevers (*André Lefevere*), tulkošana tāpat kā jebkura (pār)rakstīšana nekad nav nekaitīga; vienmēr pastāv konteksts, no kura teksts izriet un uz kuru tas tiek pārlikts (1990:11). Tulkotājs ir daļa no kultūras, paaudzes un ideoloģijas, un tulkotāja ideoloģiskā dimensija vienmēr ir klātesoša. Tulkojums stāsta par priekšstatu radīšanu, to spēku un par veidu, kā varas iestādes šos priekšstatus sagroza un algo ekspertus, lai tie sankcionētu šādas manipulācijas un attaisnotu auditorijas uzticību. Sūzena Basneta apgalvo, ka tulkošana ir viens no acīmredzamākajiem priekšstatu radīšanas veidiem (1991:21).

Tulkošana kā manipulācija

Mūsdienās lielākā daļa zinātnieku piekristu, ka starp valodām un kultūrām nepastāv ekvivalence. Tulkots teksts nekad nebūs tāds pats kā avotteksts. Tas attiecas uz jebkuru tulkojumu neatkarīgi no tā avotteksta vai mērķteksta un kultūras ietekmes. Jebkura pārrakstīšana ietver vai nu apzinātu, vai neapzinātu sagrozīšanu jeb manipulāciju, apgalvo Andrē Lefevers (1992: 1-10). Tulkotāja radītais oriģināla atspoguļojums var ievērojami atšķirties no realitātes tulkošanā noteikto ierobežojumu dēļ un nevis tāpēc, ka tulkotājs ļaunprātīgi centies to sagrozīt. Tulkotājus ierobežo valdošās institūcijas un ideoloģija, pašu tulkotāju ideoloģija, tajā laikā dominējošie poētiskie likumi, sabiedrība, kam tulkojums paredzēts, tulkotāju pārliecība vai nedrošība par mērķvalodas zināšanām un, visbeidzot, bet ne mazāk svarīgi – ekonomiskie priekšnoteikumi.

Esmu pārliecināta, ka jānošķir tīša manipulācija no neapzinātas manipulācijas. No vienas puses, tulkotājs var nodot skaidri definētu politisku vēstījumu – tādā gadījumā viņš rīkojas redzami un tekstu var klasificēt kā politisku tulkojumu. No otras puses, tādas tulkošanas stratēģijas, kuru rezultātā rodas mainīts oriģināla atspoguļojums, var rasties dabiski mērķteksta kultūras kontekstā, un tādā gadījumā tulkotājs tiecas darboties sistemātiskā, nevis īpatnējā veidā. Abos gadījumos teksta sākotnējā nozīme, iespējams, tiek pārveidota. Atklātas manipulācijas gadījumā pārveidošanas pakāpe šķiet ievērojami lielāka, bet jāņem vērā, ka šāda ideoloģiska teksta apstrāde parasti notiek politiskā kontekstā, kur lasītāji labi apzinās pārveidošanas procedūras. Tā rezultātā lasītājs tiecas neuztvert tekstu tieši un meklē tā dziļāko nozīmi. Turpretim neapzināta manipulācija ir “nekaitīga”, un tulkošanas procesā ieviestās pārmaiņas ir grūti pamanīt.

Atklātas manipulācijas piemēri rodami Padomju Savienībā radītajos tulkojumos un mūsdienu feministiski orientētajos tulkojumos. Sūzanna Delotbinjēra-Hārvuda (*Susanne de Lotbinière-Harwood*), piemēram, apgalvo, ka viņas darbs tulkošanā ir politisks, tā mērķis ir radīt valodu, kas runā sievietēm par labu (Simon 1996:150). Feministiski orientētie tulkotāji neaprobežojas tikai ar valodas problēmu risināšanu, tie uzliek sev par pienākumu atklāt “visu Rietumu kultūras falliskumu, tai skaitā baznīcas” (Simon 1996: 17). Taču ne vienmēr pārveidošana ir atklāti politiska.

Piemēram, 18. gs. franču tulkotāji pārveidoja tulkojumus saskaņā ar franču klasicisma estētiku, un viņiem bija izstrādāta teorija, kas kalpoja par pamatu “tulkojumu uzlabošanai”. Kādā satīriskā dialogā 1798. gadā A.V.Šlēgels (*A.W.Schlegel*) precīzi izskaidro, kā darbojas franču nacionālā ideoloģija:

Francūzis: Vācieši tulko katru literāro personvārdu. Mēs tos vai nu netulkojam vispār, vai tulkojam saskaņā ar mūsu pašu ieskatiem.

Vācietis: Tas nozīmē, ka jūs pārfrāzējat un pārvēršat.

Francūzis: Uz ārzemju autoru mēs skatāmies kā uz svešinieku, kam jāģērbjas un jāuzvedas atbilstoši mūsu paradumiem, ja tas vēlas iekļauties mūsu sabiedrībā. (Lefevre 1977: 50)

Atkarībā no adresātkultūras un ideoloģijas šajā dialogā atspoguļotā pieeja var izvērsties par slēptu vai atklātu manipulāciju. Mūsdienās saskaņā ar Lorensa Venuti (*Lawrence Venuti*) (1995) terminoloģiju šādas manipulācijas dēvē par pielāgošanu un svešādošanu. Venuti uzskata, ka pielāgošana ir dominējošās kultūrās izplatītākā asimilācijas politika. Pieeja, kas balstīta uz pielāgošanu, ietver tādus soļus kā uzmanīga tādu tekstu izvēle, kurus var tulkot asimilatīvā veidā, apzināta plūstoša stila izmantošana un mērķteksta pielāgošana, lai tas saskanētu ar mērķa diskursa veidiem. Svešādojoši tulkojumi salauž mērķkultūras paražas, saglabājot oriģināla svešādību, un tādējādi veicinot izpratni par kultūru atšķirībām.

Venuti apgalvo, ka tulkošana nav tikai starpkultūru komunikācija, ko nosaka politiskā programma: vietējie termini nokļūst pārrakstīšanas uzmanības centrā; diskursīvās stratēģijas izjauc vietējo vērtību hierarhiju, lai aizsāktu svešādošanas procesus, kanona pārveidošanu, ideoloģisku kritiku un institucionālas pārmaiņas (2000: 469).

Padomju Savienībā dominēja atklātas ideoloģiskas manipulācijas. Tālāk šajā rakstā es analizēšu to iemeslus un sekas, par pamatu ņemot padomju laiku periodā veiktos tulkojumus latviešu valodā.

Ierobežojumi

Tulkotāja darbs ir sarežģīts. No vienas puses, tulkotāju objektīvi ietekmē tās kultūras konteksts, kurā tas strādā. Padomju varas sistēmā tulkotājus uzskatīja par ideologu darbarīkiem. Izdevēji, redaktori, korektori, partiju amatpersonas un citas iesaistītās personas strikti kontrolēja tulkotājus. No otras puses, tā kā tulkošana ir radošs process, vienmēr darbojas subjektīvais faktors. Daudzi tajā laikā cenzētie rakstnieki pievērsās tulkošanai, lai to, ko nevarēja brīvi pateikt dominējošajā literārajā sistēmā, varētu izteikt tulkojumos. Genclers (*Edwin Gentzlers*) (1996:125) apgalvoja, ka radošākais darbs noritēja tulkošanā, nevis oriģinālo literāro darbu rakstīšanā. Daudz kas tika pateikts starp rindiņām. Tomēr tulkotājiem galvenokārt vajadzēja domāt par dominējošās institūcijas gaidām un ideoloģiju. Padomju laiku izdevējdarbības politika ir labi aprakstīta A. Nazarova darbā “Grāmata par padomju sabiedrību” (“Book on the Soviet Society”) (sk. Fridbergs 1964:32):

“Padomju laiku izdevniecības galvenokārt ir ideoloģiskas institūcijas, kuru darbs ir balstīts uz nesatricināmu, absolūtu piederību partijai, nacionālismu, pētniecību un plānošanu. Ikdienas darbā izdevniecības ievēro Komunistiskās partijas vadlīnijas. To ideoloģiskais simbols ir neuzvaramais marksisms-ļeņinisms, kas precīzi parāda vienīgo veidu, kā pārveidot pasauli. Padomju laiku izdevniecībām nav vajadzības slēpt savu politisko pārliecību, maskēt ideoloģiskos aizspriedumus ar zemiskām “objektivitātes” skrandām, ar ko tik bieži lepojas buržuju izdevniecības, lai slēptu savu patieso dabu. [...] Jebkurai padomju laiku izdevniecībai pirms manuskripta pieņemšanas un izdošanas jāapsver tā nozīme kopējā komunisma būvniecībā un tas, cik lielā mērā izdevums palīdzēs cilvēkiem veikt savus uzdevumus.”

Šāda veida izdevējdarbības politikas īstenošanu kopīgi kontrolēja dažādas vietējās organizācijas, piemēram, Rakstnieku savienība un partijas institūcijas. Tas, ko un kā tulkoja un padarīja pieejamu plašākai sabiedrībai, spēlēja lielu lomu tautas pasaules uzskatu veidošanā, tāpēc visi tulkojumi tika cenzēti. Cenzūra ietvēra gan rūpīgu tulkojamo darbu atlasīšanu, gan “koriģējošos pasākumus”, lai nodrošinātu tulkojumu atbilstību komunistiskajai ideoloģijai.

Stratēģijas

- Tulkojamo darbu atlase

Tulkojamo darbu atlases pamatnoteikums bija “rīkoties droši”. Parasti tika tulkoti tradicionālie darbi un tādi darbi, kas nebija daudznozīmīgi. Latviešu valodā varēja tulkot tikai tos darbus, kas jau bija tulkoti krievu valodā. Piemēram, 1982. gadā latviešu valodā tulkotajā Džona Faulza stāstu krājumā “Melnkoka tornis” bija iekļauti tikai četri no pieciem stāstiem. Tulkotājs bija iztulkojis arī stāstu “The Cloud”, bet izdevēji to noraidīja, pamatojoties uz to, ka stāsts kaut kādu iemeslu dēļ nebija iekļauts grāmatas tulkojumā krievu valodā. Attiecībā uz autoru izvēli par tiešiem un “uzticamiem” tika uzskatīti tādi autori kā Džeks London, Džons Golsvertijs, Čārlzs Dikenss, Arčibalds Kronins, Teodors Dreizers. Padomju Savienības cenzūras sistēma bija piesardzīga ne tikai attiecībā uz saturu, bet arī formu. Izsmalcinātāks rakstīšanas stils tika uzskatīts par vienlīdz bīstamu, jo drosmīgākajiem tulkotājiem tas deva iespēju radīt nevēlamas divdomības. Pret tā laika rakstniekiem izturējās piesardzīgi, jo viņu tālākos literāros darbus un publiskos paziņojumus bija grūti prognozēt un neiespējami kontrolēt. Tomēr tas nenozīmē, ka tos vispār netulkoja. Džeroms Deivids Selindžers, Džons Faulzs, Kurts Vonnegūts bija tie autori, kas nodarbināja gan lasītāju, gan cenzoru prātus. Galvenās cenzoru izmantotās metodes, kas nodrošināja pilnīgu atbilstību komunistiskajai ideoloģijai, bija svītrosana, vājināšana un ārējās ideoloģiskās norādes.

- Svītrosana

Plaši izmantotā metode, kas nodrošināja darba publicēšanas pieļaujamību, bija politiski neatbilstošo apgalvojumu vai netiešo norādījumu izsvītrosana. Kā piemēru var minēt vispārēji liberalizēto 1987. gada Kurta Vonnegūta darba “Lopkautuve

Nr. 5” tulkojumu latviešu valodā, kurā krievu karavīru uzvedība kādā padomju armijas okupētā pilsētā, salīdzinot ar oriģinālu, tika “uzlabota”. Oriģinālā viņi izlaupa pulksteņu fabriku, turpretim tulkojumā viņi to tikai uziet, bet laupīšanas fakts tiek izlaists:

*I remember two Russian soldiers who had **looted** a clock factory. They had a horse-drawn wagon full of clocks. They were happy and drunk. (1987:18)*

*Es atcerējos divus krievu karavīrus, kuri bija **uzgājuši** pulksteņu fabriku. Viņi bija piekrāvuši pilnus ratus ar pulksteņiem un brauca iedzēruši un laimīgi. (1987:18)*

Vienā no Artūra Heilija darba “Lidosta” epizodēm 1980. gada tulkojumā latviešu valodā izlaidumi tika radīti politisku un seksuāla rakstura dēļ:

She had to come to the United States, not from Hungary as D.O.Guerrero had supposed, but from Glauchau in the Southern portion of East Germany, via the Berlin Wall. Bunnie (who was then Gretchen Vorobioff, the homely, flat-chested daughter of a minor Communist official and a Young Communist herself) crossed the wall at night with two male companions. (1968: 270).

*Savienotajās Valstīs viņa bija ieradusies nevis no Ungārijas, kā domāja D.O. Gerero, bet no kādas pilsētiņas Austrumvācijas dienvidos pāri Berlīnes mūrim. Bannija (kas toreiz bija Grēthena Vorobjova, neizskatīga, **sīka** meitene) pārlīda pāri Berlīnes mūrim naktī kopā ar diviem vīriešiem. (1980: 246).*

Seksuāla rakstura epizodes tika izravētas ar puritānisku konsekvenci. Neliela epizode no Greiema Grīna darba “Komedianti”:

*There was a great yellow moon and a girl was making love in the pool. **She had her breasts pressed against the side and I could not see the man behind her.** (1966: 49)*

*Spīdēja liels, dzeltens mēness, un baseinā kāda no meitenēm nodevās mīlai. **Viņa bija piekļāvusies vīrietim, un es nevarēju šo vīrieti saskatīt.** (1985: 47)*

No tulkojumiem tika izslēgtas arī norādes uz homoseksualitāti, kas Padomju Savienībā bija krimināli sodāma. Kurta Vonnegūta darba “Lopkautuve Nr. 5” tulkojumā *homoseksuāļi* tika aizstāti ar *klaidoņiem*:

*The British had no way of knowing it, but the candles and the soap were made from the fat of rendered Jews and gypsies and **fairies** and communists, and other enemies of the state. (1983: 67)*

Briti jau nevarēja zināt, ka sveces un ziepes izgatavotas no beigtu ebreju, čigānu, klaidoņu, komunistu un citu fašistiskās valsts ienaidnieku taukiem. (1987: 73)

Vēl viena plaši izmantota stratēģija bija vājināšana. Tā ir uz ideoloģiju balstīta kāda pārāk kļiedzoša vai nepieņemama elementa aizvietošana ar kādu maigāku elementu, kas vairāk atbilstu mērķauditorijas rakstīšanas tradīcijām vai tam, ko teorētiski varētu gaidīt lasītāji. Šī stratēģija ietekmēja tabu vārdu un citu nestandarta izteikumu tulkošanu. Tulkojumos latviešu valodā neatlaidīgi mēģināja izskaust nestandarta valodu. Ernesta Hemingeveja darba “Pāri upei koku paēnā” 1973. gada

tulkojums latviešu valodā varētu kalpot kā tipisks šīs metodes piemērs. Oriģinālā bagātīgi lietoti lamuvārdi, bet tulkojumā tie konsekventi tika neitralizēti.

Death is a lot of shit. (1970: 219) [Nāve ir sūdīga padarīšana.]

Nāve ir riebīga. (1973: 159)

Lai gan oriģinālā ir vairāki desmiti lamuvārdi, tulkojumā tikai trīs vietās izmantota tiešā pārnese, bet ar to pietika, lai tulkojumu atzītu par izaicinošu un pretrunīgu.

Būtu pārāk vienkārši teikt, ka vājināšana tika lietota tikai padomju laiku cenzūras dēļ. Latviešu valodā vienmēr ir pastāvējusi plaša starp rakstīto un runāto valodu. Kopš nacionālās atmodas 19. gs. vidū rakstīto valodu kultivēja kā siltumnīcas augu, jo tai bija jākalpo par nacionālās pašapliecināšanās līdzekli. Literārās valodas tīrība līdz pat šai dienai ir viens no galvenajiem jautājumiem latviešu valodas pētniecībā, kuras liela daļa joprojām ir preskriptīva. Tā rezultātā dzīvā valoda veidojas patvaļīgi, un zinātniekiem to bieži vien ir grūti pieņemt; tie vēlētos, lai valoda ir padevīga un “pareiza”. Ilgi pastāvējusī atšķirība starp rakstīto un runāto latviešu valodu ir ietekmējusi konotāciju izplatību latviešu literārās valodas un sarunvalodas slāņos: latviešu literārajos darbos slengam un tabu vārdiem ir daudz spēcīgāka nestandarta konotācija nekā, piemēram, angļu valodā, kur šī atšķirība nav tik spilgti izteikta. Tātad, lai radītu līdzīgu iespaidu un sasniegtu to pašu mērķi, jālieto mazāk nestandarta elementu, un tos nepieciešams mīkstināt un neitralizēt. Šajā gadījumā var redzēt, kā divas atšķirīgas ideoloģijas kopīga mērķa sasniegšanai papildina viena otru.

Padomju laikā veiktajos tulkojumos bieži izmantoja ārējās ideoloģiskās norādes – priekšvārdus un komentārus. Tā laika ideologi uzskatīja, ka “kapitālistisko un pretpadomju aizspriedumu” dēļ Rietumu autoru darbu tulkojumos slēpjas nopietnas briesmas. Tāpēc tulkojumiem bija nepieciešami priekšvārdi un komentāri, lai palīdzētu lasītājiem; Nazarova vārdiem sakot: “pareizi saprast, kas konkrētajā grāmatā ir vērtīgs, bet kas – tendenciozs un nepareizs” (sk. Fridbergs 1964:32). Tipisks piemērs ir Vladimira Skorodenco rakstītais pēcvārds Mjurielas Spārkas romānu un stāstu tulkojumiem latviešu valodā. Pēcvārds sastāv no divām daļām. Pirmajā daļā piedāvāta jēdziena “vidusšķira” marksistiski-ļeņiniska analīze: “Taču tie, kam pieder vara, un tie, kam nav varas, zemes “saimnieki” un vienkāršie darbarūķi, dzimtā aristokrātija un “atkritusi” jaunatne, kā saka, bez kādiem radurakstiem – tie ir galējie poli. Tomēr starp šiem poliēm atrodas tā milzīgā ļaužu masa, kam britu socioloģijā piešķirts nosaukums “vidusšķira”. Vidusšķira – tie ir sīkie privātpašnieki un rantjē, kalpotāji, vidējie valsts ierēdņi, strādājošā inteliģence un daudzi citi [...] – “sīko privātpašnieku un neapvaldīta egoisma stihija”, kā to raksturojis jau V.I. Ļeņins.” Ļeņins tiek citēts atkārtoti: “Sīkburžuāzija... visu sabiedrisko atmosfēru piesātināta ar sīkpašnieciskām tendencēm.” [...] Šis novērojums patiesi raksturo arī pēckara Angliju” – secina autors pēcvārdā. Beigās ir atsauce uz Majakovski: “Tieši pretēji, viņu darbos skaidri iezīmējas, runājot Majakovska vārdiem, “mietpilsoņa mūlis”” (Skorodenco 1977: 279-280).

Otrajā daļā analizēti stāsti un romāni. Analīzē iekļauti šādi apgalvojumi: “Taču, kaut arī francūža F. Moriaka, amerikāņa V. Folknera, angļa I. Vo, anglo-

amerikāņu dzejnieka T. S. Eliota un daudzu citu ievērojamu vārda mākslinieku pasaules uzskata reliģiskie aspekti mums nav pieņemami, padomju lasītājs ar pienācīgu cieņu vērtē viņu talantu, viņu humānismu, viņu daiļrades sociāli kritisko ievirzi” (1977: 283).

Virspusēji aplūkojot, šādas ideoloģiskas norādes tika sniegtas, lai konkrētais darbs būtu piemērots lasīšanai, bet tieši tas padarīja šo tulkojumu izdošanu iespējamu. Priekšvārdi un komentāri bija nenovērtējami, lai atklātu to, ko ne vien tulkotājs, bet arī visa kultūra domāja vai ko tai vajadzēja domāt par tulkojumu.

Secinājumi

Tulkošana vienmēr ietver nozīmes atkārtotu kontekstualizāciju. Katrā vēstures periodā adresātkultūra lemj, cik lielā mērā avotteksts jāpielāgo vietējām vērtībām. Tulkojumu, kurus neietekmē skaidra ideoloģiska programma, pielāgošana vietējai kultūrai rodas dabiski no adresātkultūras un valodas, ļaujot uztvert svešādo. Tādā gadījumā šķiet, ka teksts ir nevis tulkojums, bet oriģināls, un mērķsistēmā tiek pieņemts, neapstrīdot piedāvātās “svešādības” autentiskumu. Ja ideoloģiskā programma ir spilgti izteikta un atklāta, lasītāji vieglāk pamana ideoloģiskās manipulācijas, kas tiek izmantotas tulkojumā. Tie zina ideoloģiski “pareizā” mehānismu un tāpēc var lasīt starp rindiņām. Gencleram (1996: 136) bija taisnība, sakot, ka bijušajā Padomju Savienībā “daudzi tulkojumi dzīvoja dubultu dzīvi – partijas atbalstītāji tos izmantoja vienā veidā, bet lasītāji tos uztvēra pavisam citādāk.” Tulkojumam pievienotais pamācošais priekšvārds tika uzskatīts par zīmi, ka iedziļināšanās lasāmvielā atmaksāsies un būs tā vērtā. Tāpēc mans secinājums ir šāds: tīšas ideoloģiskas manipulācijas gadījumā mērķteksts vērīga lasītāja rokās vairāk saglabā savu sākotnējo nozīmi nekā tad, ja tiek neapzināti pielāgots vietējai kultūrai. Ideoloģiskie labojumi daudz atklāj par varas attiecībām adresātkultūrā, bet tie bieži vien avottekstu skar tikai virspusēji, aicinot lasītāju meklēt dziļāku nozīmi.

Izmantotā literatūra

1. Citētie darbi

Bassnett, S. (1991) Translation and Ideology. *Koine* 1:2, p. 7 – 32.

Bassnett, S. & Lefevere, A. (1990) *Translation, History and Culture*. London: Pinter Publishers.

Fridbergs, M. (1991) Sarkanais zīmulis. In: *Avots* IX – X, p. 32 – 42.

Gentzler, E. (1996) Translation, Counter-Culture, and the Fifties in the USA. In: *Translation, Power, Subversion*, Alvazer, R. & Vidal, C. (eds.), Clevedon. Philadelphia. Adelaide: Multilingual Matters. P. 116 – 138.

Lefevere, A. (1977) *Translating Literature: the German Tradition from Luther to Rosenweig*, Assen: VAN Gorcum.

Lefevere, A. (1992) *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*, London: Routledge

Simon, S. (1996) *Gender in Translation*, London, Routledge.

Venuti, L. (1995) *The Translator's Invisibility*. London: Routledge.

Venuti, L. (2000) Translation, Community, Utopia. In: *The Translation Studies Reader*, Venuti, L. (ed.) London: Routledge, p. 468 – 489

2. Daīliterātura

Grahan Greene. *The Comedians*. – N.Y. 1966

Greiems Grīns. *Komedianti*. – Rīga, 1985

Arthur Hailey. *The Airport*. – N.Y., 1968

Artūrs Heilijs. *Lidosta*. – Rīga, 1980

Ernest Hemingway. *Across the River and into the Trees*. 0 N.Y., 1970

Ernests Hemingvejs. *Pāri upei koku paēnā*. – Rīga, 1973

Mjuriela Spārka. *Šķitums un īstenība*. – Rīga, 1977

Kurt Vonnegut. *Slaughterhouse Nr.5*. – N.Y., 1983

Kurts Vonneguts. *Lopkutuve Nr.5*. – Rīga, 1987

(publicēts grāmatā “Translation and Meaning”, Part 5, 2001, Universitaire Pres Maastricht, the Netherlands)

4.

Tulkotās literatūras loma kultūras tēla veidošanā

Ieva Zauberga

Šajā rakstā piedāvāta angļu valodā tulkotās latviešu literatūras analīze un meklēta atbilde uz jautājumu, kāpēc latviešu literatūra citās kultūrās ir izraisījusi tik mazu interesi.

Kāds cilvēks teica Visumam:

“Es esmu!” Visums atbildēja:

“Šis fakts tomēr nav manī radījis
pienākuma apziņu.”

(Stīvens Kreins)

Šajā rakstā es vēlos izvirzīt jautājumu par to, cik lielā mērā mūsdienu globalizētajā pasaulē mazo kultūru darbu tulkojumi var ietekmēt kultūras atpazīstamību pārējā pasaulē, un vai tulkojumi var palīdzēt veidot dialogu starp “viņiem” un “mums”. Agrāko laiku rakstnieki vēl šodien rada asociācijas ar valodu un kultūru, kurai tie piederēja, – dažreiz mēs joprojām atsaucamies uz Šekspīra valodu vai Moljēra, Flobēra un Zolā valodu. Kāda ir mūsdienu tulkotāju darba rezonanse? Tulkojumi ir kļuvuši svarīgāki, pateicoties izteikumiem par to, ka nākotnē nacionālo kultūru izdzīvošana varētu būt atkarīga no tā, cik lielā mērā viņu produkti būs tulkojami angļu valodā vai kādā citā no lielajām valodām (Szegedy-Maszak 2003:16). Tomēr es sliecos pieņemt, ka mazo kultūru literatūras tulkojumiem ir daudz mazāka ietekme uz kultūras tēlu, nekā mēs vēlētos atzīt. Daži no iemesliem ir acīmredzami, piemēram, samazinās paradums lasīt. Bet citus iemeslus ir vērts apskatīt tuvāk – iniciatora personīgā interese un tulkošanas veids.

1. Teorētiskie pamatprincipi

Mūsdienu tulkošanas pētījumos tulkošana galvenokārt tiek uzskatīta par starpkultūru komunikāciju, un tas netieši norāda, ka tulkošana nozīmē kultūru salīdzināšanu. Ja tulkošana notiek starp mazajām un lielajām kultūrām, tulkojumu var uzskatīt par asimetrisku kultūras informācijas apmaiņu no mazākās kultūras uz lielāko kultūru. Abu iesaistīto kultūru stāvoklis nav vienlīdzīgs – mazākajai, mūsu gadījumā arī avotkultūrai, mērķkultūra ir pazīstama, turpretim mērķkultūra bieži vien nemaz nezina par avotkultūras eksistenci.

Lai nodrošinātu maksimālu pieņemamību vai “it kā oriģināla lasīšanu”, kas, šķiet, ir Rietumu pasaules tendence (Aixela 1996: 54), bieži tiek izmantota pielāgošana, izlīdzinot kultūru atšķirības, un, izmantojot Venuti terminu (1992: 5), tulkojums veic “akulturācijas darbu”. Ārzemju kultūra tiek pietuvināta mērķklasītājam, viņš tekstu var atpazīt, tāpēc var likties, ka tas ir netulkots teksts. Kultūras atšķirības ir novērstas. Daudzi zinātnieki ir izteikuši pesimistisku viedokli par mazo kultūru

pašapliecināšanās izredzēm šajās attiecībās. Sūzena Basneta un Andrē Lefevers (1991, 1992) tulkošanu aprakstījuši kā veidu, kas nostiprina un iemūžina dažu kultūru pārākumu pār citām. Lorenss Venuti uzskata, ka tulkošana ir nevienlīdzīga kultūru apmaiņa, kurā mazā kultūra ir pakļauta lielās kultūras hegemonijai. Tādā veidā tulkošana darbojas kā imperiālistiska kultūru atšķirību pielāgošana (1992: 13). Tulkošanas pētījumos ir sniegta informācija par vairākiem tādiem gadījumiem, un tajos imperiālistiskie un hegemoniskie tulkojumi ir nosodīti. Piemēram, čehu rakstnieka Milana Kunderas darba “Joks” tulkojumos angļu un franču valodā angļu izdevniecība, mūzikas tēmu uzskatot par lieku, bija izgriezusi visus pārdomu pilnos fragmentus, turpretim tulkojumā franču valodā, lai nodrošinātu augstāku pieņemamību adresātkultūrā, oriģināls bija izskaistināts un pārveidots “baroka stilā” (Kuhiwczak 1990). Dāņi bija norūpējušies par to, ka amerikāņu izdevēji H.K.Andersena pasakas bija pakļāvuši politikorektuma prasībām – atņēmuši nāriņai tās roku baltumu un princim iespēju gulēt, piekļaujot galvu viņas krūtīm (Jones 1993).

Ria Vanderauvera (*Ria Vanderauwera*) (1985), izanalizējot tulkojumu no dāņu valodas angļu valodā, secina, ka tulkošana un publicēšana ir tikai viena daļa no procesa, otra ir atbildes reakcijas panākšana. Ir daudz mazu literāro darbu, kas vēlas ienākt lielajā literatūrā, kura ir bēdīgi slavena ar savu piesardzīgumu pret tulkojumiem, kuri izraisa tikai nelielu mērķauditorijas ziņkāri. Pastāv ne vien ideoloģiskie, bet arī ekonomiskie apsvērumi. Tirgus diktē noteikumus un tulkošana arvien vairāk tiek orientēta uz naudas pelnīšanu, līdz ar to izdevējiem ir daudz lielāka teikšana nekā autoriem un tulkotājiem. Visiem zināms, ka tulkojuma liktenis lielā mērā ir atkarīgs no izdevniecības, kas izdod grāmatu. Kāda slavena izdevniecība Dānijā izdeva Noras Ikstenas grāmatu “Dzīves svinēšana”, un par to rakstīja seši Dānijas laikraksti, kuru kopējā tirāža bija 608 000. To cilvēku skaits, kuri lasa avīzes, ir vēl lielāks, tomēr ne visi izlasa šādas grāmatas recenziju. Cilvēku skaits, kas izlasa pašu grāmatu, ir vēl mazāks. Bieži vien tādas grāmatas tiek pasniegtas kā dāvanas un, iespējams, guļ grāmatplauktā nelasītas. Tomēr maz ticams, ka grāmata tiktu pieminēta dāņu presē, ja to publicētu Latvijā. Nacionālie laikraksti izdevniecību prestižu uzskata par kvalitātes garantiju ne vien literārā, bet arī lingvistiskā ziņā.

2. Latviešu literatūras tulkošana

2.1. Formāts

Ievērojama daļa latviešu literatūras tulkojumu tiek publicēti antoloģijās un dažādos krājumos (piemēram, “An Anthology of Lithuanian and Latvian folk songs”, *Chicago*, 1935; “Tales of the Amber Sea: Fairy tales of the Peoples of Estonia, Latvia and Lithuania”, *Moscow* 1981, “Bear’s Ears – An anthology of Latvian Literature”, *Helsinki University Press*, 1997, “Latvian Literature. Poetry and Prose from the Heart of the Baltics”, *Riga* (regulārs izdevums, kas iznāk divreiz gadā kopš 2002. gada)).

Antoloģijas tiek sastādītas dažādu iemeslu dēļ – antoloģisti pūlas parādīt tos tekstus, kurus uzskata par vislabākajiem vai visraksturīgākajiem noteiktā jomā vai kurus viņi vērtē kā visnoderīgākos kādai noteiktai lasītāju grupai, cerot radīt labi pārdodamu preci, utt. (Essmann, Frank 1991:66), un reklāmas nolūkos, cerot

pievilināt ārzemju izdevējus. Antoloģiju mērķis bieži vien ir didaktisks, un tās ir paredzētas izglītības tirgum, daudzas no tām tiek izmantotas kā mācību grāmatas izglītības iestādēs. Lielākajā daļā antoloģiju ir ievads un pēcvārds, īss raksturojums, bibliogrāfiskie dati, paskaidrojošas piezīmes, avoti un rādītāji. Austrumeiropas literatūrā bieži vien tiem ir ideoloģisks vēstījums, un tulkotie darbi tiek izvēlēti, lai atbalstītu politisko programmu. Daži piemēri:

Andras Neiburgas stāsts “Peles nāve” (“Mousy Death”) ir publicēts antoloģijā ar nosaukumu “Description of a Struggle” (“Cīņas apraksts”) (1994), kurā ietverti stāsti no postkomunistiskās Austrumeiropas. Stāsti tika apkopoti un tulkoti 1994. gadā britu redaktora Maikla Mārša (*Michael Marsh*) gādībā. Ievadā ir teikts:

Šī antoloģija nāk no vietas, ko ierasti saucam par Austrumeiropu, lai gan precīzāk to būtu saukt par Padomju karalisti, Staļinisma Tirānijas impēriju, Nepiepildīto sapņu un lielo ilūziju impēriju. Man tā ir impērija, kas atradās aiz Berlīnes mūra. Reigans to sauca par “Ļaunuma impēriju”, kas, iespējams, liek noprast, ka tā bija impērija, kurā noritēja tikai viena cīņa. Reti kur cīņa starp bezpersonisku varu un indivīdu, starp tirāniju un ilgām pēc brīnišķīgas dzīves pieņēma tik redzamu formu kā šeit, kur bailes kļuva par ikdienas sabiedroto un kur asinsizliešana beidzās ar traģēdijām... Šī sistēma piespieda cilvēkus dzīvot melos, sludināt to, kam viņi neticēja, bet aizliedza to, kam viņi gribēja ticēt. Viņu ciešanām nebija jābūt fiziskām, tās nebija jāizraisa izsalkumam vai cietuma kamerai, vien fakts, ka dienu pēc dienas (bez kādām cerībām uz pārmaiņām) cilvēki klausījās demoralizētos vārdos, pieredzēja vēstures un tagadnes falsifikāciju, redzēja, kā mazāk spējīgiem tiek piešķirtas privilēģijas, bet apdāvinātie un talantīgie tiek atstumti. (xxii)

Līdz ar to šīs antoloģijas mērķis ir ne tikai “atklāt mazos un maz zināmos literāros darbus” (xxiv), bet galvenokārt izgaismot dzīves pieredzi Berlīnes mūra otrā pusē.

Cits avotkultūras piemērs ir kāda latviešu dzejas un prozas izlase, ko 1967. gadā ar nosaukumu “Amberland” (“Dzintarzeme”) izdeva Padomju Latvijā. Arī tajā ir ievads, kas sniedz pamatinformāciju par Latviju un kurā arī atbalsojas iepriekš minētajā fragmentā esošās idejas:

Dzintarzeme... Tās ģeogrāfiskais nosaukums ir Latvija – viena no Padomju Sociālistiskajām Republikām pie Baltijas jūras... Dažkārt var dzirdēt: “Latvija ir tik maza valsts! Kas gan ir 64 500 kvadrātkilometri un 2 miljoni 280 tūkstoši iedzīvotāju?” Bet latvietis piebildīs: “Lielāka par Beļģiju, Dāniju, Holandi un Šveici!”

Pieaugot tūristu apmeklējumiem uz Padomju Savienību, Padomju Latvija kļūst arvien populārāka... Iepazīstinot iespējamus viesus ar Dzintarzemi, mums nevajadzētu sākt ar sasniegumiem valsts ekonomikā, bet gan ar laukumu Rīgas centrā, kas nosaukts latviešu sarkano strēlnieku vārdā... Strēlnieki galvenokārt bija strādnieki un zemnieki, un, kad 1917. gadā pār Krieviju plosījās revolucionārā vētra, tie dedzīgi cīnījās par pirmo strādnieku un zemnieku valdību pasaulē. Viņi bija uzticami Kremļa un Padomju valsts dibinātāja – Ļeņina – sargi... Kad Dzintarzeme tika atbrīvota, tās iedzīvotāji būvēja to no jauna ar citu draudzīgo padomju valstu palīdzību.

Šī grāmatiņa jūs iepazīstinās ar mūsdienu Dzintarzemes rakstniekiem. Tie, iespējams, palīdzēs jums saprast, ko Padomju Latvijas cilvēki jūt, domā, dara un uz ko tiecas.

Krājumā ietverti 24 latviešu rakstnieku dzejoļi, īsie stāsti vai fragmenti no garākiem darbiem. Tomēr jāatzīst, ka pats krājums ir daudz mazāk ideoloģiski iezīmēts nekā tā ievads.

Grāmatas “Lāča ausis” (“Bear’s Ears”), ko 1997. gadā publicēja Helsinku Universitātes izdevniecība un 2003. gadā pārpublicēja Latvijas Universitāte, mērķis bija sniegt reprezentatīvu priekšstatu par latviešu literatūru līdz 1940. gadam (līdz padomju varas okupācijai). Tā lielā mērā tika izveidota, lai to kā mācību grāmatu varētu izmantot ārzemju studenti, kurus interesē latviešu literatūra plašākā kultūras kontekstā.

2.2. Mērķis

Vairāki latviešu literatūras tulkojumi ir radīti, lai adresātkultūra tos attēlotu kā literārus darbus. Lielāko daļu tulkojumu varētu uzskatīt par burtiskiem šī termina plašākajā nozīmē. Tulkojuma mērķis ir nodrošināt informāciju par valsts pastāvēšanu, Latvijas iedzīvotājiem un kultūru. Tā kā par Latvijas kultūru aiz tās robežām praktiski neko nezina, šķiet gandrīz neiespējami pārveidot latviešu literatūru konvertējamā tēlā, tāpēc lielākā daļa latviešu literatūras tulkojumu angļu valodā ir diezgan burtiski. Tulkojumi ir tuvu oriģinālam un būtībā ir tā kopija. Bieži vien tos nevar izmantot kā autonomus tekstus, kas mūsdienās ir viens no pamatnoteikumiem jebkurai tulkotajai literatūrai, it īpaši angļu un franču valodā runājošajās kultūrās. Kā norādījis Lefevers (1992:6), burtiskā tulkošana, parindeņu tulkošana un citi līdzīgi literatūras tulkošanas veidi nav domāti ļaužu masu ietekmēšanai, bet gan lai padarītu ārzemju literāros darbus pieejamus zinātnieku pētījumiem, tos nepārveidojot par literāriem darbiem adresātkultūrā. Tomēr visi zinātniskie tulkojumi zināmā mērā atspoguļo tā laika poētiku, kurā tie rakstīti.

Daudzi latviešu literatūras tulkojumi mērķkultūrā pilda tikai informatīvu funkciju. Tādā veidā daži darbi antoloģijā “Bear’s Ears” (“Lāča ausis”), piemēram, episkais “Lāčplēsis” (“Bear-Slayer”) (Ritas Laimas Krieviņas tulkojums, 1988) un latviešu tautasdziesmas, kas ir cieši saistītas ar kultūru, tika tulkotas vai nu vārds vārdā, vai arī izmantojot parindeņu tulkošanas veidu, lai izceltu senās latviešu kultūras iezīmes.

Lēni, lēni Dieviņš brauca

Slowly, slowly God came riding

No kalniņa lejiņā;

Downhill into the valley:

Netraucēja ievas ziedus

He could not stir the ploughman’s horse

Ne arāja kumeliņu.

Nor the wild cherry blossoms.

Kas kait man negulēt
Baltā kapu kalniņā!
Garām nāca raibas govīs,
Garām gani dziedādami.

I have a good time
Lying in the graveyard.
Dappled cows pass me,
Cowherds   pass   singing

Zināms, ka latvju dainas ir grūti tulkot. Ja tulkojumam nav pievienoti paskaidrojumi, to nav iespējams saprast. Nepieciešami papildu metateksti, kuros aprakstīta seno latviešu pagānu mitoloģija, cikliskā, nevis lineārā laika uztvere ciešā saikne ar dabu u.c. Citādi šī tēlainība nespēj izteikt to simbolisko nozīmi, un tulkojums nevis veicina dialogu starp kultūrām, bet gan rada plaisu un starpkultūru komunikācijas neiespējamību.

Protams, ir arī tādi latviešu literatūras tulkojumi, ko var lasīt kā autonomus mākslas darbus. Nozīmīgu ieguldījumu latviešu literatūras tulkojumos angļu valodā ir devusi Tamāra Zālīte – literārā eksperte, zinātniece, brīnišķīga skolotāja un līdz šim visproduktīvākā padomju laiku tulkotāja, kas tika galā ar tā laika ideoloģiskajiem ierobežojumiem. Viņa ir veikusi skaistus Annas Sakses “Pasakas par ziediem”, R. Blaumaņa noveļu, Andreja Upīša un citu rakstnieku darbu tulkojumus; viņa bija viena no nedaudzajiem, kas mēģināja radīt tekstus, kas autora domas pauž mākslinieciskā un radošā veidā un mērķkultūrā darbojas kā ekspresīvs teksts. Pastāv arī vairāki Alberta Bela un Vizmas Belševicas, un, iespējams, arī citu rakstnieku darbu plūstoši tulkojumi. Diemžēl mūsdienās šie tulkojumi plašām aprindām nav pieejami, tos var atrast vien privātajās, dažreiz arī publiskajās bibliotēkās.

2.3. Latviešu literatūras tulkotāji

Parasti adresāts izlemj, kas un kā tiks tulkots. Tulkošanas pētniecībā pastāv jēdziens “iniciators” – cilvēks vai cilvēku grupa, vai iestādes, kas uzsāk tulkošanas procesu un iezīmē tā gaitu, nosakot, kādam nolūkam mērķteksts ir vajadzīgs (Nord 1997:20). Iniciatoru vada dažādi motīvi: mūsdienās bieži vien tie ir komerciāli (tulkot to, kas ir aktuāls, un tādā veidā, lai tas patiktu iespējami daudziem cilvēkiem), dažreiz politiski – kā tulkojumi Padomju Savienībā (priekšroka tika dota jau mirušiem vai kreisi noskaņotiem rakstniekiem), dažreiz ar kultūru saistīti motīvi, bet jebkurā gadījumā tulkošana sākas ar mērķgrupas vajadzību pēc tulkojuma.

Latviešu literatūras tulkojumi (un visdrīzāk arī citu mazo kultūru tulkojumi) lielākoties sākas nevis ar mērķgrupas vajadzību, bet gan ar avotpuses radītu vēlmi kļūt zināmiem. Piemēram, mūsdienās lielāko daļu latviešu literatūras tulkojumu ierosinājusi nevalstiskā organizācija Latviešu Literatūras centrs. Viņi meklē kontaktus, projektus un tulkotājus, kuri lielākoties ir Latvijā dzimuši latvieši vai latvieši, kas dzīvo ārzemēs un ir bilingvāli. Šo tulkojumu pamatā nav komerciālas intereses (šķiet nereāli!), tāpēc mēs tulkojam, ko un kā vēlamies. Mēs tulkojam to, ko uzskatām par svarīgu latviešu kultūrā, un, cienot oriģinālu, tulkojam burtiski, jo neuztraucamies par vispārējo pieņemamību. Tā kā avotpuse ierosina tulkojumu un arī maksā par to, tas ir, kontrolē šo procesu, mums nav jāvienojas bailēs ar mazajām kultūrām par to, ka lielās kultūras mūs asimilēs, pielāgos un *naturalizēs*. Negatīvais aspekts – tulkojuma izplatība un rezonanse ir ierobežota.

Vienīgais izņēmums ir bijušās Latvijas ārlietu ministres un Latvijas Republikas Francijā vēstnieces Sandras Kalnietes rakstītā grāmata. Tā tika tulkota un izdota Francijā 2003. gadā ar nosaukumu “En escarpins dans les neiges de Sibérie”. Grāmata tika apskatīta apmēram 10 laikrakstos un žurnālos, ieskaitot tādus populārus izdevumus kā *Marie Claire*, *Elle*, *Ouest France*, *Le Nouvelle Observateur*, *Madame Figaro*, *Paris Match*. Tas ir patiens stāsts par autores

ģimeni, un stāsta priekšrocības ir, pirmkārt, tā ciešā saistība ar diplomāti, kura bija kļuvusi labi pazīstama Francijā, un, otrkārt, stāstā attēlotā dzīve gulagā, kura frančiem ir noslēpumainības plīvura klāta. Pati autore atzīst, ka gadījumā, ja viņa nebūtu bijusi vēstniece, grāmata nekad netiktu izdota. Kā vienkārša rakstniece viņa ar manuskriptu bija vērsusies vairākās izdevniecībās, un labākajā gadījumā tas tika noraidīts, bet lielākoties atbilde nemaz netika sniegta (“Diena”, 2003. gada 23. augusts).

Lielāko daļu latviešu literatūras tulkojumu noteikusi avotkultūra, un, izmantojot Keja Dolerapa (*Cay Dollerup*) (1997: 46) terminu – to var uzskatīt par uzspiešanu. Latvieši vēlas pastāstīt savu stāstu; šie tulkojumi darbojas Latvijas kultūras interesēs, neņemot vērā adresātkultūras vidusmēra lasītāja gaidas. Adresāts ir svarīgs ķēdes posms tulkošanā (tas lasīs tekstu un arī maksās par to), turpretim daudzi, ja ne visi; latviešu literatūras tulkojumi aiziet nebūtībā. Adresātkultūras jēdziens bieži vien ir neskaidrs. Piemēram, “Lāča ausis” (“Bear’s Ears”) bija paredzēts izdot Somijā un izmantot kā mācību grāmatu amerikāņu studentiem un arī studentiem no dažādām kultūrvidēm, kā arī padarīt grāmatu plaši pieejamu Rīgas viesiem. Šķita, ka angļu valoda, kas ir kulturāli visatraisītākā no visām valodām, ir piemērotākā visu šo mērķu sasniegšanai. Grāmata adresēta visiem, kas runā vai saprot angļu valodu, neatkarīgi no to piederības kādai kultūrai. Kulturāli neskaidrais tulkojumu adresāts padara nenoteikto produktu vēl netveramāku, liedzot tam vietu mērķa sociālajā telpā.

3. Receptīvā situācija

Visbeidzot es gribētu atspoguļot sociālo telpu, kuru būtu jāpiepilda tulkojumiem. Daudzi cīnās par to, lai literārais darbs kļūtu atpazīstams mūsdienu pasaulē. Mēs minam lasīšanas paraduma vispārējo samazinājumu patērētāju pasaulē, tirgus noteikumu nozīmi izdevējdarbības biznesā un avotkultūras vietu citās kultūrās. Šī pētījuma laikā tika veikta aptauja, kurā piedalījās arī ārzemnieki, un es biju pārliecināta, ka viņi ir ieinteresēti latviešu kultūrā un literatūrā vai ir par to informēti. Tie bija cilvēki, kas apmeklēja latviešu valodas kursus Latvijas Universitātē, un tulki no kandidātvalstīm, kurās ir līdzīgas kultūras tradīcijas. Tika izsniegtas trīsdesmit anketas, bet aizpildītas – septiņpadsmit. Anketā bija ietverti šādi jautājumi: Kas bija pirmais, ko jūs uzzinājāt par Latviju? Lūdzu, nosauciet piecas Latvijas kultūras ikonas. Kāds ir jūsu priekšstats par latviešu literatūru? Cik liela, pēc jūsu domām, ir literatūras nozīme kultūras tēla veidošanā? Deviņi respondenti atbildēja, ka viņu interese par Latviju ir saistīta ar darbu, pieci apgalvoja, ka viņiem ir politiska interese, vēl pieci bija ieinteresēti ģimenes vai draugu dēļ un tikai viens pieminēja interesi par kultūru. Papildu tādām Latvijas kultūras ikonām kā dzintars, neskartā daba, Dziesmu svētki, tautasdziesmas un pesimisms, piecas reizes tika pieminēti padomju laiku kultūras mantojums. Kā minēts iepriekš, latviešu literatūras tulkojumos diezgan plaši izmantota padomju laiku vēsture, jo tā, visticamāk, var piesaistīt citu kultūru interesi. Lai gan deviņi respondenti apgalvoja, ka tulkošanai ir svarīga nozīme kultūras tēla veidošanā, citi domāja, ka tas ir svarīgi tikai tiem, kam ir interese par valsti citu iemeslu dēļ. Divi respondenti apšaubīja tulkojumu nozīmi, jo mūsdienās cilvēki lasa ļoti maz. Viens respondents uzsvēra, ka mediji dominē pār literatūru, bet vēl kāds cits minēja, ka svarīgas ir brošūras, acīmredzot ar to domājot reklāmas. Vēl kāds respondents norādīja, ka tulkotā literatūra avotkultūras pašidentitātei ir

svarīgāka nekā mērķkultūras, bet divi respondenti uzskatīja, ka kultūras tēla veidošanā lielāka nozīme ir filmām, mūzikai un sportam. Viens respondents atbildēja, ka tulkojumi ir svarīgi tikai lielākajām kultūrām, kuru literatūra ir labi pazīstama. Trīspadsmit atzina, ka viņi neko nezina par latviešu literatūru, četri atbildēja, ka ir kaut ko dzirdējuši televīzijā vai no kolēģiem un draugiem. Viena respondente atbildēja, ka viņai vispār nepatīk lasīt tulkotus darbus.

Kādus secinājumus var izdarīt? Vai receptīvā situācija mūsdienās ir labvēlīga mazo kultūru literatūras tulkojumiem? Šķiet, ka nē. Iepriekšējos rakstos par līdzīgām problēmām es izmantoju Dolerapa terminu “kultūras placdarms” (“cultural bridgehead”) (Zauberga 2000: 55). Placdarms ir militārs termins un nozīmē vadošu pozīciju naidīgā teritorijā, ko var izmantot kā atbalsta punktu tālākai virzībai. Mūsdienās esmu zaudējusi savu kareivīgumu un uz mazo kultūru tulkoto literatūru vairāk lūkojos kā uz klauvējienu pie durvīm – kāds ir pieklauvējis, bet ir lielas aizdomas, ka iekšā esošie varētu nedzirdēt, jo noguruma dēļ ir miegaini vai iegrīmuši domās par karjeru, ceļojumu plāniem vai vispārējām bažām, vai arī televīzijā rāda hokeja vai futbola spēli, un iekšā ir pārāk skaļš... Bet, ja tā izrādās Latvijas hokeja komanda un viņiem iet labi, un viņi sakauj pretinieku (kas, starp citu, ir ļoti svarīgi!), un klauvējiens šoreiz ir skaļāks, – kas zina, varbūt kāds atvērs durvis. Un tāpēc tulkotāji un izdevēji turpina strādāt – lai dokumentētu kultūras mantojumu, radītu kultūras placdarmu un nepieļautu pārrāvumu.

Izmantotā literatūra

Aixela, Javier Franco. Culture-specific Items in Translation. In: *Translation, Power, Subversion*. Alvarez, Roman, Vidal, Carmen-Africa (eds.) Multilingual Matters Ltd., 1996, 52 – 79

Bassnett, Susan. Translation and Ideology. In: *Kione. Annali della Scuola Superiore per Interpreti e Traduttori ‘San Pellegrino’* 1:2, 1991, 7 – 33

Dollerup, Cay. Translation as Imposition vs. *Translation as Requisition*. In: *Translation as Cross-Cultural Communication*. Snell-Hornby, Mary, Jettmarova, Zuzana, Kaindl, Klaus (eds.) John Benjamins, 1995, 45 – 57

Essmann, Helga and Frank, Armin Paul. Translation Anthologies: An Invitation to the Curious and a Case Study. In: *Target* 3:1, 1991, John Benjamins, 65 – 91

Kuhiwczak, Piotr. Translation as Appropriationthe Case of Milan Kundera’s “The Joke”. In: Lefevere, Andre, Bassnett, Susan (eds.) *Translation, History and Culture*. London: Pinter Publishers, 1990, 118 – 130

Jones, William. Hvad har de dog gjort ved Andersen? In: *Danske Afhandlinger Om Oversaettelse*. N. 4. Centre for Oversaettelse, Kobenhavns Universitet, 1993, 67 – 80

Lefevere, Andre (ed) *Translation History Culture*. Routledge. London and New York, 1992

Szegedy-Maszak, Mihaly. Canon, Translation and Literary History. In: *Across Languages and Cultures*, Volume 4, issue 1, Akademiai Kiado, Budapest, 2003, 5 – 19

Vanderauwera, Ria. The Response to Translated Literature. In: Hermans, Thea (ed.) *The Manipulations of Literature. Studies in Literary Translation*. Routledge, 1985, 198 – 213

Venuti, Lawrence. (ed.) *Rethinking Translation*. Routledge, 1992.

Venuti, Lawrence. *The Translator's Invisibility*. Routledge

Zauberga, Ieva. Rethinking Power Relations in Translation. In: *Across Languages and Cultures*, Volume 1, issue 1, Akademiai Kiado, Budapest, 2000, 49 – 57

Literārie avoti

Anerauds, Jānis (ed) *Amberland. Selection from Latvian Poetry and Prose*. Riga, "Liesma" Publishers, 1967

March, Michael (ed) *Description of a Struggle*. Vintage Books. A Division of Random House, Inc., New Yourk, 1994

Zauberga, Ieva, Veisbergs, Andrejs, Chesterman, Andrew (eds.) *Bear's Ears. An Anthology of Latvian Literature*, Helsinki University Press, 1997

(publicēts "Latvijas Universitātes zinātniskie raksti", 2004)

5.

Tulka/tulkotāja loma jaunas terminoloģijas nostiprināšanā un izstrādē

Ieva Zauberga

Šajā rakstā apskatītas atšķirības starp tulkotājiem/tulkiem un terminologiem un viņu pieeju jaunas terminoloģijas ieviešanā. Rakstā arī minēti tulkotāja/tulka uzskati par galvenajām latviešu valodas terminoloģijas problēmām.

1. Ievads

Tulkotājus un tulkus ne vienmēr interesē lingvistika. Viņu galvenā interese saistībā ar terminoloģiju ir zināt vai spēt atrast nepieciešamo terminu noteiktā kontekstā, lai nodrošinātu komunikāciju. Bez terminoloģijas nepastāv profesionāla komunikācija un bez profesionālas komunikācijas nepastāv zināšanu apmaiņa. Tulkotāji un it īpaši tulki piemērota termina izvēlē ir izvirzījuši divus kritērijus – terminam jābūt pieejamam un viegli lietojamam. Līdz ar to šajā rakstā attieksme pret terminoloģiju ir pragmatiska, t.i., ne tā, kā terminoloģiju rada lingvistiskā sistēma, bet, kā tā tiek lietota saziņas situācijā.

2. Terminoloģijas pragmatiskais aspekts

Terminoloģiju definē kā noteiktas sfēras terminu apkopošanu, aprakstīšanu un izklāstīšanu vienā vai vairākās valodās, tādēļ terminoloģija nav jāuztver kā pašmērķis, bet kā palīgs sociālo vajadzību apmierināšanai un komunikācijas atvieglošanai starp speciālistiem un profesionāļiem (Cabré 1999: 10). Līdz ar to terminoloģija nav tikai valodas fakts, tā ir saistīta ar komunikāciju un informāciju. Mēs varam identificēt divas lielas terminoloģijas lietotāju grupas: tie, kuri terminoloģiju izmanto tiešai saziņai vai saziņai ar starpnieku palīdzību un terminologi, kas veido glosārijus un datu bāzes. Tādēļ var teikt, ka terminoloģijai ir divas, cieši saistītas dimensijas: saziņas un lingvistiskā. Pirmajai dimensijai terminoloģija ir komunikācijas rīks, otrai – darba mērķis.

Divas galvenās cilvēku grupas lieto terminoloģiju kā komunikatīvu līdzekli: tiešie lietotāji, kas ir kādas sfēras speciālisti un kuriem terminoloģija ir vajadzīgs rīks, lai

konceptualizētu darba jomu, un starpnieki, kuri kā tulkotāji un tulki lieto terminoloģiju, lai atvieglotu komunikāciju citiem. Tulkotāju un tulku attieksme pret terminoloģiju ir atšķirīga, tāpēc abas profesijas šajā rakstā tiks apskatītas atsevišķi.

3. Terminoloģijas nostiprināšana ar tulkošanas palīdzību

Tulkošana ir process, kura mērķis ir atvieglot komunikāciju starp dažādu valodu runātājiem. Tulkošana ietver avotteksta izpratni, un tādēļ ir nepieciešama specifisku terminu pārzināšana gan avotvalodā, gan mērķvalodā. Labam tulkojumam ir ne tikai jāpauž avotteksta saturs, bet arī jāizmanto tādas vārdu formas, kādas lieto mērķvalodas lietotājs. Tāpēc tulkotājam jāspēj izvērtēt gan mērķteksta lasītājs, gan teksta mērķis. Tulkotājs izvēlas piemērotu tulkošanas stratēģiju un izpēta avotvalodas terminoloģiju, izmantojot informāciju, kas pieejama paralēlos tekstos, terminoloģijas avotos, piemēram, vārdnīcās un datu bāzēs, kā arī kompetento iestāžu publikācijās, piemēram, Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas publikācijās. ES tekstu tulkošanas stratēģijas ir aprakstītas Tulkošanas un terminoloģijas centra pamācībā, vārdnīcās un datu bāzēs. Jebkuram profesionālam tulkotājam jāzina, ka terminoloģijas lietošanai jābūt saskaņotai, vai arī tulkojums nesakrītīs ar pasūtītāja vajadzībām un būs nelietojams. Līdz ar to tulkotājam jāiegulda daudz laika piemērotas terminoloģijas meklēšanā.

Tas nenozīmē, ka paši tulkotāji nerada terminoloģiju. Reizēm viņiem ir jādarbjas kā terminologiem, lai spētu atrast ekvivalentus terminiem, kurus nevar atrast ne vārdnīcās, ne specializētās datu bāzēs. Tomēr tulkotāja pieeja jaunas terminoloģijas radīšanai atšķiras no terminologu pieejas. Strādāt terminoloģijas jomā nenozīmē pārtulkot terminu no vienas valodas otrā, ņemot vērā līdzīgas nozīmes, bet gan apkopot nozīmes, kuras lieto kādas valodas runātāji, lai izskaidrotu jēdzienu, un, ja citas valodas runātāju sniegtās vārdu nozīmes ir neapmierinošas, piedāvāt alternatīvu. Terminus, kas paredzēti īpašiem valodas glosārijiem jāapkopo no īstiem tekstiem, nevis terminologu “izdomātiem” vai “radītiem” (Cabré 1999: 115). Kad speciālisti apspriež kādu jēdzienu, viņi neapstājas terminoloģijas trūkuma dēļ. Lai izteiktos, viņi vienmēr lieto specializētus terminus. Līdz ar to **terminus netulko**. Valentīna Skujiņa apgalvo, ka terminus mērķa valodai izvēlas, tos “aizņemoties”, vai izveido jaunus, lai tie kalpotu kā ekvivalents avota terminam (1997: 244).

Noteiktas tēmas trūkums komunikācijā un specializētajos tekstos norāda uz plaisu terminoloģijā. Iepriekš nepieredzēts jaunu tematu un līdz ar to arī jēdzienu pieplūdums Latvijā ir radījis situāciju, ka daudzās jomās nav izveidoti attiecīgie termini. Nozares, kas saistītas ar NATO un ES paplašināšanos nacionālā līmenī, tiek uzskatītas par prioritātēm, un tādēļ tiek pētītas visvairāk. Tajā pašā laikā “nenozīmīgās”, bet tomēr ļoti populārās nozarēs, piemēram, pārtikas gatavošanā un kosmētikā ir novērojama patvaļīga terminoloģijas attīstība (sk. Zauberga 2001, 2002). Šajās nozarēs terminoloģiju veido nevis terminologi, bet gan tulkotāji. Ja tulkotājs saskaras ar terminu, ko nevar atrast vārdnīcās, datu bāzēs vai līdzīgos avotos, viņš centīsies šim terminam izveidot jaunu terminu mērķvalodā. Termina transkripcija vai kalkēšana ir tulkotāju visbiežāk lietotās metodes, jo tās ir viegli pielietojamas un nav nepieciešamas padziļinātas zināšanas par avotteksta nozīmi. Savukārt terminologi šīs metodes lieto ļoti piesardzīgi. Gadījumos, kad svešvalodas struktūrās un jēdzienos ir ļoti daudz latviešu valodas morfēmu, priekšroka tiek dota semantiskām pārveidēm un dzimtās valodas darinājumiem. Tas īpaši attiecas uz tādām nelielām valodām kā latviešu valoda (vai somu, sk. Pym 2000). Ja salīdzinām oficiālos glosārijus, tajos atrodami salīdzinoši maz tieši pārņemtu terminu.

Turpinājumā vēlos piedāvāt dažus terminus, kuri pēdējos pāris gadus tiek aktīvi lietoti. Pirmo tulkojumu ir darinājuši tulkotāji, otru termina versiju – terminologi, un šī versija ir pieņemta oficiāli.

liaison officer – sakaru virsnieks – sadarbības koordinators

cohesion fund – kohēzijas fonds – izlīdzināšanas fonds

battery cages – baterijbūri – daudznodalījumu būris

fishing effort – zvejas piepūle – zvejas intensitāte

third countries – trešās valstis – ārpuskopienu valstis

pilot project – pilotprojekts – eksperimentālais projekts, ievadprojekts

Šie piemēri parāda atšķirību starp tulkotāja un terminologa darbu: tā vietā, lai terminu automātiski pārnestu, to kalkējot vai daļēji kalkējot, terminologs cenšas saglabāt termina patieso

nozīmi. Tomēr reizēm terminologi izveido mākslīgus terminus, kurus neizmanto profesionāliem mērķiem:

pets – lolojumdzīvnieki

briefing – īssaiets

hostel – viesmītne

know-how – zinātība

charter flight – līgumreiss utt.

Šie piemēri norāda uz visnozīmīgākām terminoloģijas problēmām, ar ko saskaras tulkotājs:

1. Ja tekstā aprakstītā tēma ir jauna, tulkotājiem nav uz ko atsaukties, un termins ir jāizdomā pašiem.

Piemēram, ekonomikas termins *time share* attiecas uz situāciju, kad atpūtas namu īrē vairāki cilvēki un katrs tajā uzturas noteiktu, īsu laika periodu. Latvijā šādas īpašumtiesības nav izplatītas, bet tās reizēm dēvē par *laika daļu*, kas aizpilda tukšumu latviešu terminoloģijā, bet kā termins neko nenozīmē.

Pat tādā nozīmīgā jomā kā eiointegrācija trūkst vairāku svarīgu terminu versijas latviešu valodā. Piemēram, *acquis communautaire*, ko bieži lieto franču un citās valodās, ilgu laiku ir atstāts tulkotāju ziņā, jo Terminoloģijas komisija vilcinās ar lēmumu.

2. Tulkotājiem problēmas rodas arī situācijās, kad vienam terminam dažādos terminoloģijas avotos atrodami dažādi ekvivalenti mērķvalodā.

Iespējams, vislielākā tulkotāju problēma ir vadošās ES institūcijas *the European Council* nosaukums. Vairākus gadus politiķi ir lietojuši terminu *Eiropas Savienības Padome*. 2000. gada maijā Terminoloģijas komisija pieņēma terminu *Eiropas dome*. Tulkošanas un terminoloģijas centra izveidotajā glosārijā parādās termins *Eiropadome*. Lai spētu izvēlēties pareizo terminu, tulkotājam jābūt pieredzējušam. Šādos gadījumos pareizais termins ir tas, kuru lieto eksperti, jo tieši viņi ir tulkojuma galalietotāji. *Counterfeit goods* industriālā un intelektuālā īpašuma jomā bieži tiek atveidots kā *kontrafaktās preces*, bet Tulkošanas un terminoloģijas centrs piedāvā

terminu *viltotās preces*. Gadījumi, kad tulkojuma pasūtītājs sagādā terminu sarakstu, ir reti, bet tādi pastāv, un tulkotāji par to ir ļoti pateicīgi.

3. Reizēm kompetentās iestādes maina terminus, ko reiz radījušas, un izveido jaunus terminus, kuriem vajadzētu aizvietot tos, kuri jau plaši tiek lietoti.

Terminologi (piemēram, Skujiņa 1997: 244) piekrīt, ka terminus, kas jau atrodas aprītē, nevajadzētu mainīt. Tomēr praksē šādas izmaiņas notiek. Terminoloģijas izstrāde aizņem laiku, bet laika trūkuma dēļ reizēm tiek apstiprināti līdz galam nepārdomāti termini. Gadās, ka plaisu terminoloģijā aizpilda *ad hoc* tulkojums, kura dēļ var rasties nekonsekvence. Šajā ziņā tulkotāji saskaras ar nopietnām problēmām. Tulkotāji uzskata, ka pat ar ES saistītajā terminoloģijā ir bijuši nevajadzīgi aizvietojumi, piemēram, termini *regulation–nolikums–regula*, kurus 2000. gada 2. maijā pieņēma Terminoloģijas komitejas Tieslietu apakškomiteja. Atšķirībā no terminologiem tulkotāji nemeklē perfektu terminu, bet gan konsekveni. Ja papildus esošajam terminam tiek radīts jauns termins, sākotnējais termins turpina pastāvēt neskaitāmos tulkojumos, kā rezultātā vienlaicīgi eksistē vismaz divi dažādi veidi kā izteikt konkrēto jēdzienu, kas savukārt ir pretrunā ar terminu radīšanas pamatprincipiem. Daži piemēri: *animal welfare – dzīvnieku labklājība, dzīvnieku labturība, sustainable – ilgtspējīgs, ilgspējīgs, stabils, noturīgs*. Notiek diskusija par to, ka formu *eiro*, kuru atbalsta arī Latvijas Bankas pārstāvji, varētu aizvietot ar lokāmajām formām *eirs* vai *eira*, kuras labāk atbilstu latviešu valodas gramatikas prasībām, bet lietotāju vidū rada apjukumu.

Nobeigumā var teikt, ka tulkotājiem ir liela loma terminoloģijas attīstībā. Pirmkārt, terminoloģijas nostiprināšanā, lietojot vienu terminu vai atmetot citu terminu. Otrkārt, tulkotāji aizpilda terminoloģijas plaisas, radot jaunus terminus, kas vēlāk var kļūt arī par oficiālajiem terminiem. Līdz ar to tulkotājus var uzskatīt par dzinējspēku vienotas terminoloģijas sistēmas izveidē.

4. Tulku ieguldījums

Tulku situācija ir citādāka. Tulka galvenais mērķis ir nodrošināt efektīvu un ātru saziņu. Lai izpildītu šos mērķus, svarīgākie kritēriji ir patīkama balss, runas plūdums, runas loģiskā sasaiste, oriģinālā ziņojuma jēgas atbilstība, tulkojuma pabeigtība, pareizs gramatikas un terminoloģijas lietojums (Buhler 1986). Aptaujas liecina, ka konferenču dalībnieki dod

priekšroku spējai skaidri izteikties, kuras neatņemama sastāvdaļa ir jēgas atbilstība un loģiskā sasaiste (sk. Mackintosh 1995). ESIT (*Ecole Supérieure d'Interprètes et de Traducteurs, Université de la Sorbonne Nouvelle, Paris*) veiktais pētījums rāda, ka no 24 konferenču apmeklētājiem 10 apgalvo, ka tulka terminoloģijas zināšanas ir ļoti svarīgas. ESIT pārstāvju secinājumi par konkrētā tulka uzticamību ir balstīti uz to, kā tulks lieto terminoloģiju. Tomēr pastāv vairāki kritēriji, kas ir tikpat vai daudz svarīgāki. Piemēram, kad tika jautāts, kas dalībniekiem nepatika tulka veikumā, 6 norādīja uz vilcināšanos, 7 – uz garlaicīgu, vienmuļu sniegumu, 4 – uz skaidrības trūkumu un 7 – uz nepareizu terminoloģijas lietojumu. (Šo pētījumu 2002. gada 20. septembrī EMCI seminārā prezentēja (*Clare Danovan*). Tādēļ es gribētu apgalvot, ka mutiskajā tulkošanā pareizs terminoloģijas lietojums ir svarīgs, bet ne tik svarīgs, kā rakstiskajā tulkošanā.

Terminoloģijas lietojuma ziņā tulki atšķiras no tulkotājiem ar to, ka tulkiem galvenokārt **jāpaļaujas uz kontekstu**. Gadījumā, kad rodas pretrunas starp terminoloģiju, ko lieto eksperti, un terminoloģiju, ko nodrošina kompetentas terminoloģijas iestādes, tulki parasti uzticas ekspertu ieteikumiem, jo eksperti šajā gadījumā ir arī tie, kas izmanto mutiskās tulkošanas pakalpojumus. Mutiskā tulkošana salīdzinājumā ar rakstisko tiek vairāk uzskatīta par pakalpojumu nozari, kura lielākoties balstās uz nemainīgu principu – klientam ir nepieciešama kvalitāte (protams, ja klients zina, ko vēlas). Citiem vārdiem sakot – klientam vienmēr ir taisnība. Līdz ar to tulku terminoloģijas lietojumu vada ārēji faktori. Tulka darbs nav statisks, bet dinamisks. Tulki ar klientiem sazinās tieši un tāpēc var apmierināt klienta vēlmes:

1. Tulki apgūst daudz terminoloģijas, klausoties runātājos. Statiskie terminoloģijas avoti, piemēram, vārdnīcas vai datu bāzes var nebūt pieejamas konferences laikā, tādēļ tās ir jāizpēta, gatavojoties tulkošanai, lai gan tā nav obligāta prasība. Bieži vien tulki ierodas konferencēs ar saviem terminu sarakstiem, bet tulkošanas gaitā **pielāgo šos terminus** runātāju izmantotajiem terminiem. Pat ja runātāja terminu lietojums ir savdabīgs, tas kalpo kā paraugs tulkiem, jo labākas komunikācijas vārdā, tulki mēģina uzlabot konferencē lietotās terminoloģijas konsekvenci. Piemēram, tulki var iztulkot terminu *training* kā *apmācība*, ja konferences dalībnieki pastāvīgi lieto tieši šo terminu, pat ja tulki apzinās šī termina lietošanas nosacījumus.

2. Tulki var **izvēlēties nelietot** sev pieejamu **oficiāli pieņemtu terminu**. Dažiem mutiskās tulkošanas pakalpojuma lietotājiem nepatīk, ka tulki viņiem uzspiež īpašus terminus.

Piemēram, ja jūs sniedzat tulkošanas pakalpojumus fermā, kur ES eksperti runā ar latviešu fermeri par dzīvnieku identifikāciju, un parādās termins *ear-tags*, kura oficiālais tulkojums ir *krotālijas*, un tulks uzstāj uz tieši šī termina izmantošanu, tas var nevis atvieglot, bet gan sarežģīt saziņu. Un tas ir pretrunā ar tulka pakalpojumu pamatprincipiem.

3. Tādiem tulkošanas profesionāļiem kā tulkiem terminoloģija nav tik stabila un objektīvi noteikta, kā tas varētu šķist terminologiem. Praksē pastāv termini, kas pēkšņi ir kļuvuši **moderni**, turklāt bieži vien tas notiek, jo tos ir nesen lietojis kāds svarīgs runasvīrs; tie kļūst par populāriem vārdiem, un tulki izvēlas tieši tos. Piemēram, NATO *candidate countries* (*kandidējošās valstis*) kļuva par *aspirants* (*kandidātvalstis*).

Līdz ar to tulkošana noteiktās situācijās kalpo par starpnieku ne tikai jaunu terminu nostiprināšanā, bet arī pārveidošanā pieņemamās valodas vienībās.

5. Nobeigums

Terminoloģijas sistematizācijas analīze rāda, ka pastāv divas pamattattieksmes: preskriptīvā attieksme un mazāk stingra attieksme, kas drīzāk iesaka, nevis nosaka kādas termina formas lietojumu. Saskaņā ar Kabrē (1999: 211), šo attieksmju atšķirības iemesli meklējami valodas dzīvīguma pakāpē un iespējamībā, ka leksiskās vienības valodā radīsies spontāni. Sabiedrība, kas rada terminus, var atļauties gaidīt un novērot, kā attīstās valoda, jo tās radošais dzīvīgums pats par sevi nodrošina valodas nepārtrauktību. Sabiedrība, kurai nepārtraukti ir jāievieš metodes, zinātnes un tehnoloģijas jauninājumi un kura ir adresāts citu valodu lietotāju radītajām zināšanām, vēlēšies kontrolēt, kā adaptētie vai tiešie aizguvumi ienāk valodā, ja sabiedrība vēlas, lai tās valodas lingvistiskās struktūras neaizvietotu citu valodu lingvistiskās struktūras.

Kā jaunu nozīmju saņēmēja vai pienesēja, latviešu terminoloģija sliecas uz preskriptīvo attieksmi. Lai pārvaldītu neoloģismu lietojumu, kompetentās iestādes ir izveidojušas principus, lai tos kontrolētu. Pieņemtā latviešu valodas terminu semantiskā locīšana joprojām dominē, un locīti svešvalodu neoloģismi ir sastopami maz. Galvenais princips terminoloģijas izveidē latviešu valodā ir termina atbilstība gan jēdzienam, ko tas paskaidro, gan latviešu valodas vārddarināšanas principiem, gan terminu strukturāli semantiskajam modelim. Kad, balstoties uz

citas valodas parauga, tiek radīti jauni termini, tiek pieņemti tikai tie termini, kuri atbilst latviešu valodas atvasināšanas sistēmai (Skujiņa 2002: 130). Pirmajā desmitgadē pēc neatkarības atgūšanas valdīja juceklis un šajā laikā notika gan nekontrolēta citvalodu vārdu pārņemšana, gan arī aktīvi darbojās valodas pūrisma atbalstītāji, turklāt zināma stabilitāte, šķiet, atrodas starp šīm divām tendencēm. Latviešu valoda ir pierādījusi sevi kā dzīvotspējīgu, turklāt tā spēj pretoties gan citu valodu aizvietojumam, par kuru ienākšanu bažījās dažās nozarēs, piemēram, datortzinātnēs (*links – saites, download – lejupielāde, software – programmatūra*), gan arī atsevišķiem specializētās terminoloģijas risinājumiem, īpaši starptautiskās nozarēs (*player – ausskanis, pager – pikšķis, lappusnieks*), kas beigtos ar lingvistisku izolāciju.

Mūsdienās tulki un tulkotāji jūt lielāku terminoloģijas atbalstu nekā pirms pieciem gadiem. Pastāv daudzas nozares, kurās tika ieguldīts liels darbs un radīti atbalsta rīki, lai nodrošinātu starplingvistisku saziņu. Tomēr pastāv divi apgalvojumi, kuru varētu izteikt tulkotāji un tulki:

1. Tā kā joprojām pastāv plaiss terminoloģijā, terminoloģiem būtu jāpalielina slodze (šī galvenokārt ir finansiāla problēma) un jāstrādā ar skatu nākotnē, nevis pagātnē. Galu galā terminoloģijas radīšana nav pašmērķis. Ja terminu var lietot, lai sasniegtu mērķi, kam tas bija radīts, tad tas ir labs termins. Perfekcionisms var izrādīties neproduktīvs. Pašreizējos apstākļos terminologu centieniem jābūt perspektīviem, nevis retrospektīviem. Tulkotāji uzskata, ka, domājot par to, kā uzlabot jau izstrādātus terminus, tiek izniekots laiks, enerģija un resursi.

2. Jaunus terminus vajadzētu radīt, neaizmirstot, ka to galvenā funkcija ir uzlabot komunikāciju. Tos vajadzētu radīt, ja tiem piekrīt visi procesā iesaistītie, nevis uzspiežot. Uzspiešanu ir jāsamazina līdz minimumam. Par terminu lietojumu jāvienojas visiem! Vienošanās ir jāpanāk ne tikai terminoloģijas jomā, bet arī jebkurā dzīves situācijā.

Atsauces:

Buhler, H. (1986) Linguistic (Semantic) and Extra-linguistic (Pragmatic) Criteria for the Evaluation of Conference Interpretation and Interpreters. In: *Multilingua* 5 (4), 231-235.

Cabre, T. (1999) *Terminology. Theory, Methods and Applications*. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam/Philadelphia.

Mackintosh, J. (1995) Portrait of the “Ideal” Interpreter as Seen through Delegates’ Eyes. In: *AIIC Bulletin XXIII/3*, 61-63.

Pym, A. (2000) The European Union and its Future Languages: Questions for Language Policies and Translation Theories. In: *Across Languages and Cultures I/I*, Akademiai Kiado, Budapest, 1-19.

Skujiņa, V. (1997) Terminu veidošanas principi tulkošanas aspektā. In: *Linguistica Lettica 1*, Latviešu valodas institūts, Rīga, 236-246.

Skujiņa, V. (2002) *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga, LVI.

Zauberger, I. (2001) Latviešu valoda Eiropas Savienības standartizācijas prasību kontekstā. In: *Linguistica Lettica 8*, Latviešu valodas institūts, Rīga, 15-28.

Zauberger, I. (2002) Role of Conventions in Cross-cultural Communication. In: *Humanities and Social Sciences. Latvia I (34)*, University of Latvia, 126-149.

(publicēts “Terminology and Technology Transfer in the Multilingual Information Society”, Termnet Publisher, Austrija, 2003. gads)

6.

Tulkošana kā diskursīvs imports

Ieva Zauberga

Šis raksts aicina apdomāt svešvalodu īpašvārdu pārneses tradīcijas latviešu valodā. Balstoties uz latviešu valodā tulkotiem tūrisma ceļvežiem, šajā rakstā norādītas vairākas metodes, kuras var lietot īpašvārdu pārņemšanai.

Anotācija

Globālās saziņas ātrums un vienkāršība sniedz vēl nebijušu kustības brīvību ne vien precēm, pakalpojumiem, naudas līdzekļiem un cilvēkiem, bet arī kultūras informācijai, kas kļūst par “vienotu īpašumu”. Toponīmi ir viena no visizplatītākajām valodas vienībām globalizētajā pasaulē. Jaunajos apstākļos transkripcija kā vienīgais tradicionālais svešvalodu īpašvārdu pārņemšanas veids latviešu valodā izrādās nepietiekams. *Dorling Kindersly* izdevniecības tūrisma ceļvežu tulkojumu latviešu valodā analīze rāda, ka mūsdienās pastāv vairākas pārneses metodes, tai skaitā netulkošana, transkripcija, kalkēšana, daļēja kalkēšana, svītrosana un dažādas šo metožu kombinācijas. Šajā rakstā tulkošana tiek apskatīta kā viens no visuzkrītošākajiem kultūras importa un pilnveidošanas veidiem. Tulkotāji ir kā aktīvi starpnieki, kuriem ir liela teikšana pār lingvistiskajiem un kulturālajiem procesiem, un tulkojumi kļūst par pierādījumu pēcnacionālistiskai, globalizētai saplūšanai un hibriditātei, kā rezultātā kļūst arvien grūtāk novilkt robežu starp nacionālo un internacionālo. Mūsdienu pasaulē robeža starp tulkojumu un netulkojumu kļūst nemanāma.

1. Ievads

Atkarībā no vēsturiskajiem, ģeogrāfiskajiem un ekonomiskajiem apstākļiem kultūrām var būt atšķirīga attieksme vienai pret otru jeb, precīzāk, pret citas kultūras elementu ielaišanu savā kultūrā. Mūsdienās globālās saziņas ātrums un vienkāršība sniedz vēl iepriekš nebijušu kustības brīvību ne vien precēm, pakalpojumiem, naudas līdzekļiem un cilvēkiem, bet arī kultūras informācijai, kas kļūst par “vienotu īpašumu”. Intensīva diskursīvā importēšana (*Lambert 1995*) norisinās daudzās nozarēs, radot manāmas izmaiņas adresātkultūras tekstveides tradīcijās. Šīs importēšanas ātrums un vēriens ir pārsteidzošs!

Es vēlētos šo rakstu uzsākt optimistiski – mūsdienās tulkotāji jūtas diezgan vareni. Tulkojumzinātnē plaši diskutēts par tulka redzējumu, it īpaši saistībā ar Lorenza Venuti (*Lawrence Venuti*) 1995. gadā publicētajiem aizrautīgajiem rakstiem. Duglass Robinsons (*Douglas Robinson*) (1991, 1997) gan no tulkiem, gan tulkotājiem pieprasīja uzticamību, bet

Endrjū Čestermens (*Andrew Chesterman*) (1997) – emancipējošus tulkojumus. Pēc Čestermena domām jaunākajos teorētiskajos rakstos uzsvēta tulkotāja spēja manipulēt gan ar tekstu, gan ar tā lasītājiem, līdz ar to uzsverot tulkotāja atbildību (Chesterman, Wagner 2002: 106). Šāda veida diskurss spēj ietekmēt tulkošanas praksi, un daudzi tulkotāji apzinās, kāda vara ir viņu rokās. Šo apziņu pastiprina oriģināla aizstāšana, ko leģitimizēja Skoposa teorija, kā arī globālās saziņas straujums un vienkāršība, kas ir arī veicinājuši liela daudzuma tekstu pārnesi.

Šajā rakstā tulkojums tiek uzskatīts par diskursīvu importu, kas maina avotvalodas tekstveides tradīcijas un bagātina literārās sistēmas. Lai varētu saglabāt uzskatu, ka tulkotājiem mūsdienās ir vara manipulēt ar tekstiem un dažādām situācijām, šajā rakstā uzmanība vērsta uz svešvalodas īpašvārdu pārnesanu latviešu valodā, kurā līdz šim atšķirībā no citām valodām īpašvārdi tiek transkribēti, nevis pārnesti oriģinālajā veidolā.

2. Lingvistiskais preskriptīvisms

Latviešu valodu var raksturot kā konservatīvu, uz pūrismu vērstu un jau vēsturiski pieradinātu ar aizdomām skatīties uz jebkāda veida lingvistiskām izmaiņām. Pūrisms ir raksturīgs tautām, kuras ir pastāvīgi bijušas pakļautas svešai varai un kultūrām, piemēram, Islande (Ragnarsdottir 1996). Pūrisms radās jau 19. gadsimta vidū līdz ar pirmo dzejas grāmatu latviešu valodā. Oficiāli latviešu lingvistika vienmēr ir bijusi preskriptīva, ar spēcīgu nostāju pret citu valodu ietekmi. Latviešu valoda bieži uzskatīta par apdraudētu valodu citu, lielāku valodu spēcīgās klātbūtnes (it īpaši vācu un krievu valodas) dēļ. Latviešu valoda ir 150. izplatītākā valoda pasaulē (1,4 miljoniem cilvēku tā ir dzimtā valoda un 0,5 miljoniem tā ir otrā valoda). Pasaulē ir aptuveni 6 700 valodas un, lai valoda spētu pastāvēt, ir vajadzīgi vismaz 10 000 tās runātāju, tāpēc latviešu valoda neiekļaujas apdraudēto valodu kategorijā. Latviešu lingvisti tomēr uzskata, ka latviešu valoda ir apdraudēta lielas sāncensvalodu klātbūtnes dēļ, šajā gadījumā angļu un krievu valodas, kurām ir augsta ekonomiskā vērtība un kuras bieži uzskata par “slepkaivalodām” (*Druvieta* 2002: 35). Lingvisti uzskata, ka gadījumā, ja vienā teritorijā pastāv vairākas valodas ar lielu runātāju skaitu, to vidū radīsies sāncensība. Līdz ar to tiek veikti pasākumi, lai nostiprinātu latviešu valodas stāvokli. Oficiālajā līmenī pastāv spēcīga pretestība pret jebkādam izmaiņām, ja tās ietver administratīva rakstura pasākumu ieviešanu. Atteikšanās atzīt, ka nepieciešams mainīt īpašvārdu pārnesanas sistēmu, ir viena no šīs pretestības izpausmēm.

3. Tradicionālā nostāja un tās ierobežojumi

Latviešu un albāņu valodas ir vienīgās valodas, kas balstītas uz latīņu alfabētu un kurās īpašvārdi tiek pastāvīgi pārrakstīti. Transkripcijas procesā daudz vārdu tiek izmainīti tā, ka tos nevar saprast, un mūsdienu saziņā tos kļūst grūti lietot.

- Ja ir iespējams identificēt tādus plaši pazīstamus vārdus kā *Bils Klintons*, *Žaks Širaks*, *Valerī Žiskārs d'Estēns*, tad tādiem cilvēku vārdiem kā, piemēram, Ginters Ferhoigens (*Günter Verheugen*) starptautiskā kontekstā klājas sliktāk. Tas pats attiecas uz toponīmiem Orhūza (*Aarhus*), Ķelne (*Cologne*), Soltleiksitija (*Salt Lake City*), Horvātija (*Croatia*), kuriem ir nozīme tikai vietējā informācijas telpā.
- Vārdus ir grūti atrast internetā.
- Tulkošanā ir divtik grūti pārnest citas valodas īpašvārdu trešajā valodā (*Oktāvija Batler – Octavia Butler; Džoanna Rasa – Joanna Russ*).
- Rodas juridiskas problēmas (piemēram, tika uzsākts tiesas process, jo radās problēmas ar cilvēka vārda mainīšanu transkripcijas procesā: Latvijas pilsoņi *Juta Menzen* apprecēja Vācijas pilsoni, un tagad viņa cenšas pārliecināt tiesu, ka viņas uzvārdu nevajag latviskot par *Mencena*, jo tā dēļ rodas juridiskas problēmas – piemēram, iegādājoties dzīvokli).
- Gadījumā, ja ir viena un tā paša īpašvārda skaņu neatbilstība, vārdu var pārrakstīt citādāk vai pārveidot (piemēram, angļu vārdu *Miller* un vācu vārdu *Müller* latviski var transkribēt tikai kā *Millers*. Angļu vārdu *Anthony* var transkribēt kā *Antonijs* vai *Entonijs*, *Crosby – Krosbijs, Krozbijs*, *Holmes – Houmss, Holms*, *Monro – Monro, Manro, Marlene – Mārlina, Marlēne*, *Abraham – Ābrahams, Eibrahams, Abrahams*).
- Toponīmu transkripcija traucē tūristiem orientēties, jo neatbilst zīmēm uz ceļiem.

Tomēr latviešu lingvisti uzstāj, ka ir jāsaglabā šī sistēma, un pamato to ar diviem argumentiem: “vārds ir arī jāizrunā” (*Skujiņa* 2000) un – tā ir vēsturiska tradīcija, ko nevajadzētu mainīt “sarežģītās valodas situācijas Latvijā” dēļ (*Druvieta* 2002).

Tieši valstu un kultūru atvērtības un vienas informācijas telpas rašanās dēļ īpašvārdu transkripcija ir kļuvusi nepiemērota. Noslēgtā sabiedrībā, kurā ir ierobežota ne tikai cilvēku, bet arī ideju kustība, transkripcija ir vairāk vai mazāk pieņemama. Mūsdienās pasaule ir atvērtāka un daudz mobilāka, turklāt ir bijuši vairāki mēģinājumi atbrīvoties no transkripcijas un piedoties pārejām civilizētajām kultūrām. Viena no izdevniecībām ir izveidojusi saskaņotu sistēmu attiecībā uz īpašvārdu lietošanu, kā rezultātā īpašvārdi tiek saglabāti to oriģinālajā veidolā. Laikrakstos tika publicēti vairāki saniknotu žurnālistu viedokļi, kas nosodīja oficiālās lingvistiskās institūcijas, jo tās izturējās pret šo problēmu kā pret “svēto govi”, ko nedrīkst aizskart. Oficiālā nostāja joprojām ir palikusi nelokāma.

4. Patiesā tulkošanas prakse

Kamēr teorētiskajā jomā norisinās ideoloģiskas cīņas, tulkojumi turpina iet savu ceļu. Daudzi tulkotāji savu profesionalitāti demonstrē, piedāvājot šai problēmai risinājumus. Tālāk rakstā ir analizēti *Dorling Kindersley* tūrisma ceļvežu tulkojumi latviešu valodā.

Dorling Kindersley ceļveži ir ievērojams, jauns tūrisma ceļvežu veids Latvijas kultūrā. Tā kā līdz pat 20. gadsimta beigām Latvija bija slēgta valsts, tūrisma ceļveži nebija vajadzīgi. Par Rīgu bija pieejamas vien dažas ideoloģiski pārsātinātas grāmatas. Mūsdienās ir pieejami daži jauni ceļveži, kas tomēr vairāk atgādina smagnējas enciklopēdijas, nevis parocīgus ceļvežus. *Dorling Kindersley* ceļvežu tulkojumi pamatīgi satricināja šajā žanrā pastāvošās tulkošanas tradīcijas. Īsā laika periodā izdevniecība “Zvaigzne ABC” ir izdevusi grāmatas par Prāgu, Londonu, Parīzi, Vāciju, Spāniju, Itāliju, Izraēlu, Budapeštu. Šajos tūrisma ceļvežos ietvertas kartes, zīmējumi, īsi apraksti, un to mērķis ir sniegt informāciju skaidrā un saprotamā veidā.

Toponīmiem šādos tekstos ir ļoti liela nozīme, un, lai paplašinātu šo grāmatu praktisko pielietojumu, izdevējiem bija jāpārskata toponīmu pārvešanas veids. Tulkotājiem lika ievērot funkcionālo principu, un līdz ar to radās 6 īpašvārdu pārvešanas veidi (tiešā pārvešana, transkripcija, kalkēšana, daļēja kalkēšana, svītrosana un vairākas to kombinācijas) – visai neierasti kultūrai, kurā dominē preskriptīvisms.

1. Kartēs visiem īpašvārdiem tiek saglabāts **oriģinālais nosaukums (tiešā pārvešana)**, lai nodrošinātu atbilstību starp uzrakstiem mērķa kultūrā un kartē redzamajiem uzrakstiem;
2. Labi zināmus īpašvārdus **transkribē** un bieži vien pielāgo:

(1) Spānija, Andalūzija, Madride, Barselona, Kanāriju salas, Maljorka, Beleāru salas

3. Lielākā daļa toponīmu virsrakstos tiek pārnesti **tieši, bet** tālāk tekstā – transkribēti.

(2) **Guadalajara**

Guadalajaras bagātās vēstures liecinieki lielā mērā pazūd pilsētas modernajā apbūvē, taču zinātnieki atradīs tajā spožas renesanses laikmeta pēdas. (365)

(3) **Atienza**

Izvietojusies augstu virs kalnu ielejas, kuru tā kādreiz aizsargāja, **Atienza** joprojām glabā savas viduslaiku vēstures pēdas (365)

(4) **Trujillo**

Naktī viduslaicīgās kalnu pilsētiņas **Trujillo** prožektoru izgaismotais laukums šķiet viens no skaistākajiem Spānijā (389)

4. Reizēm toponīmi virsrakstā tiek pārnesti **tieši**, bet tekstā tiek izdzēsti:

(5) **El Albaicin**

Šajā pilsētas rajonā, [in this part of the city] kas atrodas uzkalnā iepretim Alhambrai, vislabāk var izjust pilsētas arābiskās pagātnes elpu. (465)

5. Reizēm īpašvārdi tiek pārnesti **tieši** un tiem tiek pievienots kalks:

(6) **Coves de Sant Joseph**

Svētā Jāzēpa alas [the caves of St. Joseph], kuras pirmo reizi izpētītas 1902. gadā, ir izveidojusi pazemes upe, kura vēl joprojām plūst pa savu gultni. (238)

(7) Quadrat d'Or

Rajons, kuru veido aptuveni simt namu kvartāli, pazīstams kā **Quadrat d'Or** (“**Zelta kvadrāts**”) [Golden Quarter], jo tajā atrodas liela daļa Barselonas izcilāko modernisma stila ēku. (156)

(8) Illa de la Discordia

Kvartāls, kurā tās atrodas, iesaukts par **Illa de la Discordia – “Disonanses kvartāls”** [**Quarter of Discord**], jo šo ēku vizuālais nesaderīgums ir pārsteidzošs. (160)

6. Reizēm tulkotājs mēģina izmantot daļējas kalkēšanas metodi:

(9) Auglīgā El Pla līdzenuma vidū paceļas 543 metrus augstais Randas kalns (puig de Randa). (492)

Šajā grāmatā ir vairākas lappuses, kurās visas iepriekš minētās metodes tiek pielietotas vienā rindkopā. Piemēram, Montžuikas aprakstā tulkotājs ir lietojis tiešo pārnese, transkripciju, tiešo pārnese + kalkēšanu, daļējo kalkēšanu; Kordovas aprakstā tiek izmantota tiešā pārnese, transkripcija un daļēja kalkēšana.

(10) MONTŽUIKA [transkripcija]

Barselonas dienviddaļā iepretī tirdzniecības ostai paceļas 213 m augstais **Montžuikas** [transkripcija] kalns – pilsētas lielākā atpūtas zona. Daudzi muzeji, mākslas galerijas, atrakciju parks un naktsklubi padarījuši to par iecienītu pulcēšanās vietu kā vakaros, tā dienā.

Iespējams, ka šajā kalnā atradusies ķeltu apmetne vēl pirms tam, kad romieši tur uzcēla templi Jupiteram, dodot kalnam vārdu **Mont Jovis** [tiešā pārnese]. Varbūt no šī nosaukuma cēlies kataloniskais **Montjuic** [tiešā pārnese], lai gan pēc citas teorijas tas savu vārdu **Ebreju Kalns** [kalks, the mountain of Jews] ieguvis no ebreju kapsētas, kas kādreiz tur bijusi. Ūdens trūkuma dēļ kalns bija mazapdzīvots līdz pat 1640. gadam, kad tā galā tika uzcelta pils.

1929. gadā **Montžuika** [transkripcija] beidzot ieguva savu patstāvīgo nozīmi, kļūstot par Starptautiskā gadatirgus norises vietu. Kalna ziemeļu pusē tika uzceltas jaunas mājas, bet no **Spānijas laukuma** [daļējs kalks; the Spanish square] līdz kalnam izbūvēta iespaidīgā **Avinguda de la Reina Maria Cristina** [tiešā pārnese], gar kuru pacēlās milzīgi izstāžu paviljoni. Avēnijas vidū tika izbūvēta **Font Magica** [tiešā pārnese] (**Maģiskā strūklaka**) [kalks, Magic Fountain], ko reizēm izgaismo daudzkrāsaini prožektorī. Virs tās paceļas **Palau Nacional** [tiešā pārnese], kurā glabājas lieliska mākslas darbu kolekcija. **Poble Espanyol** [tiešā pārnese] (**Spānijas ciems**) [kalks, Spanish Village], ir amatniecības centrs, kuru veido ēku kopijas no visiem **Spānijas** [pielāgota transkripcija] reģioniem. Pēdējā lielā celtniecība **Montžuikas** [transkripcija] kalnā saistās ar 1992. gada Olimpiskajām spēlēm, kad tika uzceltas pasaules klases sporta būves. (165)

(11) Iela pie ielas: Cordoba [tiešā pārnese]

Kordovas [transkripcija] *sirds ir senais ebreju kvartāls, kas atrodas uz rietumiem no mošejas (Mezquita)* [tiešā pārnese] *augstajiem mūriem. Pastaiga pa šo kvartālu izraisa sajūtu, ka šeit maz kas ir mainījies kopš 10. gadsimta, kad Kordova* [transkripcija] *bija viena no varenākajām Rietumeiropas* [daļējs kalks, Westeuropean] *pilsētām. Dzelzī kalti režģi rotā šaurās, bruģētās kājāmgājēju ieliņas, kur darbnīcās juvelieri darina smalkas rotaslietas. Šajā pilsētas daļā atrodas lielākā daļa tūrisma objektu, bet tālāk uz ziemeļiem, Tendillas laukuma* [daļējs kalks, Tendillas square] *apkārtnē, sākas modernie kvartāli. No Tendillas laukuma* [daļējs kalks, Tendillas square] *uz austrumiem atrodas Plaza de Corredera* [tiešā pārnese] – *17. gadsimta tirgus laukums.* (454)

5. Secinājumi

1. Par tulkošanas starpniecību

Duglass Robinsons apgalvo, ka tulkošanas praksē normatīvie noteikumi, kam vajadzētu regulēt to, kā tulkotājs izvēlas mērķvalodas vārdus un frāzes, ir ne tikai nebūtiski un kaitīgi, bet arī atsvešina tulkošanu no viņa intuīcijas par tekstu (1991: 260). Tulkošanas prakse rāda, ka ir daudz tulkošanu, kas pieņem atbildīgus lēmumus un ir gatavi izaicināt valdošo preskriptīvismu. Dzintra Stelpe – atbildīgā redaktore par ceļvežu latviešu valodas versijām – atzīst, ka tulkošanas procesu galvenokārt vada latviešu lasītāju intereses un tulkošana pielieto vairākas īpašvārdu pārņemšanas metodes, kas ir visai neierasti tulkojumos latviešu valodā. Tulkojums tiek rakstīts tā, lai lasītājs varētu objektu gan atrast un nosaukt vārdā, gan aprakstīt to mērķvalodā. Labs tulkojums palīdz tā lasītājam sasniegt mērķi, kā dēļ viņš tulkojumu iegādājās. Labs tulkojums garantē, ka “kāda darbība necietīs neveiksmi tulkojuma dēļ” (Robinson 1997: 77). Ja tulkošana ievērotu preskriptīvismu un pielietotu transkripcijas metodi, tad tulkojuma lasītāji nespētu atrast meklētos objektus; bet, ja tulkošana pastāvīgi atstātu īpašvārdus oriģinālvalodā, lasītāji nespētu saprast informāciju, kas ir saistīta ar semantiski motivētajiem toponīmiem (piemēram, *quadrat d’Or, Illa de la Discordia*), un nespētu dalīties iespaidos ar saviem draugiem, jo objektu nosaukumus būtu grūti izrunāt. Biklā frāze “tikai tulkošana” ir pārvērtusies par terminu “tulkošana”, kam ir pamatīga ietekme uz lingvistiskajiem un kultūras procesiem, pirmkārt, tulkojuma mēroga dēļ, otrkārt, tulkojuma masveida ieviešanas dēļ, ko pastiprina globalizācijas ietekmē radusies saspringtā cilvēku, preču un pakalpojumu kustība, un, treškārt, visur esošā atbrīvošanas gara dēļ, tai skaitā tulkojuma atbrīvošanas no skoposa teorijas leģitimizētā avotteksta tvēriena. Lai gan tulkošana laika gaitā ir kļuvusi par arvien cilvēcīgāku procesu, tomēr atbrīvojoties no idealizētās vispārpieņemtās teorijas tvēriena, tai ir iespēja kļūt vēl cilvēcīgākai (Robinson 1991: 258).

2. Par diskursīvo importu un tā ietekmi uz mērķvalodu un kultūru

Analizējot tūrisma ceļvežu tulkojumus latviešu valodā, tika atklāts, ka pēdējos piecos gados tulkojumi ir mainījuši pastāvošās tulkošanas stila, tulkošanas procesa un teksta veida

tradīcijas vēl nepieredzētā veidā. Piemēram, latviešu pavārgrāmatas, kas vairāk nekā gadsimtu pildīja informatīvo funkciju, ir pieņēmušas spēcīgu ekspresīvo funkciju; tajā pašā laikā tūrisma ceļveži no ideoloģijas pieminekļiem ir pārvērtušies par pragmatiski pielietojamiem informatīviem tekstiem.

Tas, ka latviešu valoda ir kļuvusi daudz elastīgāka, lielā mērā ir tulkojumu nopelns. Teorijas līmenī diskusija par nepieciešamajām iespējamajām izmaiņām īpašvārdu pārņemšanas sistēmā ir beigusies ar veltīgām, abpusējām apsūdzībām, tomēr daudzi tulkotāji pielieto alternatīvās pārņemšanas metodes, kas pierāda teorijas pasargātās transkripcijas metodes nepiemērotību. Valodā var pastāvēt vairāki tulkošanas varianti, līdz ar to valoda pierāda savu dzīvotspēju, neko nezaudējot.

3. Par globalizāciju

Tulkojumi viennozīmīgi ir hibrīdteksti (Zauberga 2001). Atkarībā no tā, kāda ir citvalodu elementu koncentrācija tulkojumā, tas kļūst par augstākas vai zemākas pakāpes hibrīdtekstu. Tūrisma ceļvežos šādu citvalodu elementu koncentrācija, dabiski, ir visai augsta. Citvalodu toponīmu saglabāšana to oriģinālajā veidolā norāda uz tiešu citas valodas un kultūras klātbūtni. Vai mums par to vajadzētu satraukties un sākt uzlūkot tulkojumu kā ko tādu, kas destabilizē kultūras identitāti un kļūst par jaunas kultūras radīšanas pamatu?

Tulkojums ir tās vides produkts, kurā tas radīts. Mēs varam apgalvot, ka mūsdienās valoda vairs nekalpo tikai par nacionālās identitātes simbolu; tā kļūst par pierādījumu postnacionālismam, globalizētai saplūšanai un hibrīditātei, kur arvien sarežģītāk ir novilkt robežu starp nacionālo un internacionālo. Tas pats attiecas uz robežu starp tulkojumu un netulkojumu. "Tulkojums ir viens no acīmredzamākajiem ievadumu veidiem" (Lambert 1995). Vēlme standartizēt valodu un nepieļaut svešvalodas ienākšanu (vai pakļaut tulkojumu stingriem noteikumiem) ir daļa no centieniem piemērot teritoriālisma principu visām vērtībām. Mūsdienās tas nav dabiski. Pēkšņu sociālo un politisko pārmaiņu gadījumā visa veida tulkošana pieņem dominējošās politiskās vides noteikumus, un diskursīvais imports var ļoti īsā laikā mainīt tulkošanas tradīcijas – kā tas novērojams Latvijā. Es neuzskatu, ka mums par to vajadzētu uztraukties. Pasaule kļūst arvien mazāka, mēs dzīvojam "globālā ciematā". Mēs arvien biežāk ēdam vienu un to pašu ēdienu, apmeklējam vienas un tās pašas vietas, lasām tās pašas grāmatas, mums ir "kopīgas vērtības" (populārs vārds ES un NATO paplašināšanās kontekstā), t.i., mēs radām diskursīvas līdzības neatkarīgi no valodas, kurā teksts ir rakstīts. Tulkojumi kalpo par mūsu radītās realitātes atspoguļojumu.

Izmantotā literatūra

Chesterman, Andrew. 1997. *Memes of Translation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Chesterman, Andrew, Wagner, Emma. 2002. *Can Theory Help Translators?* Manchester, UK&Northampton, MA: St. Jerome Publishing.

Druviēte, Ina. Septiņreiz nomērisim, ja vien īstais laiks griezti. "Diena", 28.08.2000.

Druviēte, Ina. 2002. The Future of the Latvian Language in the Enlarged European Union. In: *Humanities and Social Sciences. Latvia*. 1 (34), University of Latvia. 34-47.

Lambert, Jose. 1995. Literatures, Translation and (De)Colonization. In: Hyun, T., Lambert, J. (eds.) *Translation and Modernization. Proceedings of the XIIIth Congress of the International Comparative Literature Association*. Tokyo University Press.

Ragnarsdottir, Gudny Asta. 1996. The Icelandic Translator and Purism. In: *Perspectives: Studies in Translatology* 4:2. Museum Tusulanum Press. University of Copenhagen. 223-233.

Robinson, Douglas. 1991. *Translator's Turn*. London: Routledge.

Robinson, Douglas. 1997. *Becoming the Translator*. London: Routledge.

Simon, Sherry. 1996. *Gender in Translation*. London: Routledge.

Skujiņa, Valentīna. Vārds ir arī jāizrunā. "Diena", 16.08.2000.

Zauberga, Ieva. 2001. Discourse Interference in Translation. In: *Across* 2:2, Akademia Kiado, Budapest. 265-277.

Zauberga, Ieva. 2002. Role of Conventions in Cross-Cultural Communication. In: *Humanities and Social Sciences in Latvia. Language, Literature and Manipulations*. 1 (34)/2002, University of Latvia. 126-149.

(tiks publicēts izdevumā Proceedings of the 10th International Conference on Translation and Interpreting, Charles University, Prague, 2004)

7.

Ar tulkošanu saistītu tradīciju maiņa latviešu pavārgrāmatās

Ieva Zauberga

Šis raksts ir par tradīciju maiņu latviešu pavārgrāmatās vairāk nekā divu gadsimtu laikā. Uzsvars likts uz latviešu pavārgrāmatu leksikas un formāta izmaiņām tulkojumu ietekmē. Nepieciešamība dot nosaukumu jauniem produktiem un ēdieniem radījusi leksiskas izmaiņas. Netulkošanas metode un transkripcija ir visbiežāk izmantotās metodes, kas nereti rada grūtības lasītājam. Paskaidrojošs tulkojums šķiet ļoti ieteicams, lai atvieglotu šo tekstu lasīšanu un izmantošanu. Ārzemju pavārgrāmatu ietekmē latviešu pavārgrāmatu teksta izkārtojums, struktūra, izteiksmes formas un vispārējais tonis ir būtiski mainījies. No informatīviem tekstiem tie ir kļuvuši par ekspresīviem un reklāmas tekstiem. Tomēr vairākās pavārgrāmatās latviešu valodā ir nepilnības, kuras izraisījusi nespēja apzināties nepieciešamību pielāgoties kultūrai.

1. Kultūras stereotipu un tradīciju nozīme

Prasmīgai tulkošanai nepieciešama laba avota un mērķkultūras izpratne. Cilvēki tiecas izteikt vispārējus apgalvojumus par sevi un pieņēmumus par citu izturēšanos, kas zināmi kā kultūras stereotipi. Mēs kaut kā zinām, ka itālieši ir skaļi un emocionāli, vācieši – pedantiski, somi – atturīgi, bet latvieši – čakli.

Nebūtu pārspīlēts, sakot, ka kultūras stereotipi ir vispārinājumi un tāpēc tie nekad nav patiesi attiecībā uz visu konkrēto kopienu vai atsevišķām personām. Tomēr ar tiem tiek nodotas sociālas vērtības un tie palīdz sabiedrībai rast identitātes apziņu. Lielā mērā šie stereotipi ir saistīti ar kultūras mītiem – to, ko sabiedrība stāsta pati sev un kādi ir tās uzskati par sevi. Tie veido sabiedrības apziņu, kas veidojusies gadsimtu gaitā, un ir atspoguļota literāros tekstos un citos mākslas produktos, un ir atbalstīta noteiktā publiskā diskursā presē vai citos plašsaziņas līdzekļos. Kultūras stereotipi tiek īpaši popularizēti tūrisma ceļvežos, biznesa psiholoģijas grāmatās, karjeras ceļvežos, reklāmās, anekdotēs un citos starpkultūru tekstos. Piemēram, sena anekdote par žurnālistiem, kas sarīkojuši sacensības uzrakstīt rakstu par ziloņiem. Virsraksti bijuši šādi:

Angļu: Ziloņu medības britu Austrumāfrikā

Franču: Ziloņu mīlas dzīve franču Ekvatoriālajā Āfrikā

Vācu: Indijas ziloņu izcelsme un attīstība no 1200.–1950. gadam (600 lappušu)

Amerikāņu: Kā izaudzēt lielākus un labākus ziloņus

Krievu: Kā mēs ziloni uz Mēnesi aizsūtījām

Dāņu: Ziloņu gaļas *smørrebrød*⁷

Spāņu: Ziloņu cīņas paņēmiens

Indiešu: Ziloņi – pārvietošanās līdzeklis pirms dzelzceļa ēras

Somu: Ziloņu domas par Somiju

(Lewis 1999: 21-22)

Pats stereotipa jēdziens netieši norāda uz aizspriedumainu attieksmi – tā ir “standartizēta, grupas locekļu kopīgi uzturēta ideja, kas atspoguļo pārmērīgi vienkāršotu, emocionālu vai nekritisku vērtējumu” (*Webster’s Dictionary*). Tomēr, kolīdz sākam pārvietoties uz citām kultūrām (fiziski vai garīgi), vairākas situācijas nostiprina *a priori* izveidotos pieņēmumus. Piemēram, izdevuma “Helsinki This Week” (2001. gada janvāris/februāris) pirmajā lappusē pēc īsas ievada rindkopas, kurā teikts, ka Helsinkiem ir 450 gadu, turpināts ar tiešu jautājumu:

“Kā ir ar somiem? Runā, ka somi ir atturīgi cilvēki. Tā gluži nav patiesība, lai gan viņi iekarst mazliet lēnāk nekā cilvēki no dienvidu valstīm.”

Stereotipi parādās arī valodā. Tos bieži dēvē par tradīcijām. Dažādās situācijās cilvēki lieto tradicionālus izteicienus, kas dažādās kultūrās ir atšķirīgi un starpkultūru komunikācijas rezultātā var mainīties pat vienas kultūras ietvaros. Piemēram, angļu valodā visierastākais formulējums smēķēšanas aizliegumam ir *Thank you for not smoking*⁸, turpretim latviešu valodā vēl pirms neilga laika tika lietots *Smēķēt aizliegts*. Šodien tas ir mainījies – *Pie mums nesmēķē*. Lai novērstu kaut kā sliktu atgadīšanos, cilvēki angļu valodā parasti saka *Touch wood!*⁹, tajā pašā laikā latviešu valodā tiek lietots izteiciens *Spļauj pār plecu!* Šodien angļu valodas ietekmē bieži dzirdam (*Pie*)*sit pie koka!*

Lai sniegtu priekšstatu par tradīciju nozīmi tulkošanā, vēlos piedāvāt mazliet pārveidotu Kristiānas Nordas (*Christiane Nord*) (1997: 53-59) iedalījumu. Viņa izšķir:

- **teksta veida tradīcijas** (piemēram, angļu un vācu zinātniskā diskursa stils; juridiski līgumi dažādās valodās; pasaku sākumi: *Once upon a time there were three princes* – Reiz dzīvoja trīs prinči);
- **vispārējas stila tradīcijas** (piemēram, lamuvārdi angļu un latviešu valodā, saistvārdi bez praktiskas nozīmes angļu valodā un to neesamība latviešu valodā – *Shall I pour you a whisky, baby?* – Vai man ieliet tev viskiju, mazais? // *Good-morning, sweetheart!* – Labrīt, saldumiņ!);
- **neverbālas izpausmes stereotipi** (apskaušanās un skūpstīšanās sasveicinoties);

⁷ Tradicionālā dāņu sviestmaize (tulk. piez.)

⁸ *Paldies par nesmēķēšanu*

⁹ *Pieskaries kokam!*

- **formālas ortogrāfijas un interpunkcijas tradīcijas** (datumi: 03.10.69., kas latviešu valodas kultūrā nozīmē 3. oktobris, bet ASV – 10. marts; 77,560 tekstā angļu valodā nozīmē tūkstošus, bet latviešu valodā tiek uztverts kā decimāldaļskaitlis);
- **mērvienību tradīcijas** (kilogrami – mārciņas; kilometri – jūdzes);
- **tulkošanas tradīcijas**, kas nosaka pārnese procesu noteiktas tulkošanas problēmas risināšanā, kas izriet no precedentu (piemēram, īpašvārdu transkripcija latviešu valodā, kas bieži rada pārpratumus starpkultūru komunikācijā).

Tā kā tulkošana ir starpkultūru komunikācijas process, tulkotājiem jāpiemēro avota un mērķkultūru specifiskās pazīmes, lai tulkojums būtu veiksmīgs jaunās kultūras kontekstā. Ja avota tradīcijas tiek pārnestas tieši, mērķteksts nereti neizpilda savu komunikatīvo funkciju. Piemēram, iepriekš sniegtajos piemēros, kas skar saistvārdus bez praktiskas nozīmes, redzams, ka ar tiešu pārnese tulkojumā parādās nedabiski (netradicionāli) izteiksmes līdzekļi. Turklāt, ja visi angļu valodas lamuvārdi tiek pārnesti tieši, teksts latviešu valodā kļūst daudz rupjāks nekā tā oriģināls angļu valodā, jo angļu valodā, īpaši ASV, lamuvārdi tiek lietoti daudz biežāk un līdz ar to daļēji ir zaudējuši negatīvo konotāciju. Abos gadījumos izlaidums, pielāgošana vai neitralizēšana ļautu nonākt pie funkcionāli atbilstošākas mērķteksta versijas. Tomēr dažkārt tulkotājs var izvēlēties nepielāgot avota kulturēmas ar nolūku pārkāpt mērķkultūras tradīciju, un šajā gadījumā viņš tiek uzskatīts par netradicionālu un par tādu, kam ir slēpti nolūki. Piemēram, dažos tulkojumos izdevniecības “Atēna” pārstāvji ir pieņēmuši lēmumu atstāt īpašvārdus to oriģinālajā formā, nevis izmantot tradicionālo transkripciju. Viņi izveidojuši sistēmu, lai konsekventi izmantotu šo pieeju. Viņi aicina netulkotai oriģināla versijai pievienot latviešu valodas galotnes. Piemēram, Thatcheru (Tečere); Gracei (Greisai); Joyceam (Džoisam).

Avotkultūras tradīcijas ar tulkojumu starpniecību bieži vien spēcīgi iedarbojas uz mērķvalodu un kultūru. Pēdējo desmit gadu laikā, lielā mērā pateicoties tulkojumiem, dažādos teksta veidos latviešu valodā ir notikušas būtiskas tradīciju maiņas. Tulkojumu izraisītas tradīciju maiņas neaprobežojas tikai ar tulkojumiem un nu ir atrodamas arī daudzos oriģināltekstos latviešu valodā. Šajā rakstā analizēšu pavāgrāmatas kā tekstus, kuros izmantota speciālā lietojuma valoda (SLV¹⁰), un pievērsīšu uzmanību teksta veidu un tradīciju maiņām. Īpaša uzmanība tiks pievērsta tulkošanas tradīciju izmaiņām un tulkojumu ietekmei uz valodu un stilu latviešu pavāgrāmatās.

2. Pavāgrāmatas kā SLV teksti

Pavāgrāmatas sniedz interesantu ieskatu cilvēku attieksmē pret neatņemamu mūsu dzīves sastāvdaļu – ēšanu. Kā jebkurš teksts, tās tiek uzskatītas par laika un vietas saistītu cilvēka radošuma atspoguļojumu. Tās ir vēsturiski noteiktas un parāda laiku un kultūru, kurā tās radītas.

¹⁰ Angļu valodā – *language for specific purposes* (LSP)

Pēdējo 5 gadu laikā latviešu pavārgrāmatas piedzīvojušas ievērojamas pārmaiņas, kas ir pamanāmas gan to vizuālajā izpildījumā (tās kļuvušas krāsainākas un formāta ziņā daudzveidīgākas), gan tekstuālajā. Tekstuālās pārmaiņas var iedalīt leksiskās un izkārtojuma, un toņa pārmaiņās.

2.1. Leksiskās pārmaiņas

Leksiskās pārmaiņas radījušas vajadzība dot nosaukumus jauniem produktiem un ēdieniem. Transkripcija un netulkošana ir divas metodes, kas vairāk vai mazāk tikušas izmantotas jau vairākus gadsimtus. Vēlos sniegt īsu vēsturisku pārskatu.

Senākā pavārgrāmata latviešu valodā publicēta 1795. gadā. Tā tulkota no vācu valodas, un tās nosaukums bija "*Tā ir pirmā pavāru grāmata no vācu grāmatām pārtulkota*" ("The First Cookery Book From German Books Translated"). Šajā grāmatā ēdienu nosaukumi ir vācu valodā un to tulkojumi latviešu valodā pievienoti iekavās: piemēram, *Frische Dorsche ordinair* (*Priši droši novārīti*).

1796. gadā ar nosaukumu "*Latviešu pavāru grāmata muižas pavāriem par mācību visādus kungu ēdienus vārīt un sataisīt*" ("Latvian Cookery Book for Cooks on Baron's Estate to Teach them to Cook Delicious Meals for Barons") tulkota vēl viena pavārgrāmata. Šajā un turpmākajās grāmatās ēdienu nosaukumi vairs nav vācu valodā. Netulkoti ēdienu nosaukumi parādās reti un tikai tulkotās pavārgrāmatās. Piemēram, 1926. gadā ar nosaukumu "*Dzīvojiet lēti un veselīgi. Ekonomiska pavārgrāmata*" ("Live Inexpensively and Healthily. Economical Cookery Book") publicēts tulkojums no dāņu valodas. Līdztekus lielam skaitam transkripciju (*tobingtons*, *timbala*) atrodami netulkoti nosaukumi un dīvaini hibrīdi: *obēns* (*Aubain*), *frikadeļi karry mērcē*.

20. gadsimtā latviešu virtuve un ēdienu nosaukumi nostiprinās un kļūst konsekventi. Līdz ar "*veltnīšiem*", *sacepumiem*, *sautējumiem*, "*ligzdiņām*", *želejām*, *galertiem*, "*ezīšiem*", "*irbītēm*", "*žagariņiem*", "*zaķīšiem*", "*rozītēm*" mēs ēdam arī *gulašu*, *befstrogonovu*, *antrekotu*, *langetu*, *bifšteku*, *šniceli*, *rabarberu sambuksu*, *safrāna kēksu* un citus gardus ēdienus. Tomēr aizguvumu ir relatīvi maz, un netulkoti ēdienu nosaukumi vispār nav atrodami.

Pēdējo 5 gadu laikā izdotajās pavārgrāmatās ēdienu nosaukumi bieži netiek latviskoti, un tas ir traucējoši. Vairums šo grāmatu ir tulkojumi. Kā visas mūsu dzīves jomas, arī ēdiena gatavošana ir atvērta jaunām ietekmēm un atspoguļo internacionalizāciju un liberalizāciju mūsu dzīves telpā. Tradicionālā latviešu ēst gatavošana šodien ir uzskatāma par ļoti konservatīvu. Piemēram, grāmatā "*Celebrities cooking*" žurnālists Kārlis Streips raksta:

"Ierodoties Latvijā, es sapratu 2 svarīgas lietas. Pirmkārt, es neesmu precējies un netaisos precēties, tāpēc, ja vēlos labi paēst, man jāiemācās gatavot. Otrkārt, latviešu virtuve ir diezgan blāva, jo pavāram lielākais izaicinājums ir uz gaļas šķēles uzbērt sāli un piparus." (1999: 72)

Rīgas 800. gadadienai par godu izdotās grāmatas “*Latvia National Kitchen*” (2001) ievadā tās autore Ņina Masiļūne raksta:

“Latviešu virtuve ir laba, vecmodīga un saprātīga virtuve, kas attīstījusies gadsimtiem ilgi, galvenokārt laukos.” (2001: 2)

Jaunas idejas latviešu ēdienkartē nāk no tulkotām pavārgrāmatām. Līdzīgi citiem tekstu veidiem latviešu literārās valodas polisistēmā, arī ēdiena gatavošanā tulkojumi dominē pār oriģinālo literatūru. Pirmās pavārgrāmatas tika tulkotas no vācu valodas, mūsdienās vairākums pavārgrāmatu tiek tulkotas no angļu valodas. Piemēram, 2000. gadā izdevniecība “Egmont Latvija” izdeva pavārgrāmatu sēriju: “Veģetāriešu klasika”, “Grieķu virtuves šedevri”, “Ja mīli Indiju”, “Vistas gaļas ēdieni” utt., kuras ar noteiktu formāta un struktūras konsekvenci, bet nekonsekvenci ēdienu nosaukumu un produktu pārnēsē, tulkojusi viena tulkotāja – Sandra Rutmane. Katrā lappusē ir līdz šim nepazīstami vārdi:

minestrone ar pesto, zirnīšu, puravu un brokoļu zupa, dārzeņu *tempura* ar mērci, makaroni ar baklažāniem un piparmētru pesto, dārzeņu lazaņja, sarkano sīpolu un cukīni pica, polenta ar sēnēm, cepts tofu ar diedzētām pupiņām un nūdelēm, pikantais dārzeņu kuskuss, dārzeņu *fajita*, čillī pupiņas ar basmati rīsiem, pastinaka ar pekanriekstu pīrādziņiem un ūdenskrešu mērci, ceptu sparģeļu *crepes*, puravu suflē, safrāna *risotto*, viesību *moussaka*, *ratatouille* (dārzeņu sautējums), spinātu *dhal*, pikantā indiešu okra ar mandelēm.

Redzam slīprakstā norādītu transkripciju un netulkotu nosaukumu sajaukumu. Vairākos gadījumos saglabāta oriģinālversija un iekavās pievienots skaidrojums. Šeit ir grūti saskatīt regularitāti metodes izvēlē.

Arī mūsdienās pavārgrāmatās, kuras rakstītas latviešu valodā, ir daudz transkribētu un netulkotu ēdienu nosaukumu. Tie veidojušies starpkultūru komunikācijas ietekmē un radušies tāpēc, ka vajadzēja aprakstīt citā kultūrā iegūtu kulināro pieredzi. Kādreiz uz Apvienoto Karalisti emigrējušais Mārtiņš Rītiņš, šķiet, ir viens no tiem, kas visspēcīgāk ietekmējis gan latviešu virtuvi, gan latviešu kulinārijas valodu. Viņš ir dinamiska un pievilcīga personība, viņa darbs tiek atspoguļots plašsaziņas līdzekļos, turklāt viņš ir arī izdevis pavārgrāmatu “Mielasts ar Mārtiņu” (1997). Viņš cenšas latviešu virtuvē ienest pasaules pieredzi un bieži saglabā ēdienu oriģinālos nosaukumus, dažkārt pievienojot arī skaidrojumu latviešu valodā. Piemēram, *spāņu aukstā zupa gazpacho*. Šādā veidā spontānas un īslaicīgas pārneses tiek nostiprinātas arī latviešu rakstu valodā.

2.2. Izkārtojuma un toņa pārmaiņas

Ārzemju pavārgrāmatu ietekmē latviešu pavārgrāmatu teksta izkārtojums, struktūra, izteiksmes formas un vispārējais tonis ir būtiski mainījies. Pirmajās pavārgrāmatās ir lakoniski gatavošanas norādījumi bez atsaucēm uz sastāvdaļu daudzumu vai ēdāju skaitu. Piemēram:

Krešu zupe

Izlasi un nomazgā to kresi skaidru, tad sagriez un vāri to ūdenī, ar drusciņ sviestu un sāli. Kad viņš pusstundu viris, nomaisi to ar pautu dzeltenumu. (1776)

Pakāpeniski, gadiem ejot, instrukcijas kļūst precīzākas:

Ābolu karaša

Viens kartelis laba alus ar 2 pautiem, 2 karotēm noskaidrota sviesta, kardamona un tik daudz miltiem jāsakuļ, ka bieza mīkla tiek. Šinī mīklā var nu apaļās šķēlēs sagrieztus ābolus iebāzt un tad cept, zināms izkausētā sviestā. (1883)

Šķiņķa kotletītes

250 gr. vārītu kartupeļu, 2 ēdamkarotes piena, 175 gr. vārīta, liesa šķiņķa, 1 ola, 20 gr. rīvmaizes, 50 gr. margarīna.

Šķiņķi un aukstus, novārītus kartupeļus samaļ un samaisa ar olu, pienu un pipariem (pēc garšas). No masas iztaisa kotletītes, apvārta rīvmaizē un cepj margarīnā.

Pasniedz tās ar sautētiem kartupeļiem vai dārzājiem. (1926)

Sautēti skābi kāposti

Skābi kāposti – 200 g, tauki – 15 g, sīpols – ¼ gab., ūdens, sāls, cukurs.

Sasmalcinātu sīpolu taukos apcep, pieliek skābus kāpostus un apcep. Tad pārlej ūdeni, pieliek sāli un sautē mīkstus. Ja vēlas, pievieno cukuru, cik garšo. (1944)

Kāpostu plācenīši

1 kg svaigu kāpostu, 60 g kviešu miltu, ¾ glāzes piena, 2 olas, 1 tējkarote cukura, tauki.

Kāpostus sarīvē uz sakņu rīves, pārkaisa ar sāli, saberž un izsautē pienā. Atdzesētiem pievieno cukuru, olu dzeltenumus, miltus un saputotus olu baltumus. Izveido plācenīšus, cep sakarsētos taukos.

Pasniedz ar skābu krējumu. (1982)

20. gadsimtā jau esam nonākuši līdz labi nostiprinātam formātam: receptes sākumā norādītas sastāvdaļas un to daudzums, darbības vārdi lietoti īstenības izteiksmes vienkāršās tagadnes 3. personā, apraksts ir lakonisks un stilistiski neitrāls. Šādas pavārgrāmatas kvalificējamās kā tipiski informatīvi teksti, kas kalpo tikai kā instrukcija ēdiena pagatavošanai. Latvieši ēdienu uztver ļoti nopietni, iespējams, tāpēc, ka bieži tā ir trūcis. Tomēr ir daudz kultūru, kurās ēdiena gatavošana ir kļuvusi par mākslu vai pat filozofiju – kā izklaides un jautrības elements. Piemēram, grāmata “*Feng Shui Cooking*”, ko sarakstījusi

Elizabete Mailza (*Elisabeth Miles*) un kas latviešu valodā tulkota un izdota 2001. gadā, atklāj ķīniešu ēdienu gatavošanas noslēpumus. Šajā kultūrā ēdiens ir saistīts ar cilvēka rakstura īpašībām un dzīves filozofiju.

Daudzas angļu pavārgrāmatas rakstītas rotaļīgā tonī. Darbības vārdi lietoti pavēles izteiksmē, uzrunājot lasītāju tieši. Daudzu tulkojumu ietekmē arī latviešu pavārgrāmatas ir zaudējušas savu akadēmisko garu. Ir mainījies grāmatas dizains, tas tagad ir līdzīgs tam, kāds atrodams angļu grāmatās: sākumā ir uzskaitītas sastāvdaļas, un tad veicamās darbības, lai sasniegtu vajadzīgo rezultātu. Pievienoti emocionāli personiski komentāri:

Aioli

Šī ir ļoti populāra un pasaulē slavena franču recepte no Provansas apgabala. Tā ir ķiploku majonēze, kas burvīgi sader ar svaigiem dārzeņiem [which goes fantastically with fresh vegetables], gaļu un Spānijā – ar zivīm.

8 porcijām vajadzēs:

600 ml olīveļļas, jo labāka, jo būs garšīgāka un stiprāka

10 daiviņas ķiploka

½ tējkarotes sāls

2 olas

1 citronu (tikai sulu)

1 ēdamkaroti silta ūdens

- Saberz nomizotās ķiploku daiviņas ar sāli, kamēr veidojas pasta.*
- Sajauc to ar olas dzeltenumu.*
- Lēnām, lēnām, pa pilienam [slowly, slowly, drop by drop] ieputo apmēram ēdamkaroti olīveļļas.*
- Iejauc citronu sulu un ūdeni.*
- Bez apstājas puto iekšā pārējo eļļu, bet lai tek lēnām.*
- Šis ir burvju process [this is a magic process], tik lēnām viss sabiezē; masai jābūt biežai, bet var piejaukt ūdeni vai citronu sulu, padarot masu šķidrāku. Tāpat kā diena seko naktij, tā aioli noteikti sabiezēs [as a day is followed by night, the mayonnaise will sure thicken].*

Ja majonēze saplīst, neuztraucies, tas gadās pat veiklākajām franču saimniecēm. Dari to pašu, ko viņas, izsaucies – relever l'aiol (atdzīvini aioli)! [If the mayonnaise falls to pieces, don't worry! It can happen even to the best French cooks. Then do what they would do, call out – relever l'aiol!]

Var jau samazināt ķiploka devu, bet franči mēdz likt divas daiviņas vienai personai. Šajā receptē viņi būtu izmantojuši 16 daiviņas ķiploku. Ja aioli taisi kombainā, tad lieto olas baltumu kopā ar dzeltenumu. Tas ir tādēļ, ka kombains apgriez masu daudz ātrāk, nekā mēs spējam to izdarīt ar rokām, un tā masa labi turas kopā. Tā būs gaišāka un vieglāka.

Ar roku to vajadzētu sagatavot 15 minūtēs.

Šo aioli man patīk iejaukt biezās zupās, vianalga – dārzeni, vistas, liellopa vai zivju. Var arī smērēt uz maizītēm vai lietot ar svaigi sagrieztiem dāržeņiem. (80)

Cepti marinēti pipari (grilled pickled paprika)

Lūdzu, lūdzu nepērc piparus bundžās [please, please don't buy tinned paprika!], mājās var pagatavot daudz, daudz labāk [at home you can make it much better]. Vajadzīgi dzeltenī, bet vislabāk sarkani seši saldie pipari. Apcep piparus uz gāzes liesmas vai zem grilla liesmas, vai karstā krāsnī, kamēr miza kļūst melna. Ieliec polietilēna maisiņā, lai 15 – 30 minūtes atpūšas [let them rest for 15 – 30 minutes], un tad nomizo ar nazīti. Pārgriez uz pusēm un izņem ārā sēklas. Piparus var sagriezt strēmelītēs, bet man patīk tos saplēst tāpat ar pirkstiem... (49)

“Slavenību pavārgrāmatā” receptēm pievienoti autora komentāri un fotogrāfijas, un skaidra ēdiena pagatavošanas instrukcija pārvērsta par izklaidējošu literatūru, kas sniedz arī ieskatu slaveni cilvēku ēšanas paradumos un dzīves uztverē. Arī šajā grāmatā saskatāms tipisks angļu pavārgrāmatu teksta izkārtojums un valodas tonis.

Andris Bērziņš (bijušais Rīgas mērs)

Siera fondjū šveiciešu gaumē

Sarīvē visu sieru. Fondjū pannīnā (var arī ņemt, piemēram, vidēji lielu ugunsdrošā stikla bļodu vai nelielu padziļu pannu) ielej apmēram puspuddeli baltvīna. Pieliek ķiploka daiviņu un sāk karsēt. Kad vīns nedaudz uzkarsis, pievieno sarīvēto sieru. Visu rūpīgi, lēnām nepārstājot maisa, lai neveidotos kunkuļi. Kad siers izkusis un veido viendabīgu masu, nelielā ķiršu liķiera vai ķiršu degvīna daudzumā iemaisa mazliet kartupeļu miltu un pievieno pannā esošajai masai. Vēl nedaudz pakarsē. Tad noņem no uguns un liek galdā. Labi, ja ir iespējams no apakšas to turpināt sildīt ar speciālo spirta lampiņu vai mazu sveci.

Ar fondjū dakšiņām (ja tādu nav – ar parastām dakšiņām vai garajiem, asajiem koka irbulīšiem) uzdur gabaliņu baltmaizes, pamērcē izkausētajā sierā un ēd.

Vajag:

- *apmēram 200 g Krievzemes siera,*
- *apmēram 200 g kāda asāka siera,*
- *ķiploka daiviņu,*
- *puddeli sausā baltvīna,*
- *mazliet ķiršu liķiera vai degvīna,*
- *kukulīti garās franču baltmaizes.*

Andris Bērziņš:

“Siera fondjū pirmoreiz nogaršoju Šveicē – tur tas ir nacionālais ēdiens. Garšoja lieliski, tāpēc es pat iegādājos speciālo fondjū trauku. Šveicē, atkarībā no reģiona, sieram klāt liek arī dažādas piedevas. Piemēram, smalkos gabaliņos sagrieztu žāvētu gaļu, sēnes. Vārdu sakot, eksperimentiem ceļš vaļā. Šveicē savulaik dzīvojis Rainis. Un ļoti ticams, ka kaut ko līdzīgu garšojis arī viņš. Tāpēc puspajokam varam teikt, ka tas ir bijis Raiņa iecienīts ēdiens. Pagaršojiet arī jūs!”

Lai gan strauji pieaug pavārgrāmatu skaits un to funkciju loks paplašinās, līdz šim pavārgrāmatas nav piesaistījušas latviešu lingvistu uzmanību. Angļu pavārgrāmatas tāpat kā latviešu pavārgrāmatas iemantojušas kultūras funkciju. Cilvēki tās pērk un lasa dažādu iemeslu dēļ, to popularitāte un līdz ar to arī ietekme uz valodu aug. Tāpēc būtu jāpievērš vairāk uzmanības šo tekstu lingvistiskajai kvalitātei.

3. Ar kultūru saistītu korekciju nepieciešamība tulkojumos

2001. gada 30. jūnijā lielākajā latviešu laikrakstā “Diena” tika publicēts īss raksts par Velanecas Ventvortas, Kenfilda un Hansena stāstu krājumu “Cāļa zupa dvēselei”¹¹ tulkojumu. Šī svarīgā raksta autors ierosina Latvijā nodibināt gardēžu klubu, kura uzdevums būtu cīnīties pret kļūdainiem un nekonsekventiem pavārgrāmatu un ēdienkaršu tulkojumiem. Šī konkrētā tulkojuma kļūda ir kārtīgi apsvērtas makrostratēģijas trūkums. Šo tulkojumu var uzskatīt par “vienkāršu tulkojumu” – tiešu pārneš, neskatoties uz kultūras fona atšķirībām un mērķlasītāja gaidām. Šie apstākļi nav pielāgoti latviešu kulinārijas tekstu tradīcijām. Pat oriģinālā izmantotās mērvienības nav pārveidotas – unces, mārciņas, tases, grādi pēc Fārenheita. Tā sekas ir teksta informatīvās funkcijas neizpilde, nemaz nerunājot par tā aprakstošajām funkcijām.

Vecais eiropiešu katliņš

8 unces plato olu nūdeļu

2 ēdamkarotes sviesta

1 mārciņa miltu

3 (8 unču) kārbas tomātu mērces

¾ tases gaļas buljona koncentrāta

1 tase cottage siera

8 unces krējuma siera

1 tējkarote sakapātu zaļumu

---

¹¹ Welanetz Weatworth, Canfield and Hansen “Chicken Soup for Soul”

1. *Mikserī sajauciet cottage sieru, krējuma sieru, skābo krējumu, zaļumus.*
2. *Sakarsējiet cepeškrāsni līdz 375° F. Ielieciet tajā katliņu un ļaujiet cepties 45 minūtes. (2001: 31)*

Lai nonāktu pie vēlamā rezultāta, lasītājam jāveic daudz aprēķinu. Tādējādi to var dēvēt par neprofesionālu tulkojumu. Savukārt Masiļūnes darba “Lielā pavārgrāmata” (1999) tulkojumā angļu valodā veikta nepieciešamā pielāgošana, un mērķteksts pilnīgi atbilst angļu kulinārijas žanra tradīcijām:

Country porridge (Skābputra)

600 g (21 oz) water (600 g ūdens)

40 g (1.4 oz) grouts (40 g putrainu)

400 g (14 oz) buttermilk or sour milk (400 g paniņu vai rūgušpiena)

50 g (1.75 oz) sour cream (50 g skāba krējuma)

Rinse the grouts and cook them in boiling water until they are almost tender. Scoop thick buttermilk or sour milk into water, but do not stir. As the rūgušpiens sets, it will form into clumps. Put the porridge in a warm place and allow it to ferment for 12 days. Do not add any salt. Add the sour cream or buttermilk before serving. The “porridge” is traditionally poured into cups and served with sandwiches, herring and boiled potatoes, or with grey peas or pea dumplings. (50) (Noskalo putrainus un vāra līdz tie gandrīz mīksti. Ūdenī liek stingras konsistences paniņas vai rūgušpienu, bet nemaisa. Rūgušpienam sarecot, radīsies kunkuļi. Putru liek siltā vietā un ļauj ieskābt 12 dienas. Nepievieno sāli. Pievieno skābo krējumu vai paniņas pirms pasniegšanas. Putru parasti lej krūzītēs un pasniedz ar sviestmaizēm, siļķi un vārītiem kartupeļiem vai pelēkajiem zirņiem, vai zirņu plācenīšiem.)

4. Nobeigums

Kad daudz jaunu terminu burtiski pārpludina visas jomas latviešu valodā, nav prātīgi gaidīt, ka tādas valsts iestādes kā Tulkošanas un terminoloģijas centrs vai Terminoloģijas komisija tiks galā ar aizgūšanas procesa uzraudzīšanu visās šajās jomās. Saprotams, ka šīs iestādes koncentrējas uz terminiem, kas veido ES tiesību normas un kurus nepieciešams tulkot saskaņoti, lai nodrošinātu tiesību sistēmas integritāti. Domāju, ka izdevējiem vajadzētu uzņemties daudz vairāk atbildības. Izdevēji varētu sekot tam, lai ārzemju kultūras vārdi tiktu pārnesti latviešu valodā saskaņā ar vienotiem principiem. Mans ieteikums ir mēģināt ēdienu nosaukumu un pārtikas produktu pārnesē izmantot transkripciju (piemēram, *musaka* netulkotā *moussaka* vietā) šādu iemeslu dēļ:

1. Transkripcija ļauj pareizi izrunāt vārdus;
2. Tā nodrošina vienotu vārda lietojumu – visi latviešu valodas lietotāji vienu un to pašu vārdu izrunātu vienādi;

3. Tas vienkāršotu gramatiskās pielāgošanas procesu, piemēram, galotņu pielāgošanu.

Netulkošanas metode būtu jāizmanto tikai īpašos gadījumos. Mārtiņš Rītiņš norāda, ka ir daži ēdienu nosaukumi, kas var tikt izmantoti tikai oriģinālversijā. Piemēram, *bouillabaisse*. Viņš raksta: “Daži mani klienti jautā, kāpēc es ēdienkartē nerakstu vienkārši *zivju zupa*. Bet pasaulē taču zināms tik daudz dažādu zivju zupu – viena Francijā, cita Itālijā vai Indijā. *Bouillabaisse* nāk no Dienvidfrancijas, Provansas, un tai ir ļoti specifiskas sastāvdaļas...” (86).

Netulkošanas metodi ierobežo grūtības to izrunāt. Piemēram, kad Rītiņš apraksta *Cassoulet*, viņš ir spiests sākt ar paskaidrojumu, kā to izrunāt: “Šī tradicionālā franču ēdiena nosaukums jāizrunā kā *kas-o-lej*” (102). Dažos gadījumos viņš izmantojis atsauci: “*Gazpacho* latviešu valodā izrunā kā *gaspačo*.”

Ja cilvēkiem ir grūtības izrunāt vai izlasīt ēdiena nosaukumu, to vienkārši tiecas izslēgt no aprites līdz ar tā oriģinālu. Atcerēsimies, ka pavārgrāmatu un ēdienkaršu pamatfunkcija ir sniegt informāciju un nodrošināt komunikāciju. Šķiet nepareizi, ja restorānā nevaram pasūtīt ēdienu tikai tāpēc, ka nezinām, ko dīvainā izskata vārds nozīmē un kautrējamies to izrunāt. Tad jāsaprot, ka mūsu izvēli ierobežo tehniski iemesli. Bet mums būtu jāiet uz restorānu atpūsties un labi pavadīt laiku. Tikai slikti uzrakstīti teksti liek lasītājam justies mulķīgi, labi uzrakstītiem tekstiem būtu jākalpo mērķa, kādam tie rakstīti, sasniegšanai.

Kā zināms, daudzās kultūrās ēdienu nosaukumi, tāpat kā cilvēku vārdi, tiek atstāti oriģinālversijā. Tā ir tradīcija, kas attīstījusies ilgā laika posmā.

Pēdējo desmit gadu laikā Latvija ir pārdzīvojuši strauju pārveidošanās procesu no slēgtas uz atvērtu sabiedrību. Jaunu ideju, paņēmieni, vārdu pieplūdums ir milzīgs, un cilvēkiem bieži ir grūti atrast savu nostāju visapkārt esošās jaunās informācijas jūrā. Iepriekš minētā kontekstā transkripcija šķiet nepieciešamais atbalsta rīks, uz kuru var paļauties tie, kuriem vajadzīga palīdzība. Pēc kāda laika lietas nostāsies savās vietās, jaunā informācija tiks apgūta un orientēšanās sistēma atjaunota. Nākotnē varam apsvērt transkripcijas aizstāšanu ar netulkošanas metodi un konsekventākas sistēmas izveidi darbam ar dažādiem kulinārijas terminiem. Piemēram, šobrīd parādās apsvērumi par atteikšanos no transkripcijas īpašvārdu pārnēsē. Tomēr pagaidām šķiet, ka latviešu lasītājiem, kuri lieto ar ēdienu gatavošanu saistītus tekstus, ir nepieciešams atbalsts, lai nodrošinātu efektīvu komunikāciju.

Izmantotās pavārgrāmatas:

Baltijas jaunā pavāru grāmata saimniecēm un zeltenēm. (1902), Rīga

Baltijas pavāru grāmata, īpaši saimniecēm un ķēkšām jo derīga. (1883), Rīga

Bērtiņa, V. *Pavāru grāmata.* (1937), Rīga

- Breikše, R. *Mājturības un vārīšanas māksla*. (1924), Rīga
- Harders, K. *Tā pirmā pavāru grāmata no vācu grāmatām pārtulkota*. (1795), Rubene
- Hildhēde, M., Holle, L. *Kara laika virtuve*. (1942), Rīga
- Hindele, M. *Dzīvojiēt lēti un veselīgi*. (1926), Rīga
- Kenfīlds, D., Hensens, M., Ventvorta D., *Cāļa zupa dvēselei*. (2001), Rīga
- Kisiļeva, K. *Bērnu virtuve*. (1952), Rīga
- Latviešu pavāru grāmata muižas pavāriem par mācību visādus kungu ēdienus gardi vārīt un sataisīt*. (1796), Jelgava.
- Masiļūne, Ņ. *Ikdienai un svētku galdam*. (1982), Rīga
- Masiļūne, Ņ. *Lielā pavārgrāmata*. (1999), Rīga
- Masiļūne, Ņ. *Latvian National Kitchen*. (2001), Rīga
- Pētersons, M. & Paspis, A. *Pareiza barība*. (1944), Rīga
- Rītiņš, M. *Mielasts ar Mārtiņu*. (1997), Rīga
- Veģetāriešu klasika*. (2000), Rīga
- Welarez Weathworth, D, Kenfield, J., Hansen, M.V. *Chicken Soup for the Soul. Cookbook*. (1997)
- Zariņš, E. *Slavenību pavārgrāmata*. (1999), Rīga

Bibliogrāfija

- Nord, C. (1997) *Translation as Purposeful Activity*. St.Jerome Publishing.
- Katan, D. (1999) *Translating Cultures*. St.Jerome Publishing.
- Lewis, R. (1999) *When Cultures Collide. Managing Successfully Across Cultures*. Nicholas Brealey Publishing. London
- Paklona, I. (2001. gada 30. jūlijs) *Ēdienkartes pareizrakstība*. Laikraksts „Diena”.

(Publicēts “LSP Translation in the New Millenium: A Cross-Baltic Symposium on Didactics and Research”, Hermes Skriftserie, Aarhus: Denmark, 2003)

8.

Emancipējoša tulkojuma virzienā

Ieva Zauberga

Šis raksts ir par radošu un atbildīgu pieeju tulkošanai. Tulkotāji nav uzskatāmi par avottekstu pārrakstītājiem, bet gan par tādu jaunu, autonomu tekstu radītājiem, kas pārrakstīti, lai atbilstu jaunajai kultūras situācijai.

1. Ievads

Šodien tulkošana vairs nav saistīta ar daiļliteratūras tulkošanu. Vairākums tulkojamo tekstu ir informatīvie, reklāmas vai juridiskie teksti. Daudzos gadījumos oriģināltekstu autori nav zināmi un patiesībā nav svarīgi, jo teksti nav paredzēti noteikta autora stila vai domu gaitas atspoguļošanai, kā tas ir daiļliteratūras gadījumā; šie teksti ir rakstīti atbilstoši īpašu teksta veidu tradīcijām, lai kalpotu noteiktam mērķim jaunajā kultūras situācijā. Šādos gadījumos tulkojuma vērtība nav to tuvā atbilstība oriģinālam, bet gan tulkojuma spēja kalpot vajadzībai, kādai tas radīts. Piemēram, kafijas automāta lietošanas instrukcija ir labi iztulkota, ja tās lasītāji, sekojot norādēm, var bez lielas piepūles pagatavot sev tasi kafijas; tulkojuma kvalitāte šādā gadījumā netiks vērtēta pēc tā, cik lielā mērā mērķteksts atbilst tā oriģinālam. Šāds salīdzinājums ir vienkārši bezjēdzīgs.

Vēlos apgalvot, ka vairākums tulkoto tekstu mūsdienās ir autonomi, pašpietiekami teksti, un tulkotājiem kā šādu tekstu radītājiem pieder noteiktas tiesības uz tekstu. Līdz ar to tulkotāja statuss piedzīvo pārmaiņas. Avotteksta mehānisku pārrakstītāju vietā arvien biežāk viņi tiek uzskatīti par atbildīgiem starpniekiem, kuri izmanto savu izvēles brīvību. Lorensa Venuti prasība atzīt tulkotāju pamanāmību, ko atbalstījis arī Robinsons (1997) un Čestermens, šķiet, bijusi veiksmīga.

2. Vēsturiskās saknes

Mūsdienās tulkošana bieži tiek uzskatīta par pakalpojumu klientam, kuram nepieciešams tulkojums, lai veiktu noteiktu darbību. Šādās *pakalpojuma saņēmēja-pakalpojuma sniedzēja* attiecībās jāievēro patērējošās puses gaidas. Bet nav arī tā, ka 21. gadsimta patērētāju pasaule pēkšņi būtu apgāzusi kājām gaisā tradicionālās tulkojuma un oriģināla attiecības, kurās skaidri dominē oriģināls. Oriģināla valdošā loma ir tikusi apšaubīta jau pirms vairākiem gadsimtiem, bieži kā daļa no cīņas par varu.

19. gadsimta sākumā Vācijā diskusijas par oriģināla un tā tulkojuma attiecībām vainagojušās ar ideju par tulkošanas izmantošanu kā palīgu vācu valodas un literatūras attīstībā; tomēr gan tulkojuma, gan oriģināla pozīcijas tika uzskatītas par vienlīdz spēcīgām. Šleiermahers (*Schleiermacher*) ierosinājis divas iespējas: vai nu tulkotājs cik vien iespējams liek mierā autoru un pietuvina lasītāju sev, **vai cik vien iespējams liek mierā lasītāju un autoru pietuvina sev** (Venuti 1995: 101). Ap to pašu laiku Gēte rakstījis: “Tulkošanā ir divi principi: **viens paredz svešās tautas autoru integrēt mūsu apziņā tā, lai mēs viņu uzlūkotu par savējo**; otrs paredz to, ka mums vajadzētu pāriet pie svešā, un pielāgoties tā apstākļiem, valodas lietojumam, dīvainībām.” (citēts no Venuti 1995: 104).

18. gadsimta franču klasicisma ietvaros izveidotā franču tradīcija deva priekšroku tulkojumiem, kam bija neliela līdzība ar to oriģināliem un kas tika pielāgoti franču kanonam. 1798. gadā Šlēgels aprakstījis franču attieksmi pret svešvalodu tekstiem: “Mēs (francūži) ārzemju autorus uzlūkojam kā svešiniekus savā kompānijā, kam jāģērbjas un jāizturas atbilstoši mūsu paražām, ja viņš vēlas mums iepatikties.” (citēts no Venuti 1995: 108)

3. Modernās teorijas

Šīs idejas gan skāra tikai literārus tekstus. 20. gadsimta vidus iezīmē būtiskas pārmaiņas tulkošanā, – literāru tekstu tulkošana dod vietu citiem tekstu veidiem, literatūras tulkošanu atstājot malā. Tā rezultātā modernās tulkošanas teorijas ir balstītas uz pilnīgi citu tulkošanas praksi. Atšķirīga attieksme pret oriģinālu parādās ne vien atšķirīgās kultūrās, bet arī tās pašas kultūras ietvaros atkarībā no tulkojamā teksta veida. Vermēra (*Vermeer*) (1978) Skoposa teorija ļoti precīzi atspoguļo modernās tulkošanas specifiku: tulkošanas metodi un stratēģiju nosaka mērķteksta paredzamais nolūks, nevis avotteksta funkcija. Tā kā mērķteksta funkcija neizriet no avotteksta analīzes automātiski, bet tiek pragmatiski noteikta atbilstoši starpkultūru komunikācijas nolūkam, mērķteksta funkcija var atšķirties no avotteksta funkcijas. Šādā gadījumā tulkotāji pieņem svarīgus lēmumus un viņu loma mērķteksta izveidē nevar tikt noliegta. Skoposa teorija leģitimizē radošu tulkotāja rīcību ar avottekstu.

Tā rezultātā rodas ar tulkotāja pamanāmību saistītas problēmas. Tulkotājam nav jāpārraksta oriģināls, bet gan aktīvi jāpiedalās mērķtekstu radīšanā. Vai tad oriģināla izdzīvošana nav atkarīga no tā tulkojuma, nevis no paša oriģināla vērtības? Vai tad tulkojumi nav tie, kas pasaules kultūras *ievērojamās grāmatas* padara ievērojamas? – jautā Lorencs Venuti (1998: 104). Tulkošanas diskursā pēdējo divdesmit gadu laikā sākusies autora/oriģināla autoritātes grūšana. Tulkotājus sāk uzlūkot kā aktīvus nozīmes radītājus, kuru iejaukšanās ir ne tikai nepieciešama, bet arī neizbēgama. Lorencs Venuti apgalvo, ka pienācis brīdis tulkotājam iegūt miesu un asinis un kļūt redzamam.

Duglass Robinsons turpina šo diskusiju, apgalvojot, ka tulkošana vairāk saistīta ar cilvēkiem, nevis vārdiem, tā ieviešot citu retorisko tradīciju tulkošanas pētījumos. Savā

grāmatā “Translator’s Turn” (1997) viņš piedāvā **uz lietotāju orientētu tulkošanas pieeju**, kuras pamatā ir uzskats, ka samaksa un iekļaušanās laikā ir tikpat būtiski kā tekstuālā uzticamība. Uzticams tulkojums var nebūt oriģinālam pilnībā atbilstošs – tam jāatbilst lietotāju vajadzībām. Piemēram, ja klientam ir nepieciešams iepirkuma kopsavilkums informatīviem nolūkiem, bet viņš saņem oriģinālam pilnībā atbilstošu tulkojumu, viņš var uzskatīt tulkotāju par neuzticamu. Vai gadījumā, ja izdevēji plāno izveidot ilustrētu lasāmgrāmatu bērniem pirms gulētiešanas, viņi varētu būt nepatīkami pārsteigti, saņemot detalizētu tulkojumu. Robinsons izšķir divu veidu uzticamību. Pirmā ir tulkotāja uzticamība – tas nozīmē, ka tulkojumam jābūt iesniegtam laikā, pārsūtītam (ja tas bija paredzēts), atbilstoši noformētam un nosūtītam pa eksprespastu (ja tā bija plānots); tāpat tulkotāja uzticamība ietver to, ka ar tulkotāju jābūt patīkami sarunāties pa telefonu, viņš uzdod lietpratīgus jautājumus, pieņem ātrus un lietišķus lēmumus un paveic darbu par saprātīgu cenu. Otra ir tekstuālā uzticamība, kuras galvenā prasība ir tā, lai tulkojuma dēļ kāda darbība neciestu neveiksmi. Tas nozīmē, ka tulkojuma lietotājs tic, ka tulkojums sniegs tam nepieciešamo informāciju par oriģinālu. Tādā veidā ticamība ir saistīta ar tulkotāja spēju uzņemt atbildību par gala produktu.

4. Ticamība praksē

Profesionālam tulkotājam ir daudz vieglāk radīt oriģinālam pilnībā atbilstošu, nevis funkcionālu tulkojumu, jo tādā gadījumā tulkošanas procesā pieņemamo lēmumu daudzums ir ievērojami mazāks. Tādas stratēģijas kā izlaidums, eksplikācija, atsauču lietošana, pragmatiskā adaptācija un pārstrukturēšana no tulkotāja prasa speciālas zināšanas un noteiktību. Ja produkts ir nepilnīgs, oriģinālam pilnībā atbilstoša tulkojuma gadījumā tulkotājs var attaisnoties, norādot uz nepilnīgu avottekstu. Tomēr laba tulkotāja mērķis ir labi uzrakstīts teksts, kaut vai tāpēc, ka mērķlasītāji, iespējams, pieņems, ka saskaras ar sliktu tulkojumu. Ja viņi apzinās, ka lasa tulkojumu, viņiem tiks vilties slikti uzrakstītais avotteksts. Ne autors, ne tulkotājs nevēlēsies radīt šādu efektu, un vēlēsies, lai defekti tiktu laboti.

Nevēlos radīt iespaidu, ka tulkotāja iejaukšanās pakāpe ir kritērijs, pēc kura nosaka to, vai tulkojums ir labs vai slikts. Iejaukšanās pakāpe, protams, ir atkarīga no teksta veida un katras konkrētās situācijas. Piemēram, ekspresīvu (literāru) tekstu gadījumā no tulkotāja tiek sagaidīts, lai tas sev nepievērš uzmanību un ir piesardzīgāks, jo šie teksti ir uz autoru orientēti un to tulkojuma pilnīga atbilstība oriģinālam vairumā gadījumu ir galvenā prioritāte. Tomēr vairākumam mūsdienās tulkojamo tekstu autors pat nav norādīts. Kā norādījis Jakobsens (*Jakobsen*) (1994: 58), vairākumam mūsdienās radītu tulkojumu funkcija ir būt neatkarīgiem, autonomiem vai pašpietiekamiem tekstiem. Lielākā daļa tekstu nesatur skaidri noteiktu norādi par autoru vai tulkotāju un par to, vai teksts ir vai nav tulkojums. Tekstiem jābūt funkcionāliem un jāšķīst dabiskiem – tik dabiskiem, lai tulkojumi nebūtu atšķirami no

oriģināliem. Šāda veida tekstu radīšana ietver elementus no oriģināla radīšanas un tulkotāja lomu, jo mērķteksta autors kļūst nozīmīgs.

Lai izpētītu lēmumu pieņemšanu tulkošanas procesā, tiek sniegts teksta paraugs. Tas ņemts no 1987. gadā publicētās brošūras “Parlamenta vēlēšanas Lielbritānijā” (“Parliamentary Elections in Britain”).

British parliament

The British system of parliamentary government is sustained by an electorate casting its votes in free and secret ballots at periodical elections, which offer a choice between rival candidates, usually representing organised political parties of different views. The Government is normally formed from the party, which has a majority of members of the House of Commons (Members of Parliament – MP’s) and depends for its continuance in office in maintaining this majority support. The Government is responsible, through the House of Commons, to the electorate as a whole.

A general election, for all seats in the House of Commons, takes place at least every five years, but a Parliament may be, and often is, dissolved by the Queen, acting on the Prime Minister’s advice, before the end of the full legal term. (The last general election was in June 1983) When a seat falls vacant in the period between general elections (for example, on the death or a resignation of a MP) a by-election is held.

This simple majority system of voting – by which a candidate is elected if he¹² has a majority vote over the next candidate – is used in parliamentary and local government elections, except in local government elections in Northern Ireland, which are held under a system of proportional representation.

Britain¹³, like the other member countries of the European Community, sends a number of representatives to sit in the European Parliament. Direct elections to this Parliament, originally a nominated body, were first held in June 1979: elections are held in each member state every five years, the most recent being in June 1984.

Lēmumu pieņemšanas process sākas ar pasūtītāja nodoma, lasītāja un paredzamā teksta saņemšanas laika un vietas analīzi. Oriģināls ietilpst informatīvo tekstu kategorijā, un tas nozīmē to, ka mērķtekstam vajadzētu sniegt avottekstā esošo informāciju tik skaidri un kodolīgi, cik vien iespējams. Mērķteksta skaidrībai draudus šajā gadījumā rada:

- 1) laiks starp oriģināla radīšanu un tulkojuma saņemšanu;
- 2) ar kultūru un valodu saistītas atšķirības.

---

¹² For the sake of convenience, the masculine pronoun is used throughout this pamphlet, but the information given applies equally to men and women unless the context clearly indicates otherwise.

¹³ The term “Britain” is used informally in this pamphlet to mean the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland.

Lai nemulsinātu lasītāju, tulkotājam jāpievērš uzmanība vēlēšanu gadu kontekstam. Ja tiek veidots oriģinālam pilnībā atbilstošs tulkojums un latviešu valodas versijā teikts – *Pēdējās vispārējās vēlēšanas notika 1983. gada jūnijā* vai *Pēdējās Eiroparlamenta vēlēšanas notika 1984. gada jūnijā* –, latviešu lasītājs pavisam noteikti tiek maldināts. Šajā gadījumā pat izlaidums būtu labāks par oriģinālam pilnībā atbilstošu tulkojumu. Tulkotājs var apsvērt vēl divas iespējas: vai nu sniegt atsauci, norādot oriģināla radīšanas un tulkojuma saņemšanas laika nesakrītību, vai aizstāt oriģināltekstā dotos datumus ar iepriekšējo vēlēšanu datumiem teksta saņemšanas kontekstā. Otrais risinājums, iespējams, ir labāks lasītājam, taču prasītu pūles tulkotājam, jo, pirmkārt, datumi ir rūpīgi jāpārbauda, lai izvairītos no kļūdām mērķtekstā, un, otrkārt, darbošanās pretēji oriģinālam prasa zināmu drosmi no tulkotāja.

Tomēr izlaidums teikumā, kur parādās saīsinājums *MP*, ir vēlams un pat neizbēgams. Latviešu valodā *parlamenta locekļi/pārstāvji* parasti netiek saīsināti kā PL/P. Latviešu valodā atšķirībā no angļu valodas nav viena noteikta veida, kā viņus apzīmē, tāpēc saīsinājuma saglabāšana būtu bezjēdzīga.

Tulkotājam vajadzētu apsvērt arī abu zemsvītras piezīmju izlaišanu. Pirmās piezīmes tulkojums (ērtības labad šajā rakstā lietots vīriešu dzimtes vietniekvārds, bet sniegtā informācija attiecas gan uz vīriešiem, gan sievietēm, ja vien konteksts nenorāda citādi) latviešu lasītājam, kurš neizšķir ar dzimumu saistītus valodas aspektus, šķīstu dīvains. Latviešu valodā līdz pat šai dienai vīriešu dzimtes vietniekvārdu lieto, lai apzīmētu abus dzimumus. Otra atsauce būtu jāizlaiž, jo *Britain* latviešu valodā tiktu tulkota kā Lielbritānija, kam nav nepieciešams politisks skaidrojums, kā tas ir angļu valodā.

Šie piemēri parāda, ka oriģināls nevar tikt uzvertts automātiski. Neskaidra un daudzšķautņaina tulkojuma gadījumā profesionāls tulkotājs nevar attaisnoties ar oriģināltekstu. Lai radītu funkcionāli adekvātu tulkojumu, vispirms jāpieņem galvenie stratēģiskie lēmumi, un tad jāatrod vēl daudzi mazākas nozīmes risinājumi. Katrs solis ir saistīts ar aktīvu piedalīšanos un, visbeidzot – ar atbildības uzņemšanos.

Nobeigums

Vajadzība pēc emancipējoša tulkojuma (Chesterman 1997: 189) ir aizgūta no lingvistikas, kur tas tiek izmantots kā emancipējoša diskursa jēdziens (diskurss, kas atbrīvo runātājus no nevajadzīgiem ierobežojumiem un ļauj tiem kļūt par patiesiem līdzdarbojošiem sabiedrības locekļiem). Emancipējošs tulkojums cenšas rast līdzsvaru starp rīcības brīvību un ar situāciju saistītajiem ierobežojumiem, un tādējādi atzīst trīs vadošos principus:

- 1) VIA princips: Vienmēr ir alternatīva – noliedz viena ideāla tulkojuma esamību.

Čestermens izmanto analogiju ar fotogrāfijām – cilvēks dažādās fotogrāfijās var izskatīties ļoti atšķirīgi, taču katra fotogrāfija ir patiess viena un tā paša cilvēka attēlojums.

Tāpat arī var būt vairāki atšķirīgi viena un tā paša oriģināla tulkojumi, un atkarībā no nolūka, kam tulkojums tiek izmantots, katrs no tiem var kalpot par leģitīmu oriģināla versiju.

- 2) Dialoga princips: tulkotājs nav viens, viņš ir iesaistīts acīmredzamā sociālā dialogā ar vairākiem partneriem: oriģināla autoru, izdevēju, potenciālajiem lasītājiem, citiem tulkotāja profesijas pārstāvjiem. Līdz ar to atkarībā no teksta veida un mērķteksta nolūka tulkotājam vajadzētu līdzsvarot iesaistīto pušu vajadzības, vienu vai otru nosakot par primāro.
- 3) Valoda ir individuāla, bet tulkošana – personiska darbība. Man pašam jāuzņemas atbildība par to, ko saku un ar ko izvēlos runāt. Es neesmu anonīms. Tikai es pats esmu atbildīgs par savu ieguldījumu. Mani vārdi pieder man. (Chesterman 1997: 194)

Profesionāliem tulkotājiem vajadzētu būt atbildīgiem, t.i., gataviem kalpot tulkojuma lietotājiem un radīt tulkojumus, kas ir izmantojami tam nolūkam, kam tie tika pasūtīti. Tulkotājiem ir laiks kļūt pamanāmiem, uzlabojot slikti uzrakstītus avottekstus, pielāgojot oriģinālus to jaunajai kultūras videi vai lasītāju īpašajām vajadzībām, neatlaidīgi pieprasot adekvātus darba apstākļus, lai varētu nodrošināt profesionālus pakalpojumus. Ja vēlamies, lai mums uzticas kā profesionāļiem, redzamība var būt noderīgāka par neredzamību.

Atsauces

1. Chesterman, A. (1997) *Memes of Translation*. John Benjamins.
2. Jakobsen, A.L. (1994) Translation — a Productive Skill. In: *Translating LSP Texts*. Bergholtz, H., Jakobson, A.L., Maegaard, B., Mork, H. and Skym-Nielsen, P. (eds.) Copenhagen Business School, p. 41 — 71.
3. Robinson, D. (1997) *Becoming a Translator*. Routledge.
4. Venuti, L. (1995) *The Translator's Invisibility*. Routledge.
5. Venuti, L. (1998) *The Scandals of Translation*. Routledge.

(publicēts “*Contrastive and Applied Linguistics*”, 2002, Rīga)

III DAĻA

Galvenie tulkošanas jēdzieni

ADAPTĀCIJA (*adaptation*)

1. Tulkojums, kas tik ļoti attālināts no AT, ka vairs nav uzskatāms par tulkojumu vārda tradicionālajā izpratnē, piemēram, daži lugu tulkojumi tiek saukti par adaptācijām, jo MT ticis pārrakstīts, lai atbilstu izrādes vajadzībām. Labs adaptācijas piemērs ir Šekspīra darba “Karalis Līrs” 1874. gada versija latviešu valodā, kura ir tikai 9 lappuses gara. Tekstam ir 3 daļas, un tas rakstīts plūstošā valodā ar daudziem komentāriem. Salīdzinājumam aplūkojiet mazu ainiņu:

Priekš ilgiem ilgiem gadiem valdīja Anglijā ķēniņš, Līrs vārdā. Un viņš bija gauži bagāts un varens un it nekas tam netrūka, nedz ko sirds kāroja. Turklāt ķēniņš bija spirts un vesels, dievbijīgs un mīkstsirdīgs, no visas tautas mīlots un cienīts. Un tā tad īsti sakot nekāda lieta nebija, ko ķēniņš sevim būtu vēlējis. Par savu lielāko mantu tomēr savas trīs meitas turēja. Un tiešām! tās uzlūkot tēvam sirds gan varēja priecāties. Jo visas trīs bija skaistas kā rozes, smudras kā eglītes un jautras kā stirnas.

Šādu pārnesi var saukt arī par **LOKALIZĀCIJU**.

2. Termins, kuru tradicionāli lieto, lai apzīmētu jebkuru MT, kurā tikusi lietota īpaši brīva tulkojuma stratēģija. Termins parasti nozīmē, ka, tulkojot tekstu, veiktas apjomīgas pārmaiņas, lai padarītu tekstu piemērotāku noteiktai publikai (piemēram, bērniem) vai arī tulkojumā panāktu kādu noteiktu mērķi. Attieksme pret šo jēdzienu atkarīga no vispārējās pieejas tulkošanai, tas ir, vai tā ir orientēta uz avotu vai mērķi. Uz avotu orientētas tulkošanas piekritēji adaptāciju uzskata par pārāk brīvu atveidojumu. Zinātnieki un tulkotāji, kuri izrāda piekrišanu uz mērķi orientētai tulkošanai, adaptāciju uzskata par relatīvu vienību, kas atspoguļo tulkojuma funkciju vai mērķi, tādējādi katrā tulkojumā ir sava daļa adaptācijas. Aplūkojiet arī jēdzienus GRAMATISKĀ un PRAGMATISKĀ ADAPTĀCIJA.

ADEKVĀTS TULKOJUMS (*adequate translation*)

Termins, kuru zinātnieki izmanto, lai runātu par saistību starp AT un MT; tas ir cieši saistīts ar terminu EKVIVALENTS. Parasti tiek pieņemts, ka termins *adekvāts* vairāk uzsver vispārīgo, bieži vien vairāk nedabisko tulkojuma atbilstību oriģinālam, bet termins *ekvivalence* uzsver atsevišķu vienību tiešo atbilstību. Saskaņā ar Tūriju (1980, 1995) tulkojums ir adekvāts, ja tulkotājs tajā centies ievērot avota, nevis mērķvalodas lingvistiskās un literārās normas. Tomēr neviens tulkojums nevar būt pilnībā adekvāts attiecībā pret oriģinālo versiju, jo kultūras un lingvistiskās normas izraisa pārmaiņas AT struktūrā. Aplūkojiet arī jēdzienu PIENĒMAMS TULKOJUMS.

AIIC (Starptautiskā konferenču tulku asociācija) (*Association Internationale des Interprètes de Conférence*)

Organizācija, kura izveidota 1953. gada novembrī, lai aizsargātu konferenču tulku intereses. Kā savus mērķus AIIC min biedru profesionālās darbības līmeņa noteikšanu un saglabāšanu, darba apstākļu novērošanu un dažādu vienošanos slēgšanu ar starptautiskajām

organizācijām, kā arī apmācību standartu uzlabošanu. Piederība AIIC ir kvalitātes zīme. Lai saglabātu augstu profesionālo standartu, AIIC ir izstrādājusi nopietnus uzņemšanas kritērijus, tādējādi nepieredzējušiem un neprofesionāliem tulkiem tajā ir grūti iestāties.

AIZKADRA AUDIOTULKOJUMS (*voice-over*)

Tehnisks paņēmiens, kas tiek lietots, tulkojot audiovizuālos materiālus, piemēram, filmas un televīzijas programmas. Audiovizuālā materiālā cita balss tiek ierakstīta pāri oriģinālajai balsij. Mērķtulkojums tiek nolasīts pāri avottekstam. Salīdzinot ar SUBTITRĒŠANU un DUBLĒŠANU, šis tehniskais paņēmiens ietaupa gan laiku, gan naudu, kā arī nodrošina labāku avotteksta kvalitāti un viengabalainības saglabāšanu.

AIZVIETOŠANA (*substitution*)

AIZVIETOŠANA ir gramatiska pārveide, kad atsevišķas valodas vienības vai visa teikuma uzbūve tiek aizvietota ar citu gramatisko formu vai uzbūvi. Pastāv VĀRDU AIZVIETOŠANA (*atvērt durvis /dsk./ – open the door/ vsk. /*), VĀRDA FORMAS AIZVIETOŠANA (*I am no smoker /lietv./ – Es nesmēķēju. /darb.v./*), TEIKUMA VEIDA AIZVIETOŠANA (*Would you like to sit down? – Sēdies, lūdzu!*), VIENA TEIKUMA AIZVIETOŠANA AR DIVIEM vai otrādi, VIENKĀRŠA TEIKUMA AIZVIETOŠANA AR PAPLAŠINĀTU TEIKUMU vai otrādi (*I like watching her dance! – Man patīk skatīties, kā viņa dejo!*).

AKTĪVĀ VALODA (*active language*)

Valoda, kurā tulks spēj tulkot. Pretēja PASĪVAJAI VALODAI.

AKULTURĀCIJA (*acculturation*)

Teksta pārveidošana atbilstoši kultūrai, pielāgojot AK pazīmes MK vērtībām. Tādējādi tiek izlīdzināta liela daļa starpkultūru atšķirību. Šo terminu lieto PIELĀGOTU tulkojumu pretinieki, kuri uzskata, ka šāds tulkojums ir svešas kultūras pielāgošana vietējām vajadzībām – kultūrā, ekonomikā un politikā.

AMERIKAS TULKOTĀJU SEMINĀRS (*American Translation Workshop*)

Literārās tulkošanas skola Amerikā, kas parādījās 20. gadsimta 60. gados un kļuva populāra 20. gadsimta 70. gados. Tajā tulkošanu uzskata par pilnīgi subjektīvu darbību un tulkotāju – par mākslinieku, kurš darbojas ar vārdiem. Šī skola savus uzskatus balsta uz Ezra Paunda (*Ezra Pound*) radītās tulkošanas teorijas. Paunds tulkošanu aplūkoja kā jaunu saistību veidošanu noteiktā brīdī. Viņš vairāk uzmanības pievērta ritmam, dikcijai un vārdu kustībai, nevis tulkotā teksta nozīmei. Viņš izmantoja tulkošanu, lai apstrīdētu un izmainītu vispārpieņemtās literārās normas un paražas. Var atrast līdzības starp Amerikas tulkotāju semināru un Čukovska LITERĀRĀS TULKOŠANAS TEORIJU.

ANALOGS FORMĀTS (*sameness format*)

Vienota formāta ieturēšanas prasība ES dokumentos visās valodās. Analogija nepieciešama, lai nodrošinātu vienādu statusu visu valodu versijās. Šo prasību var saukt arī par VIZUĀLO EKVIVALENCI.

ANTICIPĀCIJA (*anticipation*)

Anticipācija tiek definēta kā *noteikta apmēra zināšanas* par iespējamiem veidiem, kā runātājs varētu reaģēt vai runāt noteiktā veidā, kontekstā vai situācijā. Tulkiem vajadzētu attīstīt lingvistisko un ārpustekstuālo anticipāciju. Lingvistiskā anticipācija kļūst iespējama, ja ir labas AV zināšanas, bet ārpustekstuālo anticipāciju veicina zināšanas par konferences situāciju, tematu un runātāju. Anticipācija veicina izpratni, un to var izkopt, attīstot savas zināšanas un rūpīgi sagatavojoties tikšanās brīdim.

ANTONĪMISKS TULKOJUMS (*antonymic translation*)

Tas ir leksiskā pārveidojuma veids, kurā vārds vai konstrukcija tiek aizstāti ar tā antonīmu, piemēram, *I'm not kidding – To es saku nopietni* (Selindžers “Uz kraujas rudzu laukā”). Antonīmisks tulkojums diezgan bieži tiek lietots, tulkojot no angļu valodas latviešu valodā, jo angļu valodā izmantotie izteikumi ir atturīgāki, un to burtisks tulkojums varētu izmainīt AT jēgu: *It is not too well done, I am afraid. – Tas nekam neder.*

APSTRĀDĀJAMĀ VIENĪBA (*processing unit*)

Termins, kas apzīmē mazāko AT vienību, kurai ir ekvivalents MV. Citiem vārdiem, apstrādājamā vienība ir AT vienība, ar kuru strādā tulkotājs. Šī vienība iespējama jebkurā valodas līmenī: fonēma (transkripcijas gadījumā), morfēma (kalku gadījumā), vārds (burtiskā tulkojumā, arī dzejas tulkojumā), vārdu kombinācijas (frazeloģijas gadījumā), teikums (parastais līmenis, jo teikums ir idejas pamatvienība), viss teksts vai viss kultūras stāvoklis (pārsvārā uz mērķi orientēti tulkojumi). Ja tulkotājs izmanto lielākas tulkošanas vienības nekā nepieciešams, lai nodotu AT pamatjēgu, tas var novest pie NEPILNĪGA TULKOJUMA, līdzīgi – zemāka līmeņa tulkošana nekā nepieciešams var novest pie PĀRĀK KONKRETIZĒTA TULKOJUMA. Tas pats, kas TULKOŠANAS VIENĪBA.

APRAKSTOŠS TULKOJUMS (*descriptive translation*)

Tulkošanas metode, kurā AT vienības tiek atveidotas, paskaidrojot tās MV. To bieži lieto gadījumos, kad leksikai nav ekvivalenta, piemēram, *I used to caddy once in a while. – Kādu laiciņu es pienušu spēlētājiem golfa nūjas* (Selindžers “Uz kraujas rudzu laukā”). Šīs metodes priekšrocība ir teksta izpratnes atvieglināšana. Tās trūkums – MT kļūst vienkāršāks, zaudē emocionālo nokrāsu un toni.

ARHAIZĒŠANA (*archaizing*)

Tulkošanas metode, kurā AT radīšanas laiks tiek atspoguļots, izmantojot arhaisku valodu. Mūsdienās šo metodi nelieto bieži, jo arhaismiem ir spēcīgas konotācijas, un tie rada atmosfēru,

kura raksturīga MK noteiktajā vēsturiskajā periodā. Mūsdienu redzējumā to bieži var uzskatīt par mākslīgu antīko valodu, piemēram, *tad skalpējat to prom uz Angliju, apsmādētas mīlestības moka, kā pagērē mīlestība, pienākums* (“Hamlets”, 1892. gada tulkojums).

ASIMETRISKA TULKOŠANA (*asymmetrical interpreting*)

Veids, kā plašās vairākvalodu tikšanās reizēs tiek nodrošināta tulkošana, kad runāto valodu skaits ir lielāks par to valodu skaitu, kādās tiek nodrošināts tulkojums.

ATKLĀTS TULKOJUMS (*overt translation*)

Termins, kuru ieviesa Hauss (1977), lai norādītu uz vienu no diviem pretējiem tulkošanas veidiem (sk. arī jēdzienu SLĒPTAIS TULKOJUMS). Atklāts tulkojums ir MV teksts, kas ir acīmredzams tulkojums; tulkotā teksta lasītājs nav tieši uzrunāts. Kā piemēri minami politiskās runas vai literārie teksti – parasti šāda veida teksti paliek saistīti ar AK. Pastāv arī pieņēmums, ka vēsturiski saistīti un “mūžīgi” teksti būtu jātulko šādā veidā. Atvērti tulkojumi ietilpst BURTISKU TULKOJUMU kategorijā.

ATTULKOJUMS (*back-translation*)

Tulkojums, kurā noteiktā valodā tulkotu tekstu pārtulko AV. Attulkojumus izmanto dažādiem nolūkiem. Dažreiz sastatāmā valodniecībā tos izmanto, lai salīdzinātu atsevišķas sintakses, morfoloģijas vai leksikas pazīmes divās vai vairākās valodās. Reizēm attulkojumus izmanto, lai pierādītu, ka ekvivalence nav iespējama. Holms (1988) veica hipotētisku eksperimentu, kurā pieci neatkarīgi tulkotāji iztulkoja dzejoli un katru tulkojumu attulkoja, tādējādi iegūstot 25 versijas, kas atšķīrās no oriģināla un cita no citas. Tādā veidā viņš pierādīja, ka jebkuras pretenzijas uz ekvivalenci ir “nesaprātīgas”.

ATVEIDE (*rendering*)

Izteikšana citā valodā. Tas pats, kas TULKOŠANA.

ATZĪTS TULKOJUMS (*recognized translation*)

Vispārpieņemta tulkojuma versija kādam labi zināmam vārdam vai garākam tekstam, kuri jāizmanto noteiktā formā, netulkojot tos no jauna. Piemēram, *New Zealand* atzītā versija ir *Jaunzēlande*, kamēr citi īpašvārdi tiek atbilstoši transkribēti. Slaveni citāti, sevišķi no Bībeles, kā arī nosaukumi ir jāpārnes kā to atzītās versijas, piemēram, *Apburtā princese* – *Sleeping Beauty*.

AUTORTULKOJUMS (*autortranslation*)

AT tulkojums citā valodā, kuru veic pats autors vai autore. Bekets, Džoiss, Nabokovs un Tagore ir slavenākie autortulkotāji. Autortulkojumi sniedz interesantu materiālu, lai izprastu sarežģītus faktorus, kuri parādās tulkošanā. Džoisa darba “Finegana vāķēšana” autortulkojumu analizējuši dekonstrukcijas piekritēji, lai uzskatāmi parādītu Deridā tēzi, ka tulkojums pārveido oriģinālu, jo tas tekstam piesaista otru valodu. Šajā gadījumā oriģināls ir kā piemērs dažādajām lingvistiskajām iespējām vienā valodā, un tādējādi nepakļaujas tradicionālajam Rietumu pasaules uzskatam par tulkojumiem, kurā tos uzskata par oriģināla kopijām. Tagores autortulkojumu plaši izmanto postkoloniālisma pētnieki, lai kritizētu viņa mēģinājumus pielāgot savu dzeju MV

poētikai. Tagore izmainīja ne tikai oriģināla stilu, bet arī tēlainību, toni un valodas reģistru. To skaidro kā viņa, koloniālisma pārstāvja, centienus izpatikt karaļa Edvarda IV laikmeta Anglijai. Tulkojuma panākumi bija īslaicīgi, jo pavisam drīz Rietumi Tagori pasludināja par garlaicīgu un aizmirsa par viņu. Sk. arī PAŠTULKOJUMS.

AVOTVALODA (*source language*)

Termins attiecināms uz valodu, no kuras tiek veikts tulkojums.

BRĪVS TULKOJUMS (*free translation*)

Tulkojums, kurā mēģināts atveidot oriģināla būtību, nevis formulējumu. Šāda veida tulkojums radās reizē ar laicīgo tekstu tulkojumiem senajā Romā, un to pirmo reizi teorētiski aplūkoja Cicerons. Tajā tiek pieļautas ievērojamas atkāpes no AT. Mūsdienās bieži izmanto daudz precīzākus terminus, piemēram, KOMUNIKATĪVAIS, INSTRUMENTĀLAIS, SLĒPTAIS tulkojums, kurš norāda uz novirzes iemeslu.

BURTISKĀ TULKOŠANA (*word-for-word translation*)

Tulkošanas metode, kas saistīta ar precīzu avotteksta formulējumu. Tāpat kā tā pretstats JĒDZIENISKĀ TULKOŠANA, šo terminu 1. gs. p.m.ē. darināja Senās Romas literāti Cicerons un Horācijs. Mūsdienās šāds tulkošanas paņēmiens tiek uzskatīts par galēju LITERĀRA TULKOJUMA formu.

BURTISKS TULKOJUMS (*literal translation/through translation*)

Tulkojums, kas veikts zemākā līmenī, kāds būtu pietiekams, lai AT saturu pārnestu nemainītu. Tradicionālā izpratnē tas ir tulkojums vārds vārdā. Burtiska tulkošana radās kopā ar reliģisko literatūru, pārspīlētās cieņas pret oriģinālu, kā arī lingvistiskās nekompetences dēļ. Tā ziedu laiki bija viduslaiki. Latvijā burtiskā tulkošana uzplauka 19. gs. beigās. Piemēri: *I will take my leave of you (Hamlet)* – Es vispadevīgi no jums ņemu atvadījumu (1892). *What a piece of work is man! (Hamlet)* – Kas par slaveni darba gabalu ir cilvēks! (1892) *It was Greek to me. (Macbeth)* – Man tas bija tīri grieķiski. (1898)

ČUKSTTULKOŠANA (*whispered interpreting*)

Sk. ŠUŠOTĀŽA

DARBA VALODAS (*working language*)

Visas tulka un tulkotāja AKTĪVĀS un PASĪVĀS valodas.

DAUDZKĀRTĪGS TULKOJUMS (*multiple translation*)

Viena AT vairāki tulkojumi.

DAUDZVALODĪGS TULKOJUMS (*multilingual text*)

Teksts, kurš satur vienības dažādās valodās, piemēram, Faulza stāsts “Melnkoka tornis” (*The Ebony Tower*) ir sarakstīts angļu valodā, bet tajā ietilpst daudz franču vārdu un frāžu, kas

atkarībā no to funkcijām vai nu atstāti MT franču valodā, vai tulkoti. Šī metode ir atkarīga no lasītāja spējas saprast citvalodu vienības, kā arī to semantisko nozīmību.

DEKODĒŠANA (*decoding*)

Saskaņā ar Leviju (1974) tas ir otrais tulkošanas procesa posms, kas seko lingvistiskajai, stilistiskajai un literārajai IZPRATNEI, kurā AT tiek sadalīts, lai meklētu atbilstošas MT vienības. Šī procesa iznākums ir aptuvenš tulkojums, kurš vēl jāpārveido (aplūkojiet PĀRKODĒŠANA), lai to varētu dēvēt par pilntiesīgu tulkojumu.

DEKONSTRUKCIJA (*deconstruction*)

Filozofijas kustība, kas radās Francijā 20. gadsimta 60. gadu beigās. Dekonstruktīvas piekritēji pilnīgi mainīja pamatus, uz kuriem balstīta tulkošanas teorija. Dekonstruktīvas piekritēju uzdotie jautājumi ir šādi: “Ja nu teorētiski tiktu izmainīts domu virziens un izvirzīta hipotēze, ka oriģinālais teksts paļaujas uz tulkojumu? Ja tiktu ierosināta ideja, ka bez tulkojuma oriģinālais teksts pārstāj eksistēt, ka oriģināla izdzīvošana atkarīga nevis no tajā atrodamajām īpašībām, bet gan no tulkojuma īpašībām?” Dekonstruktīvas piekritēji apgalvo, ka oriģinālie teksti tiek nepārtraukti pārrakstīti un katrs tulkojums no jauna pārveido AT. Šo teoriju ir atbalstījis Žaks Deridā. Viņš iesaka mazāk domāt par to, kā tiek kopēts vai atveidots teksts, un vairāk uzmanības pievērst tam, kā valodas ir saistītas viena ar otru. Viņš apgalvo, ka tulkojums pārveido oriģinālu, jo pievieno otru valodu, tādējādi paplašinot to. Dekonstruktīvas piekritēji pārveido tradicionālo saistību starp oriģinālu un tulkojumu no AT→MT par A1, A2, A3... ⇔M1, M2, M3... tādējādi tiek uzsvērts, ka neviens teksts nav galējs un teksta nozīme atkarīga no interpretācijas. Ar katru jaunu lasījumu tiek izcelti citi teksta aspekti, tāpēc neviens teksts nevar tikt uzskatīts par galēju.

DENOTATĪVĀ NOZĪME (*denotational meaning*)

Nozīme, kura parādās, kad lietai tiek piedēvēts vārds. Tas ziņo par vārda un tā referenta saistību. Parasti tā ir vārda pirmā nozīme, jo padara iespējamu komunikāciju. Tulkošanā tai bieži tiek dota priekšroka, piemēram, *movie – film, dough – money*. Tomēr var būt teksti, kuros konotatīvā vai pat intralingvistiskā nozīme tiek saglabāta uz denotatīvās nozīmes rēķina. Aplūkojiet Kerola darbu “Alise Brīnumzemē”, piemēram, *Do cats eat bats? (Vai kaķi ēd sikspārņus?) – Vai kaķi ēd zaķi?*, kur denotatīvā nozīme tikusi aizstāta, lai saglabātu atskaņas.

DOKUMENTĀRS TULKOJUMS (*documentary translation*)

Termins, kuru izmantoja Norda (1991), lai aprakstītu vienu no diviem tulkošanas paņēmieniem, kuri izdalīti attiecībā uz to, kā MT būtu jāfunkcionē MK (DOKUMENTĀRS vai INSTRUMENTĀLS tulkojums). Dokumentāru tulkojumu var izmantot kā dokumentu par iepriekšēju komunikatīvo darbību starp autoru un AT saņēmēju. Tas ir rūpīgs, uz avotu orientēts tulkojums, un MV lasītāji novēro situāciju, kurā tie nav iesaistīti. Salīdzinājumam aplūkojiet divus slavenās Buša grāmatas “Makss un Morics” ainas tulkojumus angļu valodā:

dokumentārs	instrumentāls
<i>Through the chimney with pleasure</i>	<i>Through the chimney, gay and reckless,</i>
<i>(Caur skursteni ar prieku)</i>	<i>(Caur skursteni, līksmi un pārdroši,)</i>
<i>see they the chicken lie</i>	<i>They can see them, plump and neckless,</i>
<i>(redz, kā guļ vistas)</i>	<i>(Viņi tos redz, tuklus un bez kakliem)</i>
<i>which already without heads and necks</i>	<i>Browning nicely in their batter,</i>
<i>(kurām jau nav galvu un kaklu)</i>	<i>(Jauki cepoties savā mīklā)</i>
<i>nicely in the pan spatter.</i>	<i>Grace the frying pan and spatter.</i>
<i>(jauki uz pannas šļakstās)</i>	<i>(Pievilcīgi cepešpannā un šļakstoties)</i>

DUBLĒŠANA (*dubbing*)

Termins, kuru izmanto, lai apzīmētu vienu no divām galvenajām audio vizuālo materiālu, piemēram, filmu un televīzijas raidījumu, tulkošanas metodēm (aplūkojiet arī jēdzienu SUBTITRĒŠANA). Dublēšana ir process, kurā svešais dialogs tiek piemērots filmas aktieru mutes kustībām. Tas domāts, lai radītu iespaidu, ka aktieri, kurus redz skatītāji, patiesībā runā MV.

EKSOTISKS TULKOJUMS (*exotizing translation*)

Tulkojums, kurā AT lingvistiskās un kultūras pazīmes ar nelielu adaptāciju vai bez tās tiek pārņemtas MT, tādējādi lasītājam tulkotais teksts ļoti pamanāmā veidā šķiet svešs un rada eksotisku iespaidu. Tiek uzsvērtas kultūras atšķirības. Salīdziniet darba “Makss un Morics” tulkojumu angļu valodā, kurā tiek saglabāti abu zēnu vārdi, kādi tie ir vācu valodas versijā, ar itāļu valodas versiju “Pippo e Peppo”, kurā eksotiskie AT vārdi aizstāti ar plaši pazīstamiem itāļu vārdiem.

EKSPRESĪVIE TEKSTI (*expressive texts*)

Termins, kuru izmantoja Reisa (1977/1989), lai runātu par tekstiem, kas orientēti uz autoru, piemēram, daiļliteratūra, dzeja un drāma. Šajos tekstos atrodams estētiskais elements, jo autors izmanto valodas ekspresīvās un asociatīvās iespējas, lai mākslinieciskā, radošā veidā izteiktu savas domas. Atšķirībā no INFORMATĪVAJIEM un VOKATĪVAJIEM TEKSTIEM, ekspresīvie teksti parasti tiek tulkoti, cenšoties saglabāt autora stilu un radīt līdzīgu estētisko efektu.

EKVIVALENCE (*equivalence*)

Būtisks jēdziens tulkošanas teorijā. Līdz 20. gadsimta 80. gadiem tulkošanu vispārēji uzskatīja par ekvivalences jeb vienādības meklēšanu. Tulkošanu definēja kā vienas valodas

tekstuālā materiāla aizstāšanu ar ekvivalentu tekstuālo materiālu citā valodā (J.C. Catford, 1965). Mūsdienās vispārējais uzskats ir tāds, ka nav izdevīgi domāt par šo jēdzienu kā vienveidīgu, nediferencētu. Tā vietā ir dažādi ekvivalences veidi. Liela daļa mūsdienu diskusiju par šo tēmu aizsāktas ar Jūdžina Naidas atbalstu dinamiskajai ekvivalencei, nevis analogam formātam (1964). ANALOGS FORMĀTS ir balstīts uz tuvāko iespējamo formas un satura saskaņu starp AV un MV. DINAMISKĀ EKVIVALENCE attiecas uz tulkojumu, kas ir dabisks MT, kā arī ir tuvs AT un kuram uz mērķauditoriju ir pēc iespējas tāda pati ietekme kā AT bija uz avota auditoriju. Tas nenozīmē, ka nepieciešama tieša sakritība starp AT un MT vienībām. Aplūkojiet arī jēdzienu ANALOGS FORMĀTS. Salīdzinājumam aplūkojiet divus Bībeles ainas (Filipiešiem 2:1 – 2¹⁴) tulkojumus angļu valodā:

So if there is any encouragement in Christ, any incentive of love, any participation in the spirit, any affection and sympathy, Complete my joy by being of the same mind, having the same love, being in full accord and of one mind. (formālā ekvivalence)

Does your life in Christ make you strong? Does his love comfort you? Do you have fellowship with the spirit? Do you feel kindness and compassion for one another? I urge you, then make me completely happy by having the same thoughts, sharing the same love, and being one in soul and mind. (dinamiskā ekvivalence)

Iespējams, vispazīstamākais piemērs, kurā tulkošanas problēma atrisināta, izmantojot dinamisko ekvivalenci, ir Bībeles frāzes *Lamb of God*¹⁵ tulkojums eskimosu valodā kā *Seal of God*¹⁶. Tā kā jēri nav zināmi polārajos reģionos, šeit tos nācās aizstāt ar kulturāli jēgpilnu vienību, kurai ir kopīgas vismaz dažas no svarīgākajām AV izteiciena pazīmēm.

Ņemot vērā modernās tulkošanas attīstības tendences, mūsdienās ekvivalences teorija bieži tiek uzskatīta par novecojušu un nederīgu. Orientēšanās uz mērķi tulkošanā devusi priekšroku citiem kritērijiem, piemēram, lasāmībai, pieņemamībai, funkcionalitātei. Tomēr ekvivalence joprojām ir galvenais kritērijs uz avotu orientētos tulkojumos. Aplūkojiet arī jēdzienu VIZUĀLĀ EKVIVALENCE.

EKVIVALENTS TULKOJUMS (*equivalent translation*)

Tulkojums, kurā AT vienības tiek atveidotas ļoti detalizēti. Termins parasti tiek lietots, lai apzīmētu mazāku teksta vienību tulkošanu. Piemēram, frazeoloģisko vienību tulkošanā ekvivalents tulkojums ir tāds, kuram ir tāda pati nozīme un stilistiskais lādiņš un kurš balstīts uz to pašu tēlu, piemēram, *to turn the other cheek – pagriezt otru vaigu, Crocodile tears – krokodila asaras.*

FEMINISTISKS TULKOJUMS (*feminist translation*)

---

¹⁴ Tātad, ja ir kāds iepriecinājums Kristū, ja kāds mīlestības mierinājums, ja kāda gara sadraudzība, kāda sirsnība vai līdzcietība, tad piepildait manu prieku, turēdamies vienā prātā, lolodami vienu mīlestību, dvēselēs vienoti, ar vienu mērķi.

¹⁵ Dieva jērs.

¹⁶ Dieva ronīs.

Postkoloniāla pieeja tulkošanai, kas tika izveidota 20. gadsimta 90. gados, kā rezultātā tulkojumzinātnē tika ieviesti dzimumu līdztiesības jautājumi. Tulkotājs bieži iejaucas tekstā ideoloģisku iemeslu dēļ, piemēram, tulkotāji-feministi uzskata, ka AV netieši pateiktais ir jāizsaka skaidri MV, lai uzsvērtu sociālo netaisnību:

*Ce soir j'entre dans l'histoire sans relever ma jupe. (This evening I'm entering history without pulling up my skirt)*¹⁷ angļu valodā pārtulkots šādi:

*This evening I'm entering history without opening my legs (but opening my mouth instead)*¹⁸

Izņemot aizvietošanas stratēģiju, kad tekstā tiek ievietots paskaidrojums vai komentārs, feministiskie tulkotāji bieži zemteksta piezīmēs vai priekšvārdā ievieto komentārus, jo apzinās savu politisko lomu kā starpnieki. Šo pieeju uzskata par sievišķīgu pieeju tekstam un aktīvu piedalīšanos nozīmes veidošanā. Tulkotājus-feministus bieži kritizē, jo viņi ir pārāk emocionāli un neobjektīvi, kā rezultātā tiek novērsta lasītāja uzmanību no teksta.

FILOLOĢISKS TULKOJUMS (*philological translation*)

Nordas (1991) izmantots termins, lai atsauktos uz dokumentāra tulkojuma veidu ar zemsvītras piezīmēm vai iepriekšējiem komentāriem, iespējams, mācību mērķiem. Dažkārt šāds tulkojums tiek dēvēts par “izglītojošu”. Piemēram, aina no Buša darba “Makss un Morics” tulkota burtiski un papildināta ar zemsvītras piezīmi:

Peeping through the chimney,

They notice with pleasure that

Chickens, without heads and necks

Are spattering already nicely in the frying pan.¹⁹

FRANČU TRADĪCIJA (*French tradition*)

Pieeja tulkošanai, kas bija īpaši izplatīta Francijā 18. gadsimtā, kad tulkojumi tika pārveidoti saskaņā ar franču klasicisma estētiku. Tulkojumiem bija jāpieņem tā sauktā *uzlaboto* tulkojumu īpašā un pārspīlētā forma. MT bija pārspīlēti brīvi, un tiem bija maz kopīga ar oriģinālu. Tika izvirzīts jautājums par tulkotāja morālo pienākumu pret tālaika lasītāju. Franču un vācu tulkošanas tradīcijas tiek salīdzinātas A. V. Šlēgeļa 1798. gada satīriskajā dialogā:

*Frenchman: The Germans translate every literary Tom, Dick and Harry. We either do not translate at all, or else we translate according to our own taste.*²⁰

*German: Which is to say, you paraphrase and you disguise*²¹.

¹⁷ Šovakar es kļūstu par daļu no vēstures, nepaceļot savus svārkus.

¹⁸ Šovakar es kļūstu par daļu no vēstures, neatplešot kājas (bet tā vietā atverot savu muti).

¹⁹ In Germany the head and neck of a chicken are chopped off before frying.

²⁰ Francūzis: Vācieši tulko katru literāro personvārdu. Mēs tos netulkojam vai nu nemaz, vai arī tulkojam saskaņā ar pašu ieskatiem.

*Frenchman: We look on a foreign author as a stranger in our company, who has to dress and behave according to our customs, if he desires to please.*²²

Mūsdienās šo pieeju pazīst kā pielāgošanu.

FUNKCIONĀLĀ EKVIVALENCE (*functional equivalence*)

Pieeja tulkošanai, saskaņā ar kuru MT vienība veic tādu pašu funkciju kā AT vienība, t.i., tā izraisa līdzīgu reakciju avotlasītājos un mērķlasītājos. Aplūkojiet jēdzienus LĪDZĪGA REAKCIJA un DINAMISKĀ EKVIVALENCE. Lai radītu līdzīgu efektu, starpkultūru atšķirību dēļ var nākties pielāgot MT. Piemēram, šo pieeju var bieži pamanīt lamuvārdu tulkojumos. Mūsdienu angļu sarunvalodā tie gandrīz zaudējuši nepatīkamo konotāciju, jo tiek lietoti “monotonā regularitātē”, bet latviešu valodā to lietojums ir ierobežots, un tāpēc efekts ir daudz spēcīgāks. Tāpēc lamuvārdi tulkojumā bieži tiek mīkstināti, lai panāktu līdzīgu efektu, piemēram, *Death is a lot of shit.– Nāve ir riebīga.* (Hemingvejs “Pāri upei koku paēnā”) Tomēr jāpiebilst, ka mūsdienu latviešu un krievu mutvārdu valodā vērojams aizvien plašāks necenzēto vārdu lietojums, tāpēc to ekspresivitāte samazinās, un bieži tiek veikta tieša pārnese. Aplūkojiet jēdzienu TULKOŠANAS TRADĪCIJAS.

FUNKCIONĀLAIS ANALOGS (*functional analogue*)

MT vienība, kas precīzi neatbilst AT vienībai, bet dotajā kontekstā veic līdzīgu funkciju AT. Funkcionālie analogi tiek bieži lietoti, ja, atveidojot frazeoloģiskās vienības, nav iespējams atrast ekvivalentu vienību, piemēram, *to buy a pig in a poke – pirt **kaķi** maisā.* Funkcionālos analogus var lietot arī, atveidojot leksiku, kurai nav ekvivalenta, piemēram, ... *where a monstrous game of Musical Chairs was in full swing. – Visa iela spēlēja **Viens krēsls par maz.*** (Selindžers “De Domjē-Smita zilais periods”).

GRAMATISKĀ ADAPTĀCIJA (*grammatical adaptation*)

Vārda, frāzes vai teikuma pārveidošanas process, kurā to pārveido atbilstoši MV normām. Piemēram, kad tiek transkribēti svešas kultūras vārdi, tos pielāgo MV gramatikas likumiem (*lady – lēdija, hamburger – hamburgeri*).

GRAMATISKĀ NETULKOJAMĪBA (*grammatical untranslatability*)

Jēdziens apzīmē situācijas, kurās ir grūti vai neiespējami iztulkot atsevišķas vienības AV un MV gramatiskās nesaderības dēļ, piemēram, atšķirības dzimtē: *Bez vainaga **Saulesmeitiņa** nedrīkstēja **mātei** rādīties.* – *She dared not appear before her **Father** without it...* (Sakse “Ziedu pasakas”) Tā kā vārds *saule* angļu valodā ir vīriešu dzimtes vārds, tulkotājs aizvietojis *māte* ar *Father*, lai MT padarītu loģisku. Nepieciešamība latviešu valodas lietvārdiem, īpašības vārdiem un divdabja formām norādīt dzimti dažiem AT atņem māksliniecisko nenoteiktību, kas bieži noved pie satura un stila pretrunām. Piemēram, Šekspīra sonetu tulkotājam latviešu valodā jāizlemj, vai adresāts ir sieviete vai vīrietis:

²¹ Vācietis: Tātad jūs parafrazējat un pārvēršat.

²² Francūzis: Ārzemju autoru mēs uzlūkojam kā svešinieku, kuram jāģērbjas un jāuzvedas saskaņā ar mūsu paražām, ja tas vēlas iekļauties mūsu sabiedrībā.

*And their gross painting might be better used,
Where cheeks need blood; in thee it is abused. (LXXXII)*

*Visvairāk spilgtu krāsu vajag tad,
Ja bāls ir vaigs. Tu esi sārts tāpat!
O know sweet love, I always write of you. (LXXVI)
Ak, mīlotā, es rakstu tev ar prieku.*

Pieņemtais lēmums būtu jā saglabā visos sonetos, citādi saskaņotības trūkuma dēļ tiktu traucēts mākslinieciskais ziņojums.

GRAMATISKĀ NOZĪME (grammatical meaning)

Vārda nozīmes elements, kurš atkārtojas dažādu vārdu identisku formu identiskos komplektos, piemēram, *vaicāja, staigāja, domāja* ir pagātnes laika nozīme. Tā kā divu valodu gramatiskās sistēmas nekad nesakrīt, tulkotājam nevajag censties atveidot AT gramatiskās formas un konstrukcijas. Svarīgākās ir MV normas. Tādējādi teikums *He said he lived in London*, kur pagātnes forma otrajā teikuma daļā lietota saskaņā ar laika formu secības likumu, būtu jātulko šādi: *Viņš teica, ka dzīvo Londonā*, jo latviešu valodā nav jāievēro laika formu secība.

GRAMATISKĀ PĀRVEIDOŠANA (grammatical transformation)

Pārmaiņas teikuma struktūrā tulkošanas procesā, lai to pārveidotu atbilstoši MV normām. Gramatiskā pārveidošana var būt pilnīga vai daļēja atkarībā no tā, vai teikuma struktūra tiek pilnīgi vai daļēji pārveidota. Ja tiek aizstātas galvenās teikuma daļas, pārveidošana tiek uzskatīta par pilnīgu, ja aizstātas tikai sekundārās daļas, pārveidošana ir daļēja. Galvenie gramatiskās pārveidošanas veidi ir PĀRVEIDOJUMI un AIZSTĀŠANA.

HIBRĪDTEKSTI (hybrid texts)

Tulkojumus bieži uzskata par hibrīdtekstiem, jo tie apvieno gan AV, gan MV un MK pazīmes. Atkarībā no MT mērķa un tulkotāja kompetences, hibrīda pazīmes MT var būt vairāk vai mazāk pamanāmas. Piemēram, šajā tekstā var just angļu oriģinālo izteikumu interferenci:

Mūsu limuzīni garantē jums nepārspējamu kvalitāti un visaugstāko fleksibilitāti. Daliet limuzīnu ar citiem pasažieriem ceļā uz un no lidostas.

(“Limousine Service” reklāma)

Šajā tulkojumā redzami kultūras interferences piemēri:

Vectēvs mīlēja viens pats apkalpot savu bišu baznīcu, jo bites viņu mīlēja un padevās viņa rīcībā. Varbūt tas bija tāpēc, ka viņš pamazām tuvojās tam vecumam, kad cilvēku atstāj viss, kas nepatīkams viņa miesā un garā. Debesu un gadu saules bija viņa stāvu izžāvējušas, padarot to

līdzīgu ilgi un lēni kaltētam liepas kokam, no kā vecie latvieši taisīja savas skanīgās kokles. Jūnija mēnesī, kad bija spietošanas laiks, viņu arvien redzēja uz trepītēm pakāpušos rīkojamies ap kokiem, neapsegtu seju, ar dūlāgu rokā, un tur, lēni runādams, viņš apvārdoja savas Dieva gotiņas. (Virza “Straumēni”)

*Grandfather loved to work in his **bee church alone**, for the bees loved him and yielded to him. Maybe it was because he was slowly approaching the age when everything that is unpleasant in man’s body and spirit leaves him. The suns of the sky and the years had dried his body, making him similar to lindenwood that has been dried for years and from which the old Latvians made their sonorous **kokles**. In the month of June when the swarming time came he could always be seen on the small ladder by the trees, with his head uncovered and bee smoker in hand. There, speaking slowly, he cast a spell over his **divine cattle**.*

Tiešā latviešu kulturēmu *bišu baznīca, kokle, Dieva gotiņas* pārnese atsvešinājusi angļu valodas tekstu no tā dabiskās kultūras sistēmas, kā rezultātā angļu lasītāji to uztvers kā svešādotu. Tomēr šādus hibrīdtekstus nav nepieciešams uzskatīt par tulkotāja kompetences trūkumu. Iespējams, tie izveidoti tīši, kā šajā gadījumā, lai pievērstu uzmanību AT kultūrai. Tie var būt konkrēta MT uzdevuma rezultāts. Aplūkojiet arī jēdzienus TREŠĀ VALODA un TULKOŠANAS VALODA, kas vienmēr tiek vērtēti negatīvi.

INFORMATĪVIE TEKSTI (*informative texts*)

Saskaņā ar Raisu (1977/1989) tas ir viens no trīs galvenajiem teksta veidiem (sk. arī jēdzienus EKSPRESĪVIE TEKSTI un OPERATĪVIE TEKSTI). Tādi informatīvie teksti kā tehniskie un biznesa teksti ir orientēti uz saturu, un to galvenais mērķis ir pēc iespējas skaidrāk un īsāk nodot informāciju lasītājam. Šie teksti ir saistīti ar priekšmetu, tāpēc tulkotājam nepieciešams veikt izpēti, lai strādātu ar konkrēto tēmu. Tomēr stilistiski šie teksti bieži vien ir slikti uzrakstīti, tāpēc viens no tulkotāja uzdevumiem ir pārrakstīt tekstu tā, lai tas būtu caurredzams un viegli lasāms. Kā norāda Ņūmārks, informatīvo tekstu tulkojumam ir jābūt labākam par oriģinālu, kas bieži ir sliktākas kvalitātes. Ja šis tulkojums tiek publicēts, MT jābūt pielāgotam attiecīgā periodiskā izdevuma stilam.

INSTRUMENTĀLS TULKOJUMS (*instrumental translation*)

Šo terminu izmanto Norda (1991) attiecībā uz vienu no diviem tulkojuma veidiem, kas nosaka, kā MT funkcionēs MK (sk. arī jēdzienu DOKUMENTĀRS TULKOJUMS). Instrumentāls tulkojums ir plūstošs, brīvs atveidojums, kas MT saņēmējam nodod AT autora vēstījumu, nodrošinot vieglu komunikāciju. Saņēmējs var neapzināties, ka lasa tekstu, kas, iespējams, iepriekš izmantots citā formā un citā saziņas situācijā. Šāds tulkojums ir saziņas instruments, nevis tikai AT dokumentārs apliecinājums.

INTERTEKSTUALITĀTE (*intertextuality*)

Attiecības starp konkrēto tekstu un citiem saistītiem, iepriekš lietotiem tekstiem. Intertekstualitāte tiek panākta, izmantojot alūzijas, atsauces un citātu izmantošanu. Piemēram, ja kāds saka: “Mēs neesam nekādi Romeo un Džuljeta”, izteikums zaudē jēgu, ja saņēmējs nespēj to sasaistīt ar Šekspīra slaveno lugu. Cits piemērs – Golsvertijs savā darbā “Īpašnieks” (*The Man*

of Property) atsaucas uz Dikensa romānu “Senlietu tirgotava” (*The Old Curiosity Shop*): *He had a Quilpish look on his fleshy face.* – *Viņa tuklajā sejā parādījās ļauns un zobgalīgs skatiens.* Skaidrojošs tulkojums bieži tiek izmantots, lai mērķlasītājs varētu izsekot alūzijai.

INTRALINGVĀLS TULKOJUMS (*intralingual translation*)

Tulkojums, kas tiek veikts vienā valodā, bieži no senāk lietotas valodas modernākā valodā, vai no kāda dialekta literārā valodā, piemēram, vairāki Bībeles tulkojumi, lai tie atbilstu dažādu kultūras līmeņu pārstāvju izpratnei un gaidītajam, vai Šekspīra darbu modernie tulkojumi, lai atvieglotu šo darbu lasīšanu mūsdienās. Tehniskie teksti var tikt vienkāršoti lasītājiem, kuri nav speciālisti. Intralingvāls tulkojums nav tulkojums tā vistiešākajā nozīmē, bet gan sinonīmu un liekvārdības izmantošana, lai vēstījumu izteiktu ar citiem vārdiem oriģinālvalodā. Dažkārt šāda veida tulkojumu sauc par pārformulēšanu.

INTRALINGVISTISKĀ NOZĪME (*intralinguistic meaning*)

Vārda nozīme, kas izsaka attiecības starp divām vai vairākām zīmēm (vārdiem). Tā funkcionē vienā valodas sistēmā un nav saistīta ar ekstralingvistisko realitāti vai runātāja attieksmi. To ir grūti saglabāt tulkojumā, kad viena valoda tiek aizstāta ar citu, izmantojot tai raksturīgo saikni starp vārdiem. Intralingvistiskā nozīme atrodas priekšplānā, piemēram, aliterācijas gadījumā: *zils zirgs zirņos* – *blue horse in blue beans*. Šajā tulkojumā veikta semantiskā maiņa (latviešu *zirņi*/ peas aizstāti ar pupām/*beans*), lai saglabātu aliterāciju.

INVARIANTS (*invariant*)

AT funkcionālais saturs, kurā ietverti gan semantiskie, gan pragmatiskie aspekti. Citiem vārdiem sakot, invariantu var apzīmēt kā iezīmi, kas ir kopīga visiem viena darba tulkojumiem. Vienam AT var būt vairāki tulkojumi, kas var atšķirties, tomēr būs kāda iezīme, t.i., invariants, kas būs kopīga visiem MT.

IZLAIDUMS (*omission*)

Sk. jēdzienu **SVĪTROŠANA**.

IZPUŠKOTS TULKOJUMS (*embellished translation*)

Tulkojumi, kas parādījās Romantisma periodā 18. un 19. gadsimtā, kad tika uzsvērta individualitāte, pagātnes skaistums, nacionālās īpatnības aspekti. Gan angļu, gan vācu domātāji uzdeva jautājumu, kā definēt tulkojumu – kā radošu vai automātisku darbību? Tulkotājs bieži tika uzskatīts par radošu ģēniju, kurš bija saistīts ar oriģināla ģenialitāti, turklāt bagātināja literatūru un valodu, kurā tulkoja. Daudzi tulkojumi bija brīvi atveidojumi, kurus raksturoja izpušķots stils un izskaistināšana, un tāpēc tos sauca par izpušķotiem tulkojumiem.

JĒDZIENISKAIS TULKOJUMS (*sense-for-sense translation*)

Tulkošanas metode, saskaņā ar kuru tiek sapludināti nevis atsevišķi vārdi, bet gan to nozīmes. Pirmo reizi to noformulēja romiešu rakstnieki Cicerons un Horācijs 1. gs. pr. Kr. Šie divi senie komentatori uzsāka debates, kas joprojām nav rimušās, kā rezultātā dažādās jomās,

atkarībā no modernajām tendencēm tiek izmantots gan jēdzieniskās tulkošanas paņēmiens, gan burtiskais tulkojums.

JĒGAS TEORIJA (*la theorie du sense* jeb *theory of sense*)

Pirmo reizi šo teoriju prezentēja Selezkovičs (*Seleskovitch*) un Lederers (*Lederer*) (Parīzes skola) 60. gadu beigās, un tā tika radīta, lai parādītu procesus, kas saistīti ar konferenču tulkošanu. Teorijas ierosinātāji apgalvo, ka tulki nestrādā tikai ar valodniecības līdzekļiem, bet ņem vērā arī tādus faktorus kā kognitīvais konteksts – to, kas ir teikts iepriekš, vidi, kurā notiek tulkošana un tulkotāja vispārējās zināšanas. Mutvārdu tulkošanai jābalstās uz mazāku vārdu skaitu, runas nozīmi (jēgu), kas izsecināta no vispārējā konteksta, nevis uz katru avotteksta vārda. Saskaņā ar šo modeli mutvārdu tulkošana ignorē vajadzību tulkot avottekstu tieši un tā vietā koncentrējas uz piemērotu formulējumu, lai nodotu attiecīgo nozīmi attiecīgajā kontekstā. Citos apstākļos avotteksta vārdiem būtu cita nozīme. Mutvārdu tulkošana sastāv no trīs pakāpēm:

- 1) mutvārdu tulkošana, kuras laikā tulks uztver un saprot lingvistiski svarīgus signālus;
- 2) deverbalizācija, kad lingvistiskais signāls tiek tīši aizmirsts un paliek tikai mentāla projekcija;
- 3) pārformulēšana, kad mērķtulkojumā tiek radīts jauns lingvistisks signāls.

JĒGAS TULKOJUMS (*gist translation*)

Tulkošanas metode, kuras ietvaros MT tiek atveidots saīsināts AT saturs. Tajā tiek sniegts oriģināla kopsavilkums. Tas pats, kas REZUMĒJOŠS TULKOJUMS.

KALKOŠANA (*loan translation*)

Sk. KALKS.

KALKS (*calque*)

Metode kā, saglabājot AV modeli, ar burtiska tulkojuma palīdzību tiek izveidots jauns vārds vai vārdu savienojums, piemēram, *blue-socking – zilzeķe*, *a sky-scraper – debesskrāpis*, *soap opera – ziepju opera*. Kalkus var veidot arī frazeoloģiskās vienībās, piemēram, *one-armed robber – vienrocis laupītājs*. Sk. arī KALKOŠANA vai BURTISKA TULKOŠANA.

KANIBĀLISMA TULKOJUMTEORIJA (*cannibalistic theory of translation*)

Postmoderna literatūras tulkošanas pieeja, kas nav eirocentriskā. To Brazīlijā izveidoja brāļi Kamposi. Viņi atsakās no jebkāda iepriekš noteikta oriģināla un tā vietā aplūko tulkošanu kā pārņēmumu vai “kanibālismu”. Tomēr šis termins nav jāuztver kā cits oriģināla pārņemšanas veids, bet gan kā atbrīvošanās, kurā ēd, pārstrādā un atbrīvo sevi no oriģināla. Tulkošanu uzskata par darbību, kas sniedz iespējas, kas baro, par dzīvības avotu, kas nodrošina teksta izdzīvošanu. Noteiktais autors tiek tulkots noteikta vietējā autora stilā un dikcijā, ir grūti noteikt, kur beidzas tulkojums un sākas oriģināla jaunrade, piemēram, Šekspīra izrādēs tiek izmantotas brazīliešu tautas dziesmas. Raugoties no postkoloniālas perspektīvas, šī pieeja ir kā tulkošanas modelis trešajai pasaulei, kura vēlas būt brīva no Eiropas ietekmes.

KOMPENSĀCIJA (*compensation*)

Leksiskās pārveidošanas veids, kurā AT vienības, kas tulkojuma procesā tiek zaudētas, MT tiek aizstātas ar citiem līdzekļiem. Tā pati informācija tiek nodota ar citiem līdzekļiem. Tulkotājam var nākties izmantot semantisko kompensāciju, ja tulkojumā ir semantiskie zudumi, bet daudz biežāk tiek izmantota stilistiskā kompensācija, lai kompensētu stilistiskos zudumus, piemēram: *It cost him damn near four thousand bucks. (Tas viņam izmaksāja gandrīz sasodītus četrus tūkstošus dolāru.) – Izsviedis par to četri tūkstoši dolāru.* (Selindžers “Uz kraujas rudzu laukā”).

KOMUNIKATĪVS TULKOJUMS (*communicative translation*)

Termins, kuru izmantoja Nūmārks (1988), lai apzīmētu vienu no diviem tulkošanas paņēmieniem (sk. arī jēdzienu SEMANTISKĀ tulkošana). Komunikatīvs tulkojums koncentrējas uz auditorijas gaidu piepildīšanu. Tulkojuma pareizumu nosaka tas, cik lielā mērā vidējais lasītājs to pareizi sapratīs. Komunikatīvs tulkojums ir sociāls, un vairāk uzmanības pievērš ziņojumam, tas visbiežāk ir vienkāršs, skaidrs un īss, vienmēr rakstīts atjautīgā un dabiskā stilā. Tas vienmēr ir nepilnīgs tulkojums. To var aprakstīt kā mūsdienu brīvās tulkošanas versiju. Salīdziniet abus tulkojumus:

<i>Wouldst thou have that</i> (Vai tu paturētu to)	<i>No mūža rotas augstākās, ko iegūt</i>
<i>Which thou esteems 't the ornament of life.</i> (Ko tu uzskati par mūža rotu)	<i>Var cilvēks, atsacīsies tu, lai kuslais</i>
<i>And live a coward in thine own esteem</i> (Un dzīvotu kā paša domās gļēvulis)	<i>„Es neuzdrīkstos” lielāks par „es gribu”!</i>
<i>Letting „I dare not” wait upon „I would”</i> (Ļaujot „es neuzdrīkstos” gaidīt „es gribu”)	<i>Kā parunā tas kaķis, nabadziņš,</i>
<i>Like the poor cat i'th' adage.</i> (Kā nabaga kaķis parunā)	<i>Kas grib gan zivi ēst, bet ķepu slapināt</i>
	<i>Ai – negrib!</i>
(Šekspīrs, „Makbets” I,7)	(V. Belševicas tulkojums, 1981)

Tulkotāja tekstā paskaidrojusi angļu izteicienu *The cat would eat fish and would not wet his feet*²³, jo citādi latviešu lasītāji, iespējams, nesaprastu alūziju. Tulkojumā nav rindiņu ekvivalences, tajā nav pat vārdu ekvivalences. Sintaktiski teksts ir vieglāk saprotams un uztverams.

²³ *Kaķis apēstu zivi, bet ne slapinātu ķepas*

Salīdziniet to ar vēl vienu tulkojumu, kurā alūzija nav izskaidrota tekstā, bet parādās piezīmē un cenšas sasniegt tiešu atbilstību:

Tu vēlies gan iegūt,

Ko cieni pats kā dzīves dārgu rotu,

Bet paša acīs topi glēvulis,

Kam gribēt gribas, bet kas neuzdrīkstas,

Kā kaķis parunā. (F. Adamoviča tulkojums, 1894)

Ņūmārks to sauktu par semantisko tulkojumu.

KONKRETIZĒŠANA (*concretization*)

Leksiskās pārveidošanas veids, kurā vārdu ar plašāku nozīmi aizstāj ar konkrētāku vārdu, kam ir šaurāka nozīme, piemēram: *He ordered a drink. (Viņš pasūtīja dzērienu.) – Viņš pasūtīja kokteili.* (Selindžers, “Uz kraujas rudzu laukā”). Konkretizēšanu diezgan bieži lieto, tulkojot no angļu valodas latviešu valodā, jo vārdiem angļu valodā bieži ir abstraktāka nozīme, piemēram: *I have to go to London. (Man jādodas uz Londonu.) – Man jābrauc uz Londonu.*

KONOTATĪVĀ NOZĪME (*connotational meaning*)

Vārda nozīme, kura norāda saistību starp vārdu un tā lietotāju. Tā parāda lietotāja attieksmi pret referentu. Tās galvenie elementi ir emocionālais lādiņš un stilistiskā nokrāsa. Tulkojumā vārdi biežāk atbilst to denotatīvajai nozīmei, nevis konotācijai, piemēram, *off-springs – atvases*, kur vārdi atbilst gan denotatīvi, gan konotatīvi, bet *horse – rumaks* gadījumā tie atbilst tikai denotatīvi. Konotatīvā nozīme līdzīgi citiem stilistikas fenomeniem kļūst par problēmu, kad tiek tulkots slengs un deminutīvi.

KONTAKTTULKOŠANA (*liaison interpreting*)

Tulkošanas veids, kurš nodrošina sabiedrisko pakalpojumu pieejamību personām, kas nepārvalda valodu, kurā runā lielākā daļa sabiedrības. Kontakttulkošana tiek izmantota policijā, skolās, sabiedriskās drošības iestādēs, darba intervijās, veselības aprūpes iestādēs. Lai gan pirms pāris desmitgadēm kontakttulkošanu bez iepriekšējas apmācības regulāri veica divvalodīgie, tagad tā sāk iegūt profesionālāku profilu tāpēc, ka mūsdienu daudzvalodu sabiedrība kļūst arvien multikulturālāka. Kontakttulkošana parasti notiek vidē, kurā ir tikai tiešs divvirzienu kontakts; to parasti veic secīgi, lai gan no īsti secīgā tulkojuma tā atšķiras ar to, ka vēstījums parasti tiek tulkots pa teikumam, un tāpēc tulkotājam parasti nav nepieciešams veikt piezīmes.

KONTEKSTUĀLS AIZVIETOJUMS (*contextual replacement*)

Tulkošanas metode, kurā AT vienības tiek tulkotas, izmantojot līdzekļus, kuri vispārēji nav ekvivalenti, bet dotajā kontekstā sniedz apmēram vienādu nozīmi, piemēram, *You can't eat your cake and have it (Tu nevari apēst savu kūku un to paturēt) – Kas zudis, zudis.* (Tekerijs “Liekulības tirgus”).

KULTŪRAS (ELEMENTU) NETULKUJAMĪBA (*cultural untranslatability*)

Grūtības (vai neiespējamība) iztulkot noteiktas AT vienības starpkultūru atšķirību dēļ, piemēram, *pastalas, terrace house, Zippergate*.

KULTURĒMA (*cultureme*)

Kultūras vienība AK, kura salīdzinājumā ar atbilstošo MK vienību ir raksturīga tikai AK. SVEŠAS KULTŪRAS VĀRDI ir kulturēmas. Arī kultūrai raksturīga izturēšanās ir kulturēmu daļa. Tai var būt līdzīga funkcija, bet atšķirīgs izskats, piemēram, *Keep your fingers crossed!* (*Turi pirkstus sakrustotus!*) pret *turi īkšķi!*

LEKSISKĀ PAPILDINĀŠANA (*lexical addition*)

Tulkošanas metode, kurā MT tiek pievienota papildu informācija, lai paskaidrotu AT vai izteiktu AT vēstījuma caurredzamību, piemēram, *The president has proposed a world conference on food supplies. ("The Guardian") – Prezidents licis priekšā sasaukt vispasaules konferenci par pārtikas jautājumiem*. Sk. arī jēdzienu PASKAIDROJOŠS TULKOJUMS.

LEKSISKĀ PĀRVEIDOŠANA (*lexical transformation*)

Konkrētā tulkojuma teikuma semantiskās struktūras pārveide, kad AT leksiskā vienība iegūst kontekstuālu nozīmi, kas atšķiras no vārdnīcā piedāvātās vai šai vienībai nav līdzīgas MV. Galvenie leksiskās pārveidošanas veidi ir KONKRETIZĒŠANA, VISPĀRINĀŠANA, ANTONĪMISKS TULKOJUMS, LEKSISKĀ PAPILDINĀŠANA, PASKAIDROJOŠS TULKOJUMS, SVĪTROŠANA, KOMPENSĒŠANA, IZLAIDUMS.

LĪDZĪGA ATBILDE (PRINCIPS) (*(principle of) similar response*)

Naidas (1964) ieviests termins, kas raksturo tulkojumu, kurš uz lasītājiem atstāj tādu pašu iespaidu kā oriģināls uz avotlasītāju. Tulkotājam jācenšas panākt vienādu efektu. Sk. arī jēdzienus FUNKCIONĀLĀ un DINAMISKĀ EKVIVALENCE.

LINGVISTISKĀ TULKOŠANAS TEORIJA (*linguistic translation theory*)

Tulkošanas teorija, kas radusies 20. gs. 50. gados līdz ar mašīntulkošanu kā neapšaubāmu nākotni. Lingvistiskā tulkošanas teorija akcentē tulkošanas procesa lingvistisko pusi, un tā tulkojumu saprot kā lingvistisku pārkodēšanu. Šīs teorijas galvenais jēdziens ir ekvivalence. Tika uzskatīts, ka valodu sistēmas iespējams vienādot, sistēmas piedāvāja iespējamus ekvivalentus, no kuriem tulkotājs izvēlējās optimālo variantu. Lingvistiskā tulkošanas teorija veicinājusi tulkošanas ceļu uz objektivitāti un nodrošinājusi tai "zinātnes" statusu. Starp vadošajiem speciālistiem ir Naida, Katfords, Vilss, Raiss. Arī krievu pētnieki ir devuši ieguldījumu lingvistiskās tulkošanas teorijā. Retskere uzskatīja, ka tulkojums ir cieši saistīts ar salīdzinošo lingvistiku. Barhudarovs aplūko lingvistiskās tulkošanas teoriju attiecībā pret vispārīgās lingvistikas pamatiem. Viņš moderno lingvistiku redz kā makrolingvistiku, kas pēta valodas saistību ar ekstralingvistiskiem faktoriem. Tulkošanas teorija ir daļa no makrolingvistikas, jo katrs teksts ir darināts gan no lingvistiskajiem, gan ekstralingvistiskajiem komponentiem. Tomēr mūsdienās šī teorija tiek uzskatīta par ierobežotu un novecojušu, jo 80. gados notika maiņa uz

komunikatīvo pieeju, saskaņā ar kuru tulkojums tiek uztverts varirāk kā kultūras, nevis lingvistiskā pārnese.

LITERĀRĀS TULKOŠANAS TEORIJA (*linguistic translation theory*)

Tulkošanas teorija, kas attiecināma tikai uz ekspresīvajiem tekstiem, uztver tulkošanu kā mākslu un izceļ tulkošanas procesa radošo aspektu. Uzsvars tiek likts uz gala darbu, kas adresātkultūrā funkcionē kā literārs darbs. Šīs skolas piekritēji uzskatīja, ka estētisks tulkojums ietver ko vairāk par lingvistisku salīdzināšanu. Krievijā literārās tulkošanas teoriju 20. gs. 40. gados izplatīja Čukovskis, kurš iestājās pret burtisku izpratni, formālu pedantismu, lingvistiskās atbilstības teoriju. Līdzīgas idejas vēlāk izplatīja AMERIKAS TULKOTĀJU SEMINĀRA pārstāvji.

LOJALITĀTE (*loyalty*)

Nordas (1991) ieviests jēdziens, kas atspoguļo to, ka tulkotājs ir uzticīgs AT tikpat daudz, cik MT, un ir atbildīgs abu priekšā – AT autora vai iniciatora un MT saņēmēja. Gadījumā, ja MT kāda iemesla dēļ neatbilst vispārpieņemtajai idejai par tulkojumu vai MT ir ieviestas nozīmīgas izmaiņas, lasītāju par to jāinformē, piemēram, priekšvārdā. Šis jēdziens radās kā atbildes reakcija plašai skoposa teorijas pielietošanai, kas savukārt atbalstīja iespēju mainīt AT funkciju. Līdzīgi, tulkojums nedrīkst falsificēt AT autora idejas. Piemēram, nikaragviešu priesteris Ernesto Kardenāls savā grāmatā “Kubā” (*In Cuba*) vēlējās parādīt slavinošu Kastro revolūcijas atainojumu. Vācu tulkojums darbojas kā autora objektīva atskaite par viņa ceļojuma uz Kubu, un tā lasītājam nemitīgi atgādina, ka ne viss, kas spīd, ir zelts. Vācu lasītājs, visticamāk, nonāk pie secinājuma, ka autoram ir kritisks skatījums uz Kastro. Šāds secinājums neatbilst autora mērķim, līdz ar to tulkojums nav lojāls.

LOKALIZĀCIJA (*localization*)

Starpkultūru pārnese metode, kurā AT kultūras elementi vai viss teksts tiek pārveidots attiecīgās MK vienībās. Lokalizācija ir PIELĀGOŠANA tādā mērā, lai saņēmējs var uztvert MT, it kā tas būtu cēlies no MK. Piemēram, reklāma *It's Colgate time* tulkota kā *Lienīt, ir Kolgeita laiks*. Vai darba “Makss un Morics” itāļu tulkojumā abu zēnu vārdi tika aizstāti ar itāļu vārdiem *Pippo* un *Peppo*, kas palīdz itāļu bērniem šo tekstu uztvert kā savu. Sk. arī PĀRSTRĀDĀŠANA. Tomēr mūsdienās lokalizācija galvenokārt tiek izmantota programmatūru un dokumentācijas pielāgošanai.

MAINĪGĀS PRECIZITĀTES PRINCIPS (*principle of uneven exactness*)

Tulkošanas pieeja, tulkojot lugas, kas nosaka, ka tulkotājam jāapietas ar avottekstu elastīgi – avottekstā ir vienības, kuru precizitāte tulkojumā ir ļoti svarīga, kā arī vietas, kur virsroku pār verbālo vēstījumu gūst noskaņa. Viens vārds var neko nenozīmēt vai, gluži pretēji – tam ir ļoti svarīga loma tulkojumā. Piemēram, precizitāte ir ārkārtīgi svarīga, atveidojot skatuves piezīmes, bet tulkojot dialogu, tulkotājam jācenšas nodrošināt komunikācijas sapratni un jārada atbilstoša noskaņa. Šo pieeju dažreiz sauc arī par peldošās precizitātes principu.

MAKROKONTEKSTS (*macrocontext*)

Valodas vienības, kas aptver vārdu ārpas teikuma robežām. Makrokonteksts var būt paragrāfs, nodaļa, teksts vai viss kultūras stāvoklis.

MANIPULĀCIJA (*manipulation*)

Termins, kas tiek attiecināts uz tulkojumu, kas no jauna interpretē, maina vai manipulē oriģinālo tekstu noteiktam mērķim. Saskaņā ar Basnetu un Lefeveru (1990) un tā sauktās manipulācijas skolas pārstāvjiem tulkojums tāpat kā viss (pār)rakstītais nekad nav nevainīgs. Vienmēr ir konteksts, kurā ietilpst tulkojums, vienmēr ir vēsture, no kuras teksts nāk un kurā tas tiek pārlikts. Atsauce uz manipulatīvo aspektu tulkojumā izceļ ideoloģisko dimensiju, kas sastopama jebkurā tulkojumā. Piemēram, manipulācijas saskatāmas 1993. gada amerikāņu versijā par Hansa Kristiana Andersena pasakām: mazajai nāriņai nevarēja būt baltas rokas (epitets izņemts no tulkojuma) tāpat kā jebkas cits, kas var tikt uzskatīts par rasisma iezīmi, ir mērķis rūpīgākai apskatei; AT tiek saskaņots ar amerikāņu kultūrā 20. gs. beigās dominējošo politkorektumu. Sk. arī jēdzienu PĀRRAKSTĪŠANA.

MAŠĪNTULKOŠANA (*machine translation*)

Termins, kas tiek lietots, lai apzīmētu tulkojumu, ko daļēji vai pilnībā veicis dators. Šāds tulkojums iespējams ar vai bez cilvēka iejaukšanos, tomēr ja kaut kādā mērā notikusi iejaukšanās vai datorprogrammas tiek lietotas kā tulkošanas rīki, tā būs tulkošana ar iekārtu palīdzību. Pirmoreiz tā parādījās 20. gs. 50. gados. Tai ir sava vieta industriālajā tulkošanā, kur ātrums ir svarīgāks par kvalitāti, vai kurā pietiek ar satura pamatidejas izklāstu. Mūsdienās tulkošana ar iekārtu palīdzību attīstās, un teksta veidi, ko var uzticēt datoram, strauji pieaug.

MĒRĶVALODA (*target language*)

Termins MĒRĶVALODA attiecas uz valodu, kurā tiek tulkots. Mērķtulkojumu parasti veic tulks vai tulkotājs, kuram tā ir dzimtā valoda, kaut gan pastāv arī izņēmumi.

METAVALODA (*metalanguage*)

Valodniecības termins, kas attiecināms uz valodu, kas tiek izmantota, lai runātu par valodu. Metavalodu raksturo īpaša tehniskā terminoloģija. Piemēram, tulkošanas metavaloda ir termini un jēdzieni, kas tiek izmantoti tulkošanas izpētē un mācīšanā.

MIKROKONTEKSTS (*microcontext*)

Valodas vienības, kas aptver vārdu teikuma robežas. Gan mikro, gan makrokonteksts ir svarīgs AT vienību pareizai interpretēšanai un atveidošanai.

MINIMAKSA PRINCIPS (*minimax principle*)

Levī (1967) izmantots termins, saskaņā ar kuru, izdarot izvēli jebkādā tulkojumā, tulkotājs izvēlas risinājumu, kas sniedz maksimālu efektu ar minimālu piepūli. Piemēram, maksimāls efekts, atveidojot oriģināla dzejoļa atskaņu shēmu, tulkotājiem parasti nešķiet šo pūļu vērts. Minimaksa principa pielietošana var atvieglot tādas problēmas kā dažādu stilistisko līdzekļu nozīmība AV un MV, vai apjoms, kādā lingvistiskā skaidrība MV tiek uzskatīta par svarīgu.

MINIMĀLS TULKOJUMS (*minimal translation*)

Ātrs, bieži vien sliktas kvalitātes tulkojums, ko vairumā gadījumu laika un ekonomijas dēļ veikusi ierīce. Tomēr dažos apstākļos tas ir pieļaujams:

- Kad nepieciešams ātrs, nevis labs tulkojums;
- Kad slikts tulkojums ir labāks nekā nekāds;
- Kad tulkojums nav nepieciešams, taču kaut kāds tulkojums ir jānodrošina.

MINORITIZĒJOŠS TULKOJUMS (*minoritizing translation*)

Sk. SVEŠĀDOTS TULKOJUMS.

MODERNIZĒJOŠS TULKOJUMS (*recreative translation*)

Popoviča (1980) lietots termins, lai aprakstītu vienu no diviem paņēmieniem hronoloģiski attālu tekstu tulkošanai, kad AT tiek brīvi modernizēts, nemēģinot atstāt arhaisko oriģināla raksturu. Šādu tulkojumu var saukt arī par reālistiski attēlojošu tulkojumu. Alternatīva pieeja ir SAGLABĀJOŠS TULKOJUMS. Stratēģijas izvēle atkarīga no tulkošanas skoposa un tulkošanas tradīcijām.

MUTISKĀ TULKOŠANA (*interpreting*)

Termins, kas tiek lietots, lai apzīmētu runāta vēstījuma vai teksta mutisku tulkojumu. Mutiskās tulkošanas vēsture nav daudz dokumentēta, lai gan tiek atzīts, ka tā ir vecāka nekā rakstiskā tulkošana. Tā atšķiras no rakstiskās tulkošanas vairākos svarīgos aspektos. Pirmkārt, atšķiras nepieciešamās komunikācijas prasmes, jo tulkiem jābūt profesionālām saziņas personām. Otrkārt, tulkotājiem ir salīdzinoši neierobežotas iespējas veikt izmaiņas un uzlabojumus tulkojumā pirms gala versijas nodošanas pretstatā tulkiem, kuriem gala tulkojums jāsniedz “reālajā laikā” bez iespējas veikt izmaiņas. Citiem vārdiem sakot, atšķirībā no rakstiska tulkojuma mutisks tulkojums nav ne labojams, ne arī pārbaudāms. Treškārt, tulkiem jau laikus jāievāc jebkāda papildu informācija, kas, iespējams, būs nepieciešama tulkošanai. Jārēķinās ar to, ka padoma jautāšana kolēģiem vai informācijas meklēšana atsauču materiālos mutiskās tulkošanas procesā pārsvarā nav iespējama. Ceturtkārt, tulki ir izpildītāji, kuri pastāvīgi pieņem tūlītējus lēmumus un uzņemas saziņas riskus, tādējādi tulki savā darbā bieži vien izjūt augstāku stresa līmeni nekā vairums tulkotāju. Tiek izšķirti vairāku veidu mutiskie tulkojumi atkarībā no konteksta, kurā tie sastopami (konferenču tulkošana, tiesu tulkošana, KONTAKTTULKOŠANA, PALĪDZĪBAS TULKOŠANA), vai pēc tulkojuma izpildes veida (KONSEKUTĪVĀ, KONTAKTTULKOŠANA, SINHRONĀ, ČUKSTTULKOŠANA). Lai gan termins “interpretācija” (*interpretation*) bieži tiek lietots kā ekvivalents mutiskajai tulkošanai (*interpreting*), daži autori uzstāj, ka šo terminu nevajadzētu izmantot šādā kontekstā. Šo terminu atšķirība ir sevišķi svarīga tiesu tulkošanā, kur interpretācija ar mērķi “izteikt kāda izpratni par nozīmēm un nodomiem” ir darbība, no kuras tulkiem būtu jāizvairās.

MUTISKS TULKOJUMS NO LAPAS (*sight translation*)

Termins, kas attiecināms uz nesagatavotu, parasti rakstīta teksta mutisku tulkojumu. Piemēram, konferenču tulkošanā, kad tulks uz vietas saņem tekstu, ko delegāts vēlas, lai nolasa.

NACIONĀLĀ NOKRĀSA (*national coloring*)

Īpaša nokrāsa tekstā, kas rodas no aprakstītajām lietām un parādībām, kas raksturīgas konkrētam ģeogrāfiskam vai etniskam reģionam. Nacionālo nokrāsu iegūst ne tikai, izmantojot citu kultūru vārdus, bet arī ar īpašu domāšanas veidu un apkārtējās vides uztveri, kas atspoguļoti tekstā. Ja tulkotājs nav uzmanīgs, nacionālā nokrāsa tulkojumā var izzust, radot citu nokrāsu, vai arī MT radītā nokrāsa var izrādīties neatbilstoša.

NEATRODAMI VĀRDI (*unfindable words*)

Tie ir vārdi, kurus nevar atrast vārdnīcās un kurus tulkotājam jāmeklē citos avotos. Bieži nav iespējams atrast onomatopoētismus, piemēram, kamieļa radītās skaņas. Iespēja, kā to noskaidrot, ir piezvanīt uz zooloģisko dārzu. Daudzi termini nav atrodami, jo trūkst vienotas terminoloģijas vārdnīcas. Risinājumu var atrast, sazinoties ar speciālistiem.

NEEKVIVALENTU VĀRDU KRĀJUMS (*non-equivalent vocabulary*)

Vārdi, kuriem starpkultūru vai lingvistisko atšķirību dēļ nav ekvivalentu MV. Citkultūru vārdi veido lielāko daļu no neekvivalentu krājuma, piemēram, *sleeping policeman, campus, terrace, house, hot dog, dziesmu karš, veļu valstība u.t.t.*

NEPIELĀGOTS TULKOJUMS (*resistive translation*)

Sk. SVEŠĀDOTS TULKOJUMS.

NEPILNĪGS TULKOJUMS (*undertranslation*)

Tas nozīmē, ka tulkojums ir pārāk vispārīgs. Dažreiz brīvs tulkojums tiek uzskatīts par nepilnīgu tulkojumu, piemēram, *I'm not kidding, some of these very stupid girls can really knock you out on a dance floor. – Zini, kādreiz viņa ir īsta muļķe, bet dejo kā dievs. (Salinger's "Catcher in the Rye")*. Barhudarovs uzskata, ka šis ir pārāk brīvs atveidojums.

NETULKOŠANA (*non-translation*)

Strātēģija, kurā dažāda garuma AT vienības tiek atstātas netulkotas. Netulkošana galvenokārt tiek atzīta par pierādījumu lingvistiskajam imperiālismam un kultūras domināncei, jo tā piespiež MK adaptēties atbilstoši AK valodas īpatnībām un noteikumiem. Sk. arī jēdzienu NETULKOTA FRAGMENTA IEVIETOŠANA.

NETULKOTA FRAGMENTA IEVIETOŠANA (*zero translation*)

Tieša leksisko vienību pārvešanas metode, kuras bieži ir netulkojami vārdi no citām kultūrām, piemēram, *Fish and Chips – Fish and Chips*. Šīs metodes pielietojums ir ierobežots, tas neveido sapratni, jo šādas vienības neiederas mērķvalodas verbālajā vidē. Sk. arī jēdzienu NETULKOŠANA.

NEVEIKLS TULKOJUMS (*translationese*)

Sk. TREŠĀ VALODA UN HIBRĪDTEKSTI

NOKRĀSAS ZUDUMS (*loss of colouring*)

Vēsturiskās vai nacionālas nokrāsas nepārvešana uz MT, nokrāsas iznīcināšana.

NORMA (*norms*)

Termins, kas bieži izmantots diskusijās par tulkošanas īpatnībām. Pastāv dažādas jēdziena interpretācijas. Saskaņā ar preskriptīvo pieeju normas tiek uztvertas un pasniegtas kā vadlīnijas vai pat kā likumi, kas tulkotājam jāievēro, lai veiktu pieņemamu tulkojumu. Saskaņā ar aprakstošo pieeju normas tiek saprastas kā tulkošanas prakses atspoguļojums, kas ataino konkrēta tulkotāja vai veselas kultūras veiktos tulkojumus. Piemēram, Čestermens (1993) izšķir *rezultāta normas* un *procesa normas*. Rezultāta normas jeb GAIDU NORMAS veido MT lasītāju cerības par to, kādam būtu jābūt tulkojumam un kā tam vajadzētu līdzināties vai atšķirties no avotvalodas tekstiem. Vērtība, kas regulē gaidu normas, ir *skaidrība*. Procesa normas jeb PROFESIONĀLĀS NORMAS ir atbildības norma, saziņas norma un saistības norma. Lai atbilstu *atbildības normai*, tulkotājam savā darbībā jābūt lojālam pret oriģināla autoru, pasūtītāju, pašam pret sevi un iespējamājo lasītāju loku. Tulkotājs ir ētiski atbildīgs par savu tulkojumu. Vērtība, kas regulē atbildības normu, ir *uzticība*. Lai atbilstu *saziņas normai*, tulkotājam jārīkojas tā, lai uzlabotu komunikāciju starp iesaistītajām pusēm. Vērtība, kas regulē saziņas normu, ir *sapratne*. Lai atbilstu *saistības normai*, tulkotājam jārīkojas tā, lai starp AT un MT tiktu izveidota un uzturēta būtisko līdzību atbilstoša saistība atkarībā no tulkojuma skoposa. Vērtība, kas regulē šo normu, ir *patiesība*. Ir svarīgi atšķirt normas no TULKOŠANAS TRADĪCIJĀM. Normas ir vienošanās par korektumu, ja kāds tās neievēro, seko pamatota kritika. Tradīcijas ir vispārpieņemtā prakse; tradīciju neievērošana tiek uzskatīta par “netradicionālu” lēmumu.

OPERATĪVIE TEKSTI (*operative texts*)

Raisas (1977/1989) izmantots termins, lai raksturotu vienu no trīs galvenajiem teksta veidiem (skatīt arī jēdzienus INFORMATĪVIE un EKSPRESĪVIE TEKSTI). Operatīvie teksti ir orientēti uz lasītāju, tajos parādās manipulatīvā funkcija. Šādi teksti satur vēstījumu, kas paredzēts, lai pārliecinātu adresātu veikt konkrētas darbības, piemēram, pirkt konkrētu produktu, balsot par kādu politisko partiju utt. Lai pārliecinātu dažādus kultūras slāņus pārstāvošus lasītājus, operatīvie teksti MV jāpārraksta brīvā veidā saskaņā ar MK tradīcijām. Gramatiskā, emocionālā un kultūras adaptācija ir galvenās izmantojamās tulkošanas stratēģijas. Sk. arī VOKATĪVIE TEKSTI.

PALĪDZĪBAS TULKOŠANA (*relief interpreting*)

Mutiskā tulkošana, kas tiek nodrošināta ārzemju glābšanas komandām valstī, tādu dabas katastrofu kā zemestrīču, plūdu, ugunsgrēku vai lavīnu gadījumos.

PASTARPINĀTS TULKOJUMS (*indirect translation*)

Tulkojums, kurš veikts, izmantojot valodu, kas nav darba oriģinālā valoda. To nav ieteicams darīt, jo tulkojums tiek atsvešināts no oriģināla interpretētas interpretācijas dēļ. Šāds tulkojums reizēm tiek lietots, ja AV ir reta un nav iespējams atrast tulkotāju, kurš spētu tulkot no oriģinālās valodas. Dažreiz šādu tulkojumu sauc arī par TULKOJUMU VAIRĀKOS POSMOS.

PĀRĀK KONKRETIZĒTS TULKOJUMS (*overtranslation*)

Pārāk detalizēts tulkojums. Šādos gadījumos izpausme var zaudēt jēgu. Nereti literāri tulkojumi tiek uzskatīti par pārāk detalizētiem. Piemēram, *What a piece of work is man!* – Kas par slavena darba gabalu ir cilvēks! (Šekspīrs “Hamlets”, 1892. gada tulkojums).

PARINDENIS (*interlinear translation*)

Tulkojums, kurā vārdi tiek tulkoti burtiski, it kā ārpus konteksta. Tā ir galēja nosliece uz AV. Parindeņa mērķis ir nodrošināt teksta sapratni cilvēkiem, kuri, lingvistiski runājot, nav spējīgi to izprast. Šāds tulkojums dažkārt tiek lietots kā parindenis, atvieglojot konkrētajā valodā nepieredzējuša tulkotāja darbu. Pretēji vairumam citu veidu tulkojumu, parindeņa tulkojums paredzēts lasīšanai kopā ar oriģinālu. Dažas latviešu tautasdziesmas tulkotas šādi, jo tajās ietverts pārāk daudz ekstralingvistiskās informācijas, lai to atveidotu mākslinieciski, piemēram,

Daugaviņa melnacīte,	River Daugava, the black-eyed,
Melna tek vakarā.	In the evening flows black.
Kā tā melna netecēs,	How but black she can flow,
Pilna dārgu dvēselīšu.	Her water full of precious souls.

PĀRKODĒŠANA (*recoding*)

Saskaņā ar Levī (1974) šis ir trešais tulkošanas procesa solis, kas seko IZPRATNEI un DEKODĒŠANAI, kad tulkotājs atveido oriģinālu mākslinieciski, veido tekstu kā rakstu darbu kopumu.

PĀRRAKSTĪŠANA (*rewrite*)

Lefevera (1992) ieviests termins, lai apzīmētu tulkojumu, kas kādā veidā pārinterpretē, izmaina vai manipulē oriģinālu. Citiem vārdiem sakot, šo terminu var izmantot termina “tulkošana” vietā, ja tulkojums ir brīvs un radošs un AT ir ievērojami mainīts saskaņā ar mērķauditorijas gaidīto un MK stāvokli. Sk. arī MANIPULĀCIJA.

PĀRSTRĀDĀŠANA (*revision*)

Stratēģija, kuru lieto reklāmu pārnēsē, kad vizuālā informācija tiek saglabāta no AT, bet teksts tiek pielāgots MK specifikai. Var saukt arī par LOKALIZĀCIJU.

PĀRVEIDOJUMI/MAIŅA (*shifts*)

Gramatiskās pārveides veids, kad tulkošanas gaitā tiek mainīta valodas vienību kārtība. Pārveidojumi var būt gan obligāti, gan neobligāti. Obligātie pārveidojumi ir noteikti likumos, t.i., noteikti mērķkultūras un lingvistiskajā sistēmā. Neobligātos pārveidojumus nosaka tulkotāja norma, kuras galvenais mērķis ir izveidot pieņemamu MT. Vārdu kārtības maiņa ir visbiežāk sastopamais pārveidojums tulkojot no angļu valodas latviešu valodā, jo angļu valodā, kas ir analītiska valoda, priekšroka tiek dota sintakseī, nevis morfoloģijai, turpretim latviešu valodā, kas ir sintētiska valoda, prioritārā ir morfoloģija. Tulkojot angļu valodā, maiņa ir obligāta, bet tulkojot latviešu valodā – neobligāta. Piemēram, *A suburban train was derailed near London last night.* – *Vakar vakarā Londonas tuvumā no sliedēm noskrēja piepilsētas vilciens./ No sliedēm Londonas tuvumā vakar vakarā noskrēja piepilsētas vilciens.* u.t.t.

PASĪVĀ VALODA (*passive language*)

Valoda, no kuras tulks spēj tulkot, bet nespēj tulkot uz to. Pretēja AKTĪVAJAI VALODAI.

PASKAIDROJOŠS TULKOJUMS (jeb PASKAIDROŠANA) (*explanatory translation*)

Tulkošanas metode, kurā AT vienība (parasti bez ekvivalenta) tiek tulkota, izmantojot paskaidrojumus, tādējādi mērķtekstā AT informācija tiek sniegta precīzāk. Piemēram, *The peculiarly American tradition of connecting academic tenure to academic freedom was codified in 1915.* – *Amerikāņu tradīcija saistīt tenūru jeb garantijas akadēmiskā amata saglabāšanai ar brīvības nosargāšanu mācību procesā tika kodificēta 1915.* (“Administering Higher Education in a Democratic Society”) Sk. arī jēdzienu LEKSISKĀ PAPILDINĀŠANA.

PAŠTULKOJUMS (*self-translation*)

Sk. jēdzienu AUTORTULKOJUMS.

PASŪTĪTĀJS (*commissioner*)

Persona, kura iesāk tulkošanas procesu, pasūtot tulkojumu un, iespējams, sniedzot norādījumus, kuri ļauj tulkotājam izvēlēties vispiemērotāko tulkošanas stratēģiju.

PIELĀGOTS TULKOJUMS (jeb PIELĀGOŠANA) (*domestication*)

Termins, kuru izmanto Venuti (1995), lai aprakstītu tulkošanas stratēģiju, kurā tiek izmantots skaidrs, plūstošs stils, lai MV lasītājiem teksts nešķistu dīvains. Venuti uzskatīja, ka terminam ir negatīva konotācija, jo, pielāgoti tulkojot, AK elementi un stilistiskās pazīmes lielākoties tiek piemērotas MK situācijai un tādējādi notiek MK terminu piemērošana citai kultūrai. Šai pieejai ir raksturīga politika, kas ir kopīga dominējošām kultūrām, kuras ir agresīvi vienvalodīgas un nelabprāt pieņem svešo. Venuti uzskata, ka pielāgošana ir galvenā tulkošanas stratēģija angloamerikāņu kultūrās un tā atbilst asimetriskajām literārajām saistībām, kuras vispārēji pastāv starp šīm un citām kultūrām. Piemēram, indiešu dzejnieka un dramaturga Kālidāsas romantiskās lugas “Sākuntala” (*Sacountala or the Fatal Ring: an Indian Drama*)

tulkotā angļu valodā tulkotājs veicis lielas pārmaiņas – viņš nav ļāvis trauslajai, nelaimīgajai varonei reizi pa reizei nosvīst. Viņš nezina, ka svīšana Indijā tradicionāli tika augsti vērtēta un uzskatīta par vizuālu seksuālās intereses un uzbudinājuma simptomu (savukārt Anglijā svīšana nozīmē, ka cilvēkam ir “karsti, viņš ir slims, nobijies vai smagi strādā”). Tāpēc tulkotājs atbrīvojās no šīs svarīgās ķermeņa reakcijas par labu savai Rietumu izpratnei par estētiku. Cits pielāgošanas piemērs – *to greet one with a holy kiss (sagaidīt kādu ar svētu skūpstu)* iztulkots kā *to give a hearty handshake all around (visiem sniegt sirsniņu rokasspiedienu)*. Venuti uzskata, ka tā vietā būtu jāizmanto NEPIELĀGOTA JEB SVEŠĀDOTA TULKOŠANA.

PIEŅEMAMS TULKOJUMS (*acceptable translation*)

Termins, kuru izmantoja Tūrijs (*Toury*) (1980, 1995), lai apzīmētu vienu no divām tulkošanas pieejām (PIEŅEMAMS vai ADEKVĀTS tulkojums). Šāds tulkojums mērķauditorijai sniedz to, ko tā gaida, un to uzskata par labu tulkojumu (saskaņā ar uz mērķi orientēto pieeju), neskatoties uz neprecīzi atveidotām AT vienībām; tas ir plūstošs, lasītājam draudzīgs, un ļoti līdzīgs oriģinālajam darbam. Tomēr neviens tulkojums nav pilnībā pieņemams MK, jo tajā vienmēr būs papildu informācija un formas, kas sistēmai būs atsvešinātas.

POLISISTĒMU TEORIJA (*polysystem theory*)

Īvena-Zohara (1978) radīta teorija, saskaņā ar kuru tulkotā literatūra netiek uztverta kā atsevišķa sistēma, bet kā visas attiecīgās kultūras literārās polisistēmas sastāvdaļa. Atkarībā no dažādiem apstākļiem, kas veido polisistēmu, tulkotā literatūra var ieņemt sekundāru pozīciju, kas ir pieņemami, taču tā var ieņemt arī primāru pozīciju, kas nozīmē, ka tā aktīvi veido polisistēmas centru. Ar cittautu darbu palīdzību pašmāju literatūrā var tikt ieviestas iezīmes, kas iepriekš neeksistēja. Tā var notikt, ja literatūra ir “jauna”, attīstības procesā vai ja literatūra ir “vāja” un tajā iestājusies krīze vai literārais vakuums. Pozīcija, kādu tulkotā literatūra ieņem polisistēmā, neizbēgami ietekmē tulkošanas normas un politiku. Ja tulkotā literatūra ieņem primāro pozīciju, tulkotājs nemeklē gatavus modeļus pašmāju literatūras krājumos. Tā vietā tulkotājs ir gatavs pārskatīt pašmāju tradīcijas. Tādā gadījumā iespēja, ka tulkojums atbilstības ziņā būs tuvāks oriģinālam, ir daudz lielāka nekā citos gadījumos. Ja tulkotā literatūra ieņem sekundāro pozīciju, tulkotāja galvenais mērķis ir piemeklēt labāko gatavo modeli, kā rezultātā tas nereti kļūst par mērķvalodā brīvi pārrakstītu oriģinālu.

POSTKOLONIĀLĀS TULKOŠANAS TEORIJAS (*postcolonial theories of translation*)

Teorijas, kas saista tulkojumzinātni ar politiskām un sociālām tendencēm sabiedrībā un tulkošanu uztver kā balstītu uz ideoloģiju un atkarīgu no kontroles mehānismiem (patronāža), kas regulē un bieži manipulē ar literāro sistēmu ar sabiedrības iekšienē esošo sociālekonomisko un ideoloģisko struktūru palīdzību. Pamatpieņēmums – tulkojums un tulkotājs nav “nevainīgi”. Tulkotājs vienmēr ir kultūras un ideoloģijas daļa. Postkoloniālo teoriju aizstāvji izceļ kultūru un seku nevienlīdzību, kas saistīta ar tradicionālo kultūru sadalījumu “lielajās” un “minoritārajās” kultūrās. Tulkojums tiek uztverts kā nevienlīdzīga kultūras apmaiņa. Paņēmiens attīstīties, sekojot tulkošanai kā saziņas kanālam kolonizācijas laikā, caur tulkošanu kā gaismas staru izdzīvojušām kultūru nevienlīdzībām pēc koloniālisma sabrukuma, līdz tulkošanai kā saziņas

kanālam dekolonizācijas laikā. Basneta, Lefevers, Venuti un Robinsons 90. gados deva ievērojamu ieguldījumu postkoloniālo tulkošanas teoriju attīstībā.

PRAGMATISKĀ ADAPTĀCIJA (*pragmatic adaptation*)

AT pārrakstīšana saskaņā ar MK stāvokli, lai panāktu atbilstošu reakciju no lasītājiem. Piemēram, krāsu nosaukumus, iespējams, ir nepieciešams mainīt konotatīvo atšķirību dēļ dažādās valodās. Piemēram, K. Skalbes pasaku “Dzeltenais putns” nācās mainīt uz *Golden Bird*, jo angļiem dzeltena krāsa asociējas ar glēvulību, lētumu un citām negatīvām īpašībām, turpretim latviešu valodā “dzeltens” apzīmē siltumu, sauli un prieku. Kādā brošūrā, kurā ieteikta atpūta Latvijas lauku vidē, angļu tulkojumā dažas aktivitātes nācās nomainīt, lai padarītu tekstu pievilcīgāku lasītājiem: “*Garlaicībai nebūs vietas, jo notiks saulošanās un peldēšanās, izbraucieni ar laivu, velosipēdu, zirgu izjādes, pāršanās pirtiņā, makšķerēšana, ogošana un sēņošana, sporta spēles un dejas.*” – *Enjoy yourself boating, swimming, fishing, watching birds and animals, riding, dancing, making new friends.* (*Country Holidays in Latvia*, 1995:1) Pragmatisko adaptāciju jāpielieto uzmanīgi, lai neizjauktu teksta atmosfēru, kā tas noticis nākamajā piemērā: *Thou hast more hair on thy chin, than Dobin – my phill-horse on his tail* (Šekspīrs “Venēcijas tirgotājs”) – *Tev jau pie zoda ir vairāk saru nekā manam darba zirgam Vankam pie astes.* (1884)

PRAGMATISKĀ PIEEJA (*pragmatic approach*)

Termins, ko attiecina uz tulkojumu, kurā pievērsta uzmanība ne tikai denotatīvajai nozīmei, bet arī tam, kā izteiksme ir izmantota saziņas situācijās un kā tā izprasta kontekstā. Pragmatika pēta attiecības starp izteiksmi vai tekstu un tā lietotāju, t.i., tā runātāju/rakstītāju un klausītāju/lasītāju. Tulkotājam ir jāizvērtē, kā AK un MK saņēmēji kontekstualizēs AV un MV, lai tulkojums atsātu nepieciešamo emocionālo iespaidu. Tas nozīmē, ka pragmatisks tulkojums mēģinās ietvert tādus saziņas konotatīvās nozīmes, alūzijas un interpersonālos aspektus kā iesaistīšanās, tonis un reģistrs.

PRAGMATISKA VĀRDU IZLAIŠANA (*void pragmatic connectives*)

Ar kultūru saistīti, neko neizsakoši elementi, kuri jātulko saskaņā ar to funkciju, bet bieži tiek iztulkoti tieši, piemēram, *baby, darling, dear, love, sweetheart* plaši tiek lietoti angļu sarunvalodā bez konkrētas nozīmes, un, iztulkoti latviešu valodā, tie rada mākslīgu efektu. Piemēram, *Will you have some whisky, baby?* – *Vai iedzersi viskiju, mazais?* Šajā gadījumā izlaišana būtu piemērotāka.

PRIEKŠTULKOŠANA (*pre-translation*)

Tulkojums, kas veikts, izmantojot elektronisko tulkošanas atmiņu, pirms teksts nodots profesionālam tulkotājam. Priekštulkojumi tiek izmantoti tulkošanas aģentūrās. Parasti aptuveni 1/4 daļa no ES direktīvām vai regulām tiek priekštulkotas.

PSEIDOTULKOJUMS (*pseudotranslation*)

Termins, kas tiek lietots, lai apzīmētu MV tekstus, kas MK tiek uztverti kā tulkojumi, lai gan īsts AT nepastāv. Priekšstats par pseidotulkojumiem saistās ar sava veida literāro

krāpniecību, kad rakstnieks prezentē oriģinālo tekstu kā tulkojumu. Šādi tulkojumi tika izmantoti, lai iepazīstinātu ar literārās sistēmas jauninājumiem, sevišķi, ja šī sistēma ir izturīga pret novirzēm no kanoniskajiem modeļiem un normām. Gadījumos, kad tulkotā literatūra dominē pār oriģinālliteratūru, dažās kultūrās tiek iepludināti pseidotulkotājumi, lai celtu pārdošanas rādītājus. Tādējādi 90. gados Ungārijā pseidotulkotājumi tika atklāti daiļliteratūrā. Šādā veidā autori cerēja, ka tulkojums piesaistīs vairāk lasītāju nekā oriģinālais darbs.

PUNKTA LIKUMS (*full-stop rule*)

Prasība, kas jāievēro, tulkojot ES dokumentus: AT un MT jābūt vienādam daudzumam punktu. Vienam teikumam AT jāatbilst vienam teikumam MT. Tas nepieciešams, lai atvieglotu diskusijas par dokumentiem dažādu valodu versijās. Rezultātā tiek radīti gari un smagnēji teikumi, kuri bieži ir pretrunā nacionālajām rekomendācijām par īsiem un skaidriem teikumiem.

PUSKALKS (*semi-calque*)

Metode, kurā tiek sapludināti vārdi vai vārdu savienojumi, pārnesot avota paraugu, kurā viena daļa tiek tulkota, bet otra transkribēta. Piem., *das Dritte Reich – Trešais reihs*.

REĀLIJA (*realia/cultural word*)

Sk. jēdzienu SVEŠAS KULTŪRAS VĀRDI.

RELEJTULKOŠANA (*relay interpreting*)

Termins, ko lieto, lai aprakstītu mutiskās tulkošanas veidu starp divām valodām (parasti ne plaši runātām) caur trešo – starpniekvalodu. Šāda veida procedūra nepieciešama, ja tulks nespēj strādāt ne AV, ne MV. Piemēram, konferencē, kuru pārstāv Anglijas, Lietuvas un Latvijas delegāti, iespējams, ka tulks runā latviski, lietuviešu delegātiem sākotnēji pārtulkojot angļu valodā un tikai pēc tam no angļu valodas lietuviešu valodā. Šādā situācijā lietuviešu tulkam nav tiešas pieejas oriģinālajai runai un viņš ir pilnībā atkarīgs no angļu valodas releja. Relejtulkošana tiek plaši izmantota ES kontekstā, tikšanās reizēs, kurās tiek izmantotas jaunās ES valodas.

REORGANIZĀCIJA (*reorganization*)

Gramatiskā pārveide, kad AT sintaktiskās un morfoloģiskās struktūras tiek mainītas MV, lai uzlabotu MT lasāmību un skaidrību. Reorganizācijā iekļauti PĀRVEIDOJUMI un AIZSTĀŠANA.

SAGLABĀJOŠS TULKOJUMS (*conservative translation*)

Termins, kuru izmantojis Popovičs (1980), lai apzīmētu vienu no divām pieejām hronoloģiski attālinātu tekstu tulkošanā, kad uzsvars tiek likts uz AT arhaiskā stila saglabāšanu. To var saukt arī par vēsturisku tulkojumu. Cita alternatīva ir MODERNIZĒJOŠS TULKOJUMS.

SALAMI TEHNIKA (*salami technique*)

Sadalīšanas tehnika, ko izmanto mutiskajā tulkošanā, garus un sarežģītus teikumus sadalot īsākos un labāk saprotamos teikumus.

SCĒNAS UN RĀMĒJUMI (*scenes and frames*)

Čārlza Filmora (*Charles Filmore*, 1976) radīts jēdziens, kas tiek izmantots teksta vienību starpkulturālas pārnese situācijā. Idejas tiek izteiktas ar vārdiem, sauktas par lingvistiskajiem rāmējumiem, kuri prātā rada noteiktus, konteksta nosacītus attēlus, ko sauc par mentālajām scēnām. Tulkošanā mentālās scēnas paliek pamatā nemainīgas, un tas var novest pie izmaiņām lingvistiskajos rāmējumos. Piemēram, vārds “tuksnesis” var radīt problēmas tropiskajās zemēs, kā dēļ to var nākties tulkot kā pamesta vieta, lai radītu vientuļas vietas scēnu. K. Skalbes pasakā dzeltenais putns tiek tulkots kā *golden bird*, lai radītu mīlestības putna scēnu. Scēnu un rāmējumu modelis ir līdzīgs PRAGMATISKAJAI ADAPTĀCIJAI.

SCIC

Eiropas Komisijas mutiskās tulkošanas un konferenču organizēšanas dienests. Šis dienests ir atbildīgs par mutiskā tulkojuma nodrošināšanu visās ES darba valodās vairumā ES tikšanos. Tas arī atbild par tulku apmācību ES jaunajām dalībvalstīm. Atbilstošs dienests Eiropas Parlamentā ir Mutiskās tulkošanas ģenerāldirektorāts.

SECĪGĀ TULKOŠANA (*consecutive interpreting*)

Viens no diviem pamata tulkošanas veidiem (aplūkojiet arī jēdzienu SINHRONĀ TULKOŠANA). Tulkotājs klausās (reizēm diezgan garu) runas daļu AV, un veic piezīmes. Šīs piezīmes parasti izmanto kā nelielu atbalstu atmiņai, nevis kā stenografētu visa teiktā pierakstu. Tad runātājs ietur pauzi, lai ļautu tulkam teikto atveidot MV; kad daļa ir iztulkota, runātājs turpina ar nākamo daļu, līdz visa runa sniegta un iztulkota MV. Tādējādi secīgajā tulkošanā nepieciešamas dažādas spējas un prasmes, to skaitā augsta līmeņa AV sapratne un spējas veikt pierakstus, lieliskas vispārējas zināšanas, precīza atmiņa un drošs runas veids. Procedūra atšķiras no sinhronās tulkošanas ar to, ka saprašana un runas veidošana nenotiek reizē. Tā kā runātājs un tulks nerunā reizē, process pilnīgi noteikti ir ilgāks nekā sinhronās tulkošanas gadījumā.

SEMANTISKAIS PAPLAŠINĀJUMS (*semantic extension*)

Leksiskā pārveidošana, kas pamatota uz vārdnīcā atrodamās nozīmes aizvietošanu ar kontekstuālu nozīmi, kas loģiski sasaistīta ar vārdnīcas nozīmi. Tas tiek izmantots tāpēc, ka dažādās valodās vārdiem ir dažāds izkārtojums. Piemēram, *In atomic war women and children will be the first hostages.* – Kodolkarā sievietes un bērni būs pirmie upuri.

SEMANTISKAIS TULKOJUMS (*semantic translation*)

Ņūmārka (1988) lietots termins, lai raksturotu vienu no diviem tulkošanas paņēmieniem (sk. arī jēdzienu KOMUNIKATĪVĀ TULKOŠANA). Semantiskās tulkošanas procesā tiek mēģināts pēc iespējas precīzāk atveidot AT kontekstuālo nozīmi. Semantiskais tulkojums ir komplicēts, detalizēts, bet ne burtisks. Semantiskajā tulkojumā tulkotājs ir lojāls AT autoram, dažkārt viņš tulko lasītāja labā, kamēr burtisks tulkojums nozīmē tulkojumu, izmantojot tiešo

ekvivalenci, ignorējot autora nodomus. Semantisks tulkojums ir personīgs, individuāls, uz autoru centrēts, uz AV vērsts.

SIMETRISKĀ MUTVĀRDU TULKOŠANA (*symmetrical interpreting*)

Mutvārdu tulkošanas pakalpojums daudzvalodu sanāksmē, kurā runāto valodu skaits atbilst mutvārdu tulkojamām valodām. Sk. arī jēdzienu ASIMETRISKĀ MUTVĀRDU TULKOŠANA.

SINHRONĀ TULKOŠANA (*simultaneous interpreting*)

Termins, kas tiek lietots, lai raksturotu vienu no divām galvenajām MUTISKĀS TULKOŠANAS metodēm (sk. arī jēdzienu SECĪGĀ TULKOŠANA). Sinhronās tulkošanas laikā tulks ir neredzams. Viņš sēž īpašā kabīnē un strādā ar austiņām un mikrofonu, klausās runu un tajā pašā laikā to pārformulē MV. Šī metode vispirms tika izmantota Nirbergas procesā pēc Otrā pasaules kara un tagad tiek plaši izmantota konferencēs. Ņemot vērā intensīvo slodzi, tulks strādā 20-30 minūšu maiņās, turklāt kabīnē vienlaicīgi parasti atrodas divi vai trīs tulki. Tulkiem jātiek galā ar trīs galvenajiem ierobežojumiem. Pirmkārt, sinhronā tulkošana notiek tādā tempā, kādā runā runātājs. Otrkārt, tulkam nav zināms viss runātāja teksts, viņš to iepazīst pa daļām, tādēļ bieži tulko piesardzīgi, lai vēlāk nerastos pārpratumi. Treškārt, tulkam var nebūt vispārējas vai specializētas zināšanas, kuras runātājs vēlas nodot auditorijai.

SKOPOSA TEORIJA (*skopos theory*)

Moderna tulkošanas teorija, ko izvirzīja Vermērs 19. gs. 70. gadu beigās. Skoposa teorija (no gr. val. *skopos* – mērķis, rezultāts) nosaka, ka tulkošanas metodi un stratēģiju nosaka MT mērķis, nevis AT funkcija. Tā kā “skopos” – MT mērķis nosaka tulkošanas stratēģiju, saņēmējs, kuram MT paredzēts, kļūst par izšķirošo faktoru tulkošanas procesā. MT funkcija nenāk automātiski no AT analīzes, bet tiek pragmatiski noteikta pēc starpkultūru saziņas mērķa. Skoposa teorija nosaka, ka MT funkcija var atšķirties no AT funkcijas, ar nosacījumu, ka novirze ir pamatota. Piemēram, ja Grimmu pasakas tulkojums tiktu pasūtīts vācu literatūras akadēmiskai antoloģijai, tiktu gatavots ar komentāriem papildināts un detalizēts tulkojums, vai bērniem, kad iespējama ievērojama adaptācija. Skoposa teorija ir viena no galvenajām SOCIOLINGVISTISKAJĀM TULKOŠANAS TEORIJĀM.

SLĒPTAIS TULKOJUMS (*covert translation*)

Termins, kuru ieviesa Hauss (1977), lai norādītu uz vienu no diviem pretējiem tulkošanas veidiem (aplūkojiet arī jēdzienu PĀRĀK KONKRETIZĒTS TULKOJUMS). Slēptais tulkojums MK bauda oriģināla AT statusu. Slēptais tulkojums ir mēģinājums apslēpt MT tulkojuma dabu, radot tekstu, kurš funkcionāli ir ekvivalents AT. Sagaidāms, ka reklāmas teksti, zinātniskie teksti un tūrisma brošūras ir AT, kuriem nepieciešams slēptais tulkojums. Slēptie tulkojumi atrodas vispārējā BRĪVO TULKOJUMU kategorijā.

SOCIOLINGVISTISKĀS TULKOŠANAS TEORIJAS (*sociolinguistic theories of translation*)

Sociolingvistiskās tulkošanas teorijas radās Vācijā 19. gs. 80. gados, ieviešot jaunu virzienu tulkošanas teorijā. Tulkošana vairs netika apzīmēta kā darbība, kas norisinās starp divām valodām, bet tika skatīta kā divu kultūru mijiedarbība. Saskaņā ar Basnetu un Lefeveru (1990) tulkošana tiek apzīmēta kā starpkultūru darbība, ko iespējams raksturot arī kā “jaunu kultūras pagriezieni”. Tulkojums virzās pretī kultūras, nevis lingvistiskajai pārnesei, pretī MT funkcijai, nevis AT priekšrakstiem. Tulkošana tiek uzskatīta par saziņas darbību, nevis pārkodēšanas procesu. Atbilstoši, mērķauditorija tiek uzskatīta par izšķirošo faktoru jebkurā tulkojumā. Tekstu kā komuikatīvo darbību noslēdz saņēmējs. Tekstam var būt tik daudz funkciju, cik saņēmēju.

SUBTITRĒŠANA (*subtitling*)

Termins SUBTITRĒŠANA attiecas uz vienu no diviem galvenajiem valodas pārnese veidiem, kas tiek lietoti dažādu masu audio un video materiālu, piemēram, filmu un televīzijas raidījumu tulkošanā (sk. arī jēdzienu DUBLĒŠANA). Subtitrēšanu var definēt kā sinhronizētu kadru sagatavošanu filmu un televīziju dialogiem. Parasti subtitri tiek novietoti ekrāna apakšā un tiem jāietilpst divās rindās – katrā rindā ne vairāk par aptuveni 35 zīmēm. Vietas un laika ierobežojumu dēļ subtitri saspiež oriģinālmateriālu. Tomēr subtitrēšana ļauj saglabāt oriģinālo kinomūzikas ierakstu.

ŠUŠOTĀŽA (*chuchotage*)

Tulkošanas veids, kurā tulks atrodas blakus klientam, kuram tulko, un klienta ausī čukst teiktā tulkojumu. To izmanto dažādos apstākļos, piemēram, lietišķās tikšanās reizēs, konferencēs un tiesas sēdēs, kad ir tikai viens vai divi dalībnieki, kuriem nepieciešams tulkojums. Parasti to veic vienlaicīgi, bet reizēm tas var notikt arī secīgi. Tomēr to nevar definēt kā sinhronu tulkošanu, jo tulks nestrādā tulkošanas kabīnē. Sk. arī ČUKSTTULKOŠANA.

SVEŠĀDOTS TULKOJUMS (*foreignizing translation*)

Termins, kuru lietojis Venuti (1995), lai norādītu uz tulkojuma veidu, kurā, veidojot MT, saglabā daļu no oriģinālteksta svešāduma, tādējādi tīši pārkāpjot MV tradīcijas. Šāds tulkojums cenšas novērst MK terminu pakļaušanu citas kultūras ietekmei. Lasītājs MT uztver kā atsvešinātu. Ja tulkotājs vienmēr cenšas panākt līdzīgu reakciju, lasītājam ir liegta pieeja AT videi; autors tiek pārvērst par MV sabiedrības daļu. Tā kā svarīga poētiskā diskursa pazīme ir atļaut AV lasītājiem izjust dažādas reakcijas, tulkotājam vajadzētu pēc iespējas saglabāt iespējamo reakciju klāstu un nesamazināt lasītāja dinamisko lomu. Aplūkojiet fragmentu no E. Virzas poēmas “Straumēni” tulkojuma angļu valodā, kurā tulkotājs centies saglabāt nacionālās īpatnības:

Vectēvs mīlēja viens pats apkalpot savu bišu baznīcu, jo bites viņu mīlēja un padevās viņa rīcībā. Varbūt tas bija tāpēc, ka viņš pamazām tuvojās tam vecumam, kad cilvēku atstāj viss, kas nepatīkams viņa miesā un garā. Debesu un gadu saules bija viņa stāvu izzāvējušas, padarot to līdzīgu ilgi un lēni kaltētam liepas kokam, no kā vecie latvieši taisīja savas skanīgās kokles. Jūnija mēnesī, kad bija spietošanas laiks, viņu arvien redzēja uz trepītēm pakāpušos rīkojamies

ap kokiem, neapsegtu seju, ar dūlāgu rokā, un tur, lēni runādams, viņš apvārdoja savas **Dieva gotiņas**. (Virza, “Straumēni”)

*Grandfather loved to work in his **bee church alone**, for the bees loved him and yielded to him. Maybe it was because he was slowly approaching the age when everything that is unpleasant in man's body and spirit leaves him. The suns of the sky and the years had dried his body, making him similar to lindenwood that has been dried for years and from which the old Latvians made their sonorous **kokles**. In the month of June when the swarming time came he could always be seen on the small ladder by the trees, with his head uncovered and bee smoker in hand. There, speaking slowly, he cast a spell over his **divine cattle**.*

Tiešā latviešu kulturēmu *bišu baznīca, kokle, Dieva gotiņas* pārnesē atsvešinājusi angļu valodas tekstu no tā dabiskās kultūras sistēmas, kā rezultātā angļu lasītāji to uztvertu kā svešādodu, bet tajā pašā laikā spētu gūt nelielu ieskatu citā kultūrā. Venuti uzskata, ka svešādots tulkojums būtu jāievieš “agresīvi vienvalodīgās” kultūrās (piemēram, angloamerikāņu kultūrā), kur standarta pieeja ir PIELĀGOTS TULKOJUMS. Tas pats, kas NEPIELĀGOTS JEB SVEŠĀDOTS TULKOJUMS vai MINORITIZĒJOŠS TULKOJUMS.

SVEŠAS KULTŪRAS VĀRDI (*foreign culture words*)

Vārdi nacionālā valodā, kuri norāda uz objektiem, jēdzieniem un fenomeniem, kuri raksturīgi konkrētai kultūrai un/vai vēstures periodam, tādējādi piešķirot nacionālu, vietēju vai vēsturisku nokrāsu. Šādiem vārdiem citās valodās nav tiešu ekvivalentu. Piemēram, *fish and chips, pub, cream tea, drug store*. Dažreiz, bet retāk, tās sauc arī par REĀLIJĀM.

SVĪTROŠANA (*deletion*)

Leksiskās pārveidošanas veids, kurā dažādu iemeslu dēļ tulkojumā tiek izlaistas dažas AT vienības. Piemēram, *A little while later, I still had it with me when I and Ackley got on the bus. (Mazliet vēlāk tas joprojām bija pie manis, kad mēs ar Akliju iekāpām autobusā.) – Man tā vēl bija rokā, kad mēs ar Akliju iekāpām autobusā.* (Selindžers “Uz kraujas rudzu laukā”) Tajā svītrosana lietota, lai izvairītos no liekvārdības. M. Mičelas “Vējiem līdzi” tulkojumā latviešu valodā, iespējams, komerciālu iemeslu dēļ, izlaista daļa no dabas aprakstiem. A. Heilija darba “Lidosta” tulkojumā latviešu valodā izlaistas arī seksuāla rakstura ainas. Izlaidumi var būt arī politisku iemeslu dēļ. Neprofesionāli tulkotāji var izlaist vārdus vai veselus teikumus tikai tāpēc, ka tos nesaprot. Izlaidumi parasti tiek uzskatīti par neētiskiem. Tomēr pastāv uzskats, ka izlaidumi ir pieļaujami, ja tiem ir labs pamatojums, piemēram, lai uzlabotu MT lasāmību. Sk. arī IZLAIDUMS. Sk. arī jēdzienu TEKSTA KOMPRESIJA.

TEKSTA IZPRATNE (*understanding*)

Saskaņā ar Levī (*Levy*) (1974), tā ir pirmā tulkošanas procesa pakāpe, kuras laikā tulkotājam avottekstu jāizlasa, jāanalizē un jāsaprot lingvistiski, stilistiski un literāri. Tulkotājam jāprot atšķirt mērķi no mākslinieciskās realitātes un izveidot savu interpretāciju. Tad seko DEKODĒŠANA un PĀRKODĒŠANA.

TEKSTA KOMPRESIJA (*compression of the text*)

Semantiski un stilistiski lieku elementu izlaidumi tulkošanas procesā. Tulkotājam jācenšas saīsināt MT, jo tas bieži ir garāks nekā AT papildu paskaidrojumu un vārdu saistāmības atšķirību dēļ.

TERMINOLOĢIJA (*terminology*)

Termins TERMINOLOĢIJA attiecas uz plašiem, specializētiem vārdu krājumiem, kas saistīti ar jebkādu tehnisku nozari. Progresīvās tehnoloģijas apstākļos terminoloģijas nozīme tulkošanā parādīsies kā terminoloģijas pārvaldīšana jeb, citiem vārdiem sakot, tiks izstrādātas TERMINU BANKU veidošanas, uzturēšanas un izmantošanas metodes. Tādu resursu kā terminu banku vērīga lietošana palīdzēs tulkotājiem izdarīt pareizo izvēli – izmantot šobrīd vai agrāk eksistējošu mērķvalodas terminu, radīt neoloģismu ar transkribēšanas palīdzību, lietot kalku vai veikt aprakstošo tulkošanu. Dažkārt var lietot vairākas metodes, un izvēli nosaka teksta veids, mērķttulkotājs, nolūks un saņēmējs. Piemēram, *summit meeting* var transkribēt (*samits*), aprakstīt (*tikšanās augstākajā līmenī, valstu vadītāju tikšanās*) vai iztulkot, lietojot kalku (*galotņu tikšanās*).

TERMINU BANKAS (*term banks*)

Termins TERMINU BANKAS attiecas uz automātisku terminoloģijas apkopošanu, kas izveidota, lai būtu ērti pieejama konkrētiem lietotājiem, un tās tiek glabātas tiešsaistē. Tradicionāli terminu bankām ir bijusi ļoti līdzīga funkcija kā standarta skaidrojošajām vārdnīcām un tehniskajām vārdnīcām. Tomēr šādas mašīnlasāmas datubāzes izveidošanā aizvien svarīgāka kļūst fleksibilitāte – šeit informāciju var uzglabāt, un tas atvieglo terminu meklēšanu, jo līdz šim lietotājam bija jāpārskata visa datubāze ar roku. Modernās terminu bankās var piekļūt ne tikai tradicionāliem, vārdnīcu tipa meklējumiem, tās dod arī iespēju risināt citus jautājumus, kas tēmas ziņā ir saistīti ar meklējamo objektu, kā arī pieprasīt terminu datubāzes par noteiktu tēmu.

TRANSLATALOĢIJA (*translatology*)

Šo terminu ierosināja kā iespējamo nosaukumu disciplīnai, kas pazīstama kā Tulkojumzinātne. Terminu Translataloģija 70. gadu sākumā sāka lietot daži lingvisti, īpaši Kanādā, Vācijā un Dānijā. Tomēr šim terminam pretojas daudzi angļiski runājoši pētnieki, jo termins tiek uztverts kā neveikls neoloģisms.

TRANSKRIPCĪJA (*transcription*)

Termins attiecas uz starpvalodu pieraksta metodi, kurā avotvalodas vienības tiek pārveidotas ar mērķvalodas burtu palīdzību. Latviešu valodā parasti tiek transkribēti īpašvārdi, piemēram, *Jane – Džeina, Peter – Pēteris*. Arī sugasvārdus transkribē, piemēram, *speaker in the Parliament – spīkers parlamentā*.

TRANSLITERĀCIJA (*transliteration*)

Avotteksta burtu pārnese metode ar mērķvalodas burtu palīdzību, piemēram, *jungle – džungļi*. Nejaukt ar terminu Transkripcija, kas ir fonētiska pārnese.

TREŠĀ VALODA (*third language*)

Šo terminu lieto Dafs (*Duff*) (1981), un tas attiecas uz mērķvalodas lietojumu, kas, ņemot vērā paļaušanos uz avottekstu, tiek uztverts kā nedabisks vai pat komisks. Ir daudz tulkojumu, kuri neveido analogiju, un tie izskatās pēc hibrīdtekstiem, kas nav rakstīti ne avotvalodā, ne mērķvalodā un parādās kā māksloti veidojumi. Tādi teksti parasti rodas, ja tulkojums ir pārāk burtisks. Tas pats, kas NEVEIKLS TULKOJUMS un HIBRĪDTEKSTI.

TRĪSPAKĀPJU KOMUNIKATĪVĀ SAIKNE TULKOŠANĀ (*three-stage communicative link in translation*)

Šo jēdzienu lieto, lai aprakstītu autora-tulkotāja-lasītāja attiecības tulkošanas procesā. Teksta oriģinālu var uzskatīt par autora dzīves pieredzi, tulkojumu – par tulkotāja interpretāciju un lasītāju – par tulkojuma interpretētāju. Šīs attiecības attālina avottekstu no gala tulkojuma un izskaidro subjektivitātes klātbūtni tulkošanas procesā.

TULKOJAMĀ VIENĪBA (*unit of translation*)

Sk. jēdzienu APSTRĀDĀJAMĀ VIENĪBA

TULKOJAMĪBAS PRINCIPS (*principle of translatability*)

Termins tiek lietots, lai aprakstītu, cik lielā mērā ir iespējams iztulkot atsevišķas vienības vai frāzes, vai visu tekstu no vienas valodas otrā. Tulkojamības princips balstās uz pieņēmumu – ko var pateikt vienā valodā, var pateikt arī citā valodā. Jebkuru tekstu var iztulkot pilnībā, kamēr oriģināls tiek pieņemts kā sistēma. Pat ja dažus sistēmas elementus iztulkot nav iespējams, sistēmu joprojām var saglabāt nemainīgu. Mūsdienās šī pieeja dominē pār netulkojamības jēdzienu.

TULKOJUMA KOPSAVILKUMS (*summarizing translation*)

Sk. jēdzienu JĒGAS TULKOJUMS

TULKOJUMS PASĪVAJĀ VALODĀ (*retour*)

Mutiskā tulkošana, kuras laikā tulka aktīvā valoda nav viņa dzimtā valoda.

TULKOJUMS VAIRĀKOS POSMOS (*multistage translation*)

Sk. jēdzienu NETIEŠS TULKOJUMS.

TULKOJUMZINĀTNE (*translation studies*)

Šo terminu lieto, lai aprakstītu disciplīnas kārtību, kas risina problēmas, kas radušās, veicot un aprakstot tulkošanu. Pretēji terminam TULKOŠANAS TEORIJA, šis termins ietver visa veida tulkojumus un pieejas tulkošanai, uzsverot to, ka tulkojumzinātne ietver vairākas disciplīnas.

TULKOJUMZINĀTNES APRAKSTOŠAIS ASPEKTS (*descriptive aspect of translation studies*)

Reizēm praktizējošiem tulkotājiem ir negatīva attieksme pret tulkošanas teoriju, jo tās noteikumi un ierobežojumi apgrūtina radošumu. Tomēr tā ir zinātnes nozare, kuras galvenais mērķis ir aprakstīt objektīvas tulkojuma likumsakarības, pamatojoties uz tulkojumu analīzi un vēsturisku gadījumu pētīšanu. Šīs likumsakarības tulkotāji var izmantot par pamatu lēmumu pieņemšanas procesā. Sk. arī jēdzienu TULKOJUMZINĀTNES PRESKRIPTĪVAIS ASPEKTS.

TULKOJUMZINĀTNES PRESKRIPTĪVAIS (NORMATĪVAIS) ASPEKTS *(prescriptive (normative) aspect of translation studies)*

Tulkošanas teorija sniedz tulkotājam dažādus likumus, kuriem sekojot, tulkotājs var sasniegt cerēto rezultātu, piemēram, kā pareizi pārnest īpašvārdus, kādas ir iespējas alūziju atveidošanā utt. Neskatoties uz to, tulkošanas teorija nav ierobežojoša, tā atzīst konteksta nozīmību, tulkošanas funkciju, tulkotāja individuālos pieņēmumus. Tulkošanas teorija piedāvā dažādas tulkošanas iespējas, par kurām tulkotājs citādi varbūt nezinātu, tādējādi radot tikai APRAKSTOŠUS, nevis preskriptīvus tulkojumus.

TULKOŠANA (translation)

Pastāv neskaitāmas tulkošanas definīcijas, kuras ir atkarīgas no valodnieku pieejas. Vienkārši sakot, tulkošanu var definēt kā avotteksta atveidi mērķvalodā, kā to paredzējis autors (uz avotu orientēta pieeja) vai avotteksta atveide mērķvalodā saskaņā ar mērķtulkojuma nodomu, un to, ko sagaida mērķauditorija, kā arī ņemot vērā mērķkultūras īpatnības (uz mērķi orientēta pieeja). Vispārīgi runājot, mūsdienās tulkošana netiek uzskatīta par lingvistisku pārnesi, bet par komunikāciju starp dažādām kultūrām.

TULKOŠANA AR RĪKU PALĪDZĪBU (TULKOŠANA AR CAT RĪKIEM VAI AR DATORA PALĪDZĪBU) (machine-aided translation)

Tulkošanas stratēģija, kurā tulkotājs izmanto datorprogrammas, lai daļēji veiktu tulkojumu. Dators tiek izmantots kā palīgierīce cilvēkam, nevis kā tulkojuma veicējs. Sk. arī PRIEKŠTULKOŠANA.

TULKOŠANAS INSTRUKCIJA (translation instruction)

Termins attiecas uz norādījumiem par tulkojumu, kurus, ideālā gadījumā, tulkotājam vajadzētu saņemt no pasūtītāja. Tā kā pēdējā laikā par labu tulkojumu tiek atzīts tāds tulkojums, ko var izmantot vēlamajam mērķim, tulkotājs vairs netulko tekstu kā tādu. Tulkošanas instrukcija palīdz tulkotājam saprast mērķtulkojuma nolūku un izvēlēties atbilstošu tulkošanas stratēģiju. Iepriekš saņemta instrukcija novērstu iespējamus konfliktus starp tulkotāju un pasūtītāju. Piemēram, lai nokārtotu Zviedrijas Rūpniecības kameras (Swedish Board of trade) apliecību, tulkotājam nav atļauts: 1. papildināt tulkojumu; 2. atstāt netulkotas vietas. Tādējādi tulkotājs nav atbildīgs par piemēram, komunikāciju normu pārkāpšanu. Terminu TULKOŠANAS INSTRUKCIJA var saukt arī par TULKOŠANAS NORĀDĪJUMIEM. Tulkošanas norādījumi sniedz informāciju (tiešu vai netiešu) par:

1. pasūtītāja nolūku,
2. adresātu(-iem),

3. saņemšanas laiku un vietu,
4. veidu, kādā jānodod teksts.

TULKOŠANAS KONVENCIJAS (*translation conventions*)

Vispārpieņemta prakse, risinot dažādas tulkošanas problēmas, piemēram, latviešu valodas tulkojumos īpašvārdi parasti tiek transkribēti, bet vācu literārajos tulkojumos īpašvārdi saglabā oriģinālformu. Tulkošanas konvencijas tiek lietotas brīvi tādā nozīmē, ka vienmēr pastāv sistemātiska alternatīva, kas var kļūt par tradīciju. Kad tulkojot saskaramies ar problēmu, mūsu lēmumu nosaka kultūrai raksturīgās tradīcijas. Vēstures gaitā tradīcijas mainās, piemēram, literāro tekstu tulkojumos latviešu valodā rupji vārdi tika mīkstināti, bet pēdējā laikā ir novērojama tendence tos pārnest tieši. Kristiane Norda uzsver atšķirību starp TULKOJUMA VEIDOŠANAS TRADĪCIJĀM un TEKSTVEIDES TRADĪCIJĀM. TULKOJUMA VEIDOŠANAS TRADĪCIJAS attiecas uz teksta grūtības pakāpi un nosaka, kāds tulkojums ir pieņemams attiecīgās kultūras pārstāvjiem pretstatā adaptācijai vai citai starpkultūras teksta pārnei. Piemēram, latviešu lasītāji parasti sagaida, ka tulkojums būs tuvs atveidojums avottekstam. Turpretim amerikāņu lasītāji bieži uztver tulkojumu kā neatkarīgu tekstu un pieņem brīvi pārrakstītu oriģinālu mērķvalodā. TEKSTVEIDES TRADĪCIJAS regulē nelielas tulkošanas problēmas. Piemēram, teksts angļu valodā parasti ir personiskāks, 1. personas vietniekvārda vienskaitlī *I* (“es”) lietošana ir raksturīga informatīvajiem tekstiem. Vācu valodā bieži tiek lietota ciešamā kārtā vai bezpersonas konstrukcija, tādējādi nepakļaujoties teksta veida konvencijām. Angļu pavārgrāmatās tiek lietoti darbības vārdi pavēles izteiksmē, bet līdzīga žanra tekstos latviešu valodā tiek lietota bezpersonas forma (*cut meet into slices – sagriež gaļu šķēlēs*). Sk. arī jēdzienu NORMA.

TULKOŠANAS NELINGVISTISKAIS ASPEKTS (*non-linguistic aspect of translation*)

Tulkošanas problēmas, kas saistītas ar AT ekstralingvistisko informāciju. Lai saglabātu šo pašu informāciju MT, nereti ir nepieciešami papildu skaidrojumi. Piemēram, alūzijas ietver daudz ekstralingvistiskās informācijas un bieži vien tiek atveidotas ar skaidrojošu tulkojumu vai zemteksta piezīmju palīdzību: *He thought of Beth again; how she would have adored this being plunged straight into the legend...the wicked old faun and his famous afternoon* (Faulzs “Melnkoka tornis”). Latviešu tulkojumā iekļauta zemteksta piezīme: asociācijas ar Malarmē poēmu “Fauna pēcpusdiena” un pēc tā paša sižeta komponēto Debisī skaņdarbu “Fauna diendusa”.

TULKOŠANAS NORĀDĪJUMI (*translation brief*)

Sk. jēdzienu TULKOŠANAS INSTRUKCIJA

TULKOŠANAS PROCESA OBJEKTĪVAIS ASPEKTS (*objective aspect of translation process*)

Tulkotāja acīs tulkojums var tikt uzskatīts par oriģinālu. Veids, kādā tulkotājs uztver oriģinālu, neatkarīgi no tīri subjektīva lietu vērtējuma, ir arī objektīvi nosacīts pēc laikmeta,

vietas, konkrētā laika estētikas principiem. Piemēram, cilvēku uztvere Viktorijas laika Anglijā noteikti atšķīrās no tā, kā cilvēki redzēja lietas 19. gs. beigās Latvijā, nemaz nerunājot par 20. gs beigām. Tāds pats princips attiecas uz tulkojumiem, kas atšķiras pēc laika un vietas. Atšķirības starp mūsdienu tulkotājiem tiek noteiktas pēc individuālām, subjektīvām atšķirībām.

TULKOŠANAS PROCESA SUBJEKTĪVAIS ASPEKTS (*subjective aspect of translation process*)

No tulkotāja skatpunkta tulkojums var tikt uzskatīts par oriģinālu. Veidu, kādā tulkotājs uztver AT, neatkarīgi no vispārējiem objektīvajiem faktoriem, nosaka individuāls pasaules redzējums, politiskie uzskati, estētiskie uzskati, vecums, pat dzimums. Tas izskaidro, kāpēc nav iespējami divi identiski AT tulkojumi. Tulkotāja klātbūtne vienmēr ir jūtama tulkojumā. Skatīt arī jēdzienu TULKOŠANAS PROCESA OBJEKTĪVAIS ASPEKTS.

TULKOŠANAS TEORIJA (*translation theory*)

Šo terminu lietoja, pirms tika ieviests termins TULKOJUMZINĀTNE. Termins TULKOŠANAS TEORIJA rada apjukumu, jo parasti tas tiek uztverts šaurākā nozīmē nekā termins Tulkojumzinātne un vairāk attiecas uz lingvistisko, nevis preskriptīvo tulkošanas pieeju.

TULKOT (*translate*)

Rakstīt vai runāt citā valodā. Sk. arī jēdzienu ATVEIDE.

TULKOTĀJA DOMU PIERAKSTS (TDP) (*think - aloud protocols*)

Šo paņēmieni lieto kognitīvo procesu izpētīšanai, kas saistīti ar tādu intelektuālu nodarbošanos kā tulkošana. TDP ietver “subjekta” runas, darbības fiksēšanu, kas veido mērķtulkojumu. Izveidotais mutiskais ziņojums tiek ierakstīts un analizēts, tā atklājot, kas notiek tulkotāja prāta “melnajā kastē”. Šīs pieejas mērķis ir noteikt tulkošanas psiholoģisko modeli. TDP ir plaši pētīts, īpaši Somijā un Vācijā. Šī tehnika aizņem daudz laika un prasa lielu atdevi, un pārsvarā noved pie paredzamiem rezultātiem.

TULKOTĀJA VILTUSDRAUGI (*false friends of translator*)

Internacionāli vārdi, kuri atrodami gan AV, gan MV, bet to nozīme atšķiras vai atbilst nepilnīgi, piemēram, *dekāde* (desmit dienu laika posms) – *decade* (desmit gadu laika posms), *aktuāls* (tematisks) – *actual* (paties), *replika* (piezīme) – *replica* (precīza kopija).

TULKS (*interpreter*)

Cilvēks, kurš sniedz tūlītēju mutisku tulkojumu citā valodā izteiktiem vārdiem.

UZ AVOTU ORIENTĒTS TULKOJUMS (*source-oriented translation*)

Terminu ieviesa Tūrijs (1980), lai aprakstītu vienu no divām galvenajām tulkošanas pieejām (skatīt arī jēdzienu UZ MĒRĶI ORIENTĒTS TULKOJUMS). Uz avotu orientēts tulkojums tiek koncentrēts uz AT detaļu saglabāšanu. Attiecībās starp AT un MT, sevišķi MT tiek uztverts kā tulkojums. Tas ir “lietussarga termins”, kas ietver sevī VĀRDS PRET VĀRDU,

BURTISKU, SEMANTISKU, DOKUMENTĀRU, SAGLABĀJOŠU, FILOLOĢISKU, EKSOTISKU TULKOJUMU.

UZ FUNKCIJU ORIENTĒTS TULKOJUMS (*function-oriented translation*)

Metodoloģiska pieeja, kurā MT vai tā daļu paredzētā funkcija nosaka tulkotāja lēmumus. Oriģinālteksta funkciju var pielāgot tā, lai tas atbilstu konkrētam kontekstam, kurā vai kuram tas radīts. Piemēram, pasūtītājs informatīvam nolūkam var vēlēties rezumējošu juridiska līguma tulkojumu, šajā gadījumā MT jaunās kultūras situācijā nav domāts kā juridiski saistošs dokuments. Svarīgākā teorija, uz kuru balstīts funkcionālisms, ir SKOPOSA TEORIJA.

UZ MĒRĶI ORIENTĒTS TULKOJUMS (*target-oriented translation*)

Terminu ieviesa Tūrijs (1980), un tas attiecas uz vienu no divām tulkošanas pieejām. (Sk. arī jēdzienu UZ AVOTU ORIENTĒTS TULKOJUMS). Tā kā tiek apgalvots, ka pārējās pieejas pārsvarā uztver mērķtulkojumu kā avotteksta rekonstruēšanu, Tūrijs ierosina alternatīvu modeli, kurā uzmanība tiek pievērsta mērķtulkojumam un tā vietai mērķkultūrā. Uz mērķi orientēts tulkojums ir brīva avotteksta radīšana, paturot prātā to, ko sagaida mērķtulkojuma auditorija vai kas atbilst mērķkultūras situācijai. Pārsvarā tiek uzskatīts, ka mērķtulkojums pastāv neatkarīgi no oriģināla. Termins UZ MĒRĶI ORIENTĒTS TULKOJUMS ietver vairākas nozīmes: BRĪVS, KOMUNIKATĪVS, NODERĪGS, IZKLAIDĒJOŠS TULKOJUMS.

UZMANĪBAS SADALES MODELIS (*effort model*)

Teorētiskais modelis, kuru izveidojis Daniels Žils (*Daniel Gile*), lai palīdzētu tulkiem tulkošanas laikā sadalīt mentālos resursus. Mentālie resursi ir ierobežoti un rodas problēmas, ja tulki nepareizi sadala savu uzmanību, piemēram, pārāk koncentrējas uz runas veidošanu, tādējādi pametot novārtā klausīšanos. Ir ļoti svarīgi spēt jau iepriekš noteikt iespējamās problēmu radītājus un sadalīt uzmanību atkarībā no katra gadījuma sarežģītības pakāpes.

UZTICAMĪBA (*reliability*)

Terminu ieviesa Duglass Robinsons (1997), lai apzīmētu tulkojuma lietotāju ticību tam, ka tulkojums sniegs nepieciešamo informāciju par oriģinālu, ka tulkojuma dēļ darbība nevar neizdoties. Robinsons izšķir tekstuālo uzticamību un uzticamību tulkotājam. Tekstuālā uzticamība veido lietotāja vēlmi balstīt turpmāko rīcību uz pieņemto saistību starp oriģinālu un tulkojumu. Piemēram, ja tulkojums ir piedāvājums, uzticamība nozīmē to, ka tulkojums precīzi atspoguļo piedāvājuma veidu. Bet, ja tulkojums ir pasaka bērniem, uzticamība nozīmē to, ka teksts ir pielāgots un atgādina konkrētās kultūras gulētiešanas stāstus. Tāpat var gadīties, ka viens tulkojums var nešķīst uzticams diviem dažādiem lietotājiem, jo viņu vajadzības atšķiras. Uzticamība tulkotājam ir plašāks jēdziens, kas rada profesionālu rīcību: tulkojums tiek nodots laicīgi, apstrādāts, ja tas bijis jāapstrādā, gatavs plašākai publikai, tulkojums ir uzticams, ar tulkotāju ir patīkami sazināties, viņš uzdod kompetentus jautājumus un izdara darbu par pieņemamu cenu. Uzticamība tulkojumam galvenokārt saistīta ar klienta vajadzību apmierināšanu.

UZTICĪBA (*faithfulness/fidelity*)

Diezgan brīvs jēdziens, kuru lieto, lai uzsvērtu tulkojuma tuvo atbilstību oriģinālam. Sk. arī jēdzienu LOJALITĀTE.

VĀCU TRADĪCIJA (*German tradition*)

Pieeja tulkošanai, kurā galvenā prasība ir pieturēšanās pie oriģinālteksta, un dabiska MV plūduma un izteiksmes veida ievērošana. Tiek uzskatīts, ka Martins Luters, šīs tendences aizsācējs, *vāciskojs* Bībeli, nevis to vienkārši iztulkojis vācu valodā. Pirmie profesionālie latviešu tulkotāji, piemēram, Adamovičs ietekmējās no 18. un 19. gadsimta vācu zinātnieku idejām, kuras *vainojamas* viņa rūpēs par MT plūdumu un saprotamību, kā arī literāri akurāta ziņojuma pārnesi. Sk. jēdzienu FRANČU TRADĪCIJA.

VĒSTURISKĀ NOKRĀSA (*historical colouring*)

Vārdi, kuros saglabājušās iezīmes no laikmeta, kad tie tika radīti un plaši izmantoti, piemēram, *Šie bagātnieki ir tik egoistiski. – These millionaires are so selfish.* (Tolstoja “Karš un miers”) Tulkojumā izmainīta vēsturiskā nokrāsa, jo 19. gadsimta kontekstā lietoti 20. gadsimta vārdi.

VIRSTITRĒŠANA (*historical colouring*)

Subtitrēšanas veids, ko izmanto operā vai teātrī, kad mākslinieku uzstāšanās tiek tulkota vietējiem skatītājiem, un izrādes laikā tulkojums mērķvalodā tiek projicēts uz ekrāna virs skatuves vai tās malā.

VISPĀRINĀŠANA (*generalization*)

Tulkošanas metode, kurā konkrēta vārda vietā tiek izmantots vispārīgāks un ne tik specifisks vārds, piemēram, *The temperature was as easy ninety. – Karstums bija neizturams.* (Hārpera Lī “Kas nogalina lakstīgalu...”), *Rāmava – mineral water.*

VIZUĀLĀ EKVIVALENCE (*visual equivalence*)

Sk. jēdzienu ANALOGS FORMĀTS

VOKATĪVIE TEKSTI (*vocative texts*)

Sk. jēdzienu OPERATĪVIE TEKSTI

IV DAĻA

Bibliogrāfija

1. Barhudarov, Leonid. *Yazik i perevod*. Vishaja Shkola, Moscow, 1975.
2. Bassnett, Susan. *Translation Studies*. Routledge, 1991.
3. Catford, J.C. *A Linguistic Theory of Translation*. London: OUP, 1965.
4. Chesterman, Andrew. *Memes of Translation*. John Benjamins, 1997.
5. Chesterman, Andrew (ed.). *Readings in Translation Theory*. Loimaan Kirjapaino Oy, Finland, 1989.
6. Chesterman, Andrew; San Salvador, Natividad Galiardo; Gambier, Yves (eds.). *Translation in Context*. John Benjamins, 2000.
7. Chesterman, Andrew; Wagner, Emma. *Can Theory Help Translators?* St. Jerome Publishing, 2002.
8. Chukovskiy, Kornei. *Visokoye isskustvo*. Progress, Moscow, 1964.
9. Eiropas Savienības tiesību aktu tulkošanas rokasgrāmata. TTC, 2000.
10. Fawcett, Peter. *Translation and Language. Linguistic Theories Explained*. St. Jerome Publishing, 1997.
11. Florin, Sider. *Muki perevodcheskiye*. Moscow, 1983.
12. Flotov, Luise. *Translation and Gender*. Translating in the 'Era of Feminism'. St. Jerome Publishing, 1997.
13. Gentzler, Edwin. *Contemporary Translation Theories*. Routledge, 1993.
14. Gile, Daniel. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. John Benjamins. 1995.
15. Gilles, Andrew, *Conference Interpreting*. Krakow: Tertium, 2001.
16. Jones, Roderick. *Conference Interpreting Explained*. St. Jerome Publishing, 1998.
17. Katan, David. *Translating Cultures*. St. Jerome Publishing, 1999.
18. Kiraly, Donald. *Pathways to Translation*. Pedagogy and Process. The Kent State University Press, 1995.
19. Kiraly, Donald. *A Social Constructivist Approach to Translator Education*. St. Jerome Publishing, 2000.

20. Klaudy, Kinga. *Languages in Translation*, Budapest: Scholastika, 2003.
21. Komisarov, Vilen. *Teoriya perevoda*. Vyshaja Shkola, Moscow, 1990.
22. Kussmaul, Paul. *Training the Translator*. John Benjamins, 1995.
23. Latvijas Republikas tiesību aktu tulkošanas rokasgrāmata. TTC, 2000.
24. Lefevere, Andre. *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*. Routledge, 1992.
25. Levy, Jiri. *Isskustvo perevoda*. Progress, Moscow, 1974.
26. Ločmele, Gunta. Latviešu reklāmas valodas attīstības tendences: informācijas kompresija. *Linguistica Lettica* Nr.3. Latviešu valodas institūts, Rīga, 210 – 2019.
27. Ločmele, Gunta. Latviešu tulkotās reklāmas funkcionālie, stilistiskie un kultūras aspekti. *Linguistica Lettica* Nr. 5. Latviešu valodas institūts, Rīga, 207 – 215.
28. Ločmele, Gunta. Translated Reference Literature for Children in Latvia and beyond. *LU Zinātniskie raksti* Nr. 630. 2000, 7 – 14.
29. Ločmele, Gunta. Means of Manipulation in Latvian Advertising - Products of Change. *LU Zinātniskie raksti* Nr. 640. 2001, 47 – 55.
30. Newmark, Peter. *A Textbook of Translation*. Hemel Hempstead: Prentice Hall, 1988.
31. Nida Eugene, and Taber, Charles. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill, 1969.
32. Nord, Christiane. *Text Analysis in Translation*. Amsterdam – Atlanta, GA 1991.
33. Nord, Christiane. *Translating as a purposeful Activity. Functionalist Approaches Explained*. St. Jerome Publishing, 1997.
34. Pochhacker, Franz. *Introducing Interpreting Studies*. Routledge, 2004.
35. Popovich, Anton. *Problemyi hudozhestvennovo perevoda*. Progress, Moscow, 1980.
36. Retsker, Yakob. *Teoria perevoda I perevodcheskaija praktika. Mezhdunarodnii otnoshenia*, Moscow, 1974.

37. Robinson, Douglas. *The Translator's Turn*. Baltimore: Johns Hopkins, 1991.
38. Robinson, Douglas. *Becoming a Translator*. Routledge, 1997.
39. Robinson, Douglas. *Translation and Empire Postcolonial Theories Explained*. St. Jerome Publishing, 1997.
40. Rose, Marilyn Gladis. *Translation and Literary Criticism*. St. Jerome Publishing, 1996.
41. Rozan, Jean-Francois. *Note-taking in Consecutive Interpreting*. Krakow: Tertium, 2002.
42. Shuttleworth, Mark & Cowie, Moira. *Dictionary of Translation Studies*. St. Jerome Publishing 1997.
43. Sīlis Jānis and Zālīte, Tamāra. *Basic Problem of Translation Theory*. Riga, 1984.
44. Snell-Hornby, Mary. *Translation Studies: An Integrated Approach*. John Benjamins, 1988.
45. Šarcevic, Susan. *New Approach to Legal Translation*. Kluwer Law International, 2000.
46. Toury, Gideon. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. John Benjamins, 1995.
47. Trosborg, Anna. (ed.) *Text Typology and Translation*. John Benjamins, 1997.
48. Venuti, Lawrence. (ed.) *Rethinking Translation. Discourse, Subjectivity, Ideology*. Routledge, 1992.
49. Venuti, Lawrence. *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. Routledge, 1995.
50. Venuti, Lawrence. *The Scandals of Translation*. Routledge, 1998.
51. Venuti, Lawrence. (ed.) *The Translation Studies Reader*. Routledge, 2000.
52. Vlahov, Sergei and Florin, Sider. *Neperevedimoye v perevode*. Progress, Moscow, 1980.
53. Wadensjo, Cecilia. *Interpreting as Interaction*. Longman, 1998.

54. Zauberga, Ieva. *Pragmatic Aspects of the Translation of Slang and Four-Letter Words. Perspectives. Studies in Translatology.* 1994:2, p. 137 – 147.
55. Zauberga, Ieva. *Translational Norm in Advertisement Transfer.* LU Zinātniskie raksti Nr. 603. 1996, 50 – 64.
56. Zauberga, Ieva. Neliterārās leksikas uztveres atspoguļojums latviešu tulkojumos. *Linguistica Lettica* Nr. 2. Latviešu valodas institūts, Rīga, 1998, 89 – 101.
57. Zauberga, Ieva. Feminisma ietekme uz mūsdienu teoriju un praksi. *Linguistica Lettica* Nr. 3. Latviešu valodas institūts, Rīga, 1998, 233 – 244.
58. Zauberga, Ieva. *Place of the Translator in the Modern World.* LU Zinātniskie raksti Nr. VII. 1998, 164 – 177.
59. Zauberga, Ieva. *Tulkotājamvalodas stilistiski strukturālā neviendabība.* *Linguistica Lettica* Nr. 5. Latviešu valodas institūts, Rīga, 1999, 215 – 223.
60. Zauberga Ieva. Jaunas pieejas nepieciešamība tulkotāju profesionālās sagatavošanas programmās. LU Zinātniskie raksti Nr. 622, 1999, 45 – 53.
61. Zauberga, Ieva. *Translating across Power Differentials.* LU Zinātniskie raksti Nr. 620. 1999. 100 – 107.
62. Zauberga, Ieva. *User Expectations in Conference Interpreting.* LU Zinātniskie raksti Nr. 630. 2000, 69 – 77.
63. Zauberga, Ieva. Latviešu valoda Eiropas Savienības standartizācijas prasību kontekstā. *Linguistica Lettica* Nr. 8, Latviešu valodas institūts, Rīga, 2001, 15 –
64. Zauberga, Ieva., Jettmarova, Z., Piotrowska, M. *New Advertising Markets as Target Areas for Translation. Translation as Intercultural Communication.* 1997, John Benjamins, 185 – 195.

V DAĻA

Praktiskā daļa

1. uzdevums

Tulkošanas būtība

Analizējiet šos divus tekstus un atbildiet uz jautājumiem:

- Vai tie ir tulkojumi? Ja jā, tad paskaidrojiet, kāpēc.
- Definējiet katra teksta mērķauditoriju un mērķi.
- Vai tie ir labi tulkojumi/teksti? Kāpēc?

It is no secret that different people have different eating, drinking and sleeping habits, nobody wants to upset habitual rhythm of life when traveling either. Thus, it is impossible to find a hotel corresponding both to one's needs and thickness of wallet. Our city guide will help you choose a proper hotel.

A real surprise for foreigners proved to be the fashionable "Hotel de Rome". During post-war years its name was stirring up nostalgia of Riga citizens for bygone times. Now, with the help of Polish restorers who have revived a lot of Old Riga buildings, it is again on its former place, but in modern execution.

The second highlight is Latvian-Swedish JV Eurolink Hotel which is intended for businessman. It works in an autonomous regime being situated on the 2nd floor of hotel "Riga". As regards its interior, the mode of rendering services, its cuisine - they are European ones. Provisions supplied by Swedish party, only flowers and greens are local.

(Riga This Week, 1993. gada vasara)

*****

Hotel de Rome: Kaļķu iela 28, tel. 7820050. This is arguably Riga's most elegant hotel, located on the edge of the old city and across the street from McDonald's. A back-packer could live a solid month on the cost of a single room. Those who can afford will love it.

Eurolink: Aspazijas bulvāris 22, tel. 7820060. On the third floor of the Hotel Riga. Renovated in 1992 by a Swedish hotel chain into a four-star hotel, the Eurolink lives up to its rating for the most part. A favourite of foreign businessmen. Also renowned for its British breakfast. Expensive.

(City Paper. The Baltic States, 1996. gada jūnijs/jūlijs)

2. uzdevums

Starpkultūru atšķirības

A Analizējiet tekstu un

- sakārtojiet svešos kultūras vārdus grupās, iedalot tos pēc to atpazīstamības pakāpes;
- norādiet svešos kultūras vārdus, kuriem ir atzīts tulkojums;
- izvērtējiet neekvivalento vienību pārneses tehnikas;
- tulkojiet tekstu. Neaizmirstiet pirms tulkošanas definēt tulkojuma mērķi un mērķauditoriju, kas jums palīdzēs identificēt kritērijus, izvēloties tulkošanas metodi!

Best of the West

Historical Utah

Utah's historical legacy is the Wild West. Residents are proud of their ancestors who tamed the mountains and deserts. Sites statewide celebrate Utah's pride in the past from Anasazi and Fremont Indian sites to well-preserved historic homes and museum collections.

About two thousand years ago the Anasazi Indians began raising corn in the valleys of southern Utah. The ruins of the granaries and dwelling may be visited today.

Early 19th Century residents of Utah were hunter-gatherer Indians, divided into three main tribes: Ute, Paiute and Shoshoni. These Indians' descendants continue to live in Utah, many on Indian reservations.

In the first half of the 19th century, trappers and mountain men explored the state, plotting and mapping routes as they went. Their annual get-togethers became legendary, and today are recreated as Mountain Men Rendezvous.

The Mormons first entered the area on July 24, 1847 - a date that is still celebrated annually in Utah with parades and rodeos. During the next decade thousands of Mormon converts continued to trek to Utah, with many coming from England, Sweden and Italy. By 1900 the Mormons had founded nearly 500 settlements in Utah and surrounding states.

Railroad building and mining in Utah began in the late 1860s. An army of workers, many of them immigrants from Italy, Austria, Hungary and Greece, worked the rails and went underground to mine coal and other minerals. Many chose to stay in Utah, adding a new cultural dimension to its society.

Since then, Utah's history has been shaped by people from diverse cultural, ethnic and religious backgrounds. Today Utah's capital, Salt Lake City, is a bustling metropolitan area, famous as world headquarters for major computer and biomedical corporations. Utah is indeed a unique balance of modern sophistication and natural wonders.

Lodging and Shopping

Utah offers every kind of rooming opportunity, from luxury hotel suites to rustic wilderness cabins. Western guest ranches, luxurious resorts and inns and informal marinas and outposts offer complete solitude or a multitude of activities. Campgrounds and RV parks are available in or near most cities.

Downtown Salt Lake City has two large indoor malls, as well as numerous boutiques and specialty stores. For those who like Western wear, many real cowboy stores are found throughout the state, specializing in boots, hats, clothing and saddles.

(Utah Travel Facts)

*****

B Salīdziniet abus tulkojumus.

- Analizējiet kultūras atšķirības;
- Salīdziniet katra teksta mērķi, struktūru un nokrāsu;
- Vai šādas atšķirības tekstos ir pamatotas?

Zu Gast auf dem Lande

Zeigen Sie Ihren Kindern, das Milch und Kartoffeln nicht nur von der Kaufhalle kommen, und dabei schon eingepackt. Zeigen Sie ihnen, wieviel Muhe man braucht, bis die ganz gewöhnlichen Landwirtschafts produkte auf Ihrer Tisch kommen. Einfaches, aber gutes Essen, frische Luft, Erholung am Fluss oder Waldsee, Anger, einfach Entspannung in der Sonne... und die Freude, Ihre Kinder anzusehen, die mit den Landesleuten und Haustieren befreundet sind. Das Programm fur Ihre Aufenthalt wird nach jeder konkreten Anfrage zusammengestellt. Wir bieten 2 Bauernhauser an Kvēpene – 80 km von Riga, 7 km von Cēsis (Venden) entfernt liegt in der Nahe von Fluss Gauja. Der Weg von Cēsis nach Kvēpene fuhrt durch einen marchenhaften, fast uberuhrten Wald Im Haus werden Ihnen 3 Zimmer angeboten.

Farm Stay Holidays

Ever wondered what farmlife is really like? Perhaps you imagine an idyllic rustic scene or simple folk rewarded with a sense of satisfaction as the fruits of their labour are harvested.

Well, farm life is all this, but much more. Now you can find out for yourself, through farm stay holidays.

At present, we can offer you two farm locations. One in Vidzeme, the other in Kurzeme. Kvēpene, in Vidzeme, is only 80 km from Riga right in the centre of the Gauja National Park. The surroundings are truly idyllic and the River Gauja is in a walking distance of the cottage.

The ancient tribal mound is a site of interest to explore. The cottage has 2 rooms with basic amenities, a telephone and radio being the only items of modern technology at your disposal.

*****

GESUNDHEIT – DAS IST GLÜCK UND ERFOLG

Mindestens einmal im Jahr soll der Mensch Sich richtig ausruhen. Dazu braucht man frische Luft, rauschendes Meer, die Sonne, Ruhe, gelegentlich ärztlichen Rat und spezielle Behandlung. Wie geben Ihnen einen Typ, was Sie vielleicht auf neue Reiseideen bringt.

20 Km von der Hauptstadt Lettlands, Riga, entfernt, befindet sich der Kurort an der Ostsee – Jūrmala. In einem Kiefernwald, auf einer Halbinsel zwischen Meer und Fluss Lielupe eingebettet, bietet Jūrmala mit ihrer einzigartigen Holzarchitektur, mit dem herrlichen Strand mit weissem Sand, mit dem Lebensrhythmus ohne Hektik, genau das Richtige, was man für das Sammeln neuer Kräfte braucht.

Wir empfehlen Ihnen das Kurhotel «Rīgas Līcis» (Rigaer Strand) – gute Zimmer, zweckmässig eingerichtet, freundliches Personal, schmackhaftes Essen, grosse Auswahl von Möglichkeiten der ärztlichen Behandlung und physischen Aktivitäten. Im Kurhotel «Rīgas Līcis» stehen Ihnen zur Verfügung:

- EKOLOGISCH REINE SCHLAMMBÄDER;*
- UNTERWASSERMASSAGE;*
- SCHARKO-DUSCHE;*
- VERSCHIEDENE BÄDER;*
- BAROKAMMER;*
- BIOENERGETISCHE BEHANDLUNG;*
- EIN KOSMETOLOGE UND EIN ZAHNARZT;*
- DIE GYMNASTIK.*

Dazwischen bieten wir Ihnen verschiedene Ausflüge an, die Sie mit unserem Land und Leuten bekannt machen. Ausserdem bestehen zahlreiche Möglichkeiten Theater, Konzerte, Ausstellung u.a. zu besuchen.

Verlangen Sie unsere kleine Brochure mit genauer information!

Das Kurhote

HEALTH RESORTS AND SPAS

The shores of the Baltic have always altered those seeking relaxation and recuperation.

The ribbons of fine sandy beaches, healthy sea air and holiday cottages tucked in among the coastal pines have for centuries made this a most attractive health resort destination.

Now, you too can bask in the mild curative sunshine of the Baltic while enjoying the luxury of world class facilities. Relax, undertake a health programme or what better spot for a conference!

All this is possible at «Rīgas Līcis» Spa. Located in the resort town of Jurmala, this elegant privately-owned hotel is only 10 km from Riga, the capital of Latvia. The hotel has 68 apartments, 28 de luxe suites with spacious balconies overlooking the town and sea. As you would expect, each room has private facilities and all modern conveniences.

Massages, curative mud applications, medical baths and hyper barric chambers are available to enhance your health. Or if you prefer, swim in the seawater indoor pool or enjoy a sauna.

Of course, the restaurant caters for special dietary requirements as well as for the most refined gourmand.

If leisure is your aim, a workout at the well-equipped gym or on the tennis court is sure to keep your fit.

«Rīgas Līcis» is a resort for all seasons. Hire skis in the winter or a bicycle in summer - all is possible!

C Iztulkojiet šos kultūras vārdus un pamatojiet pārnese metodes izvēli:

fish and chips

pampers

campus

sherry-colored eyes

”Zippergaie”

barbecue

double decker

sleeping policemen

shadow cabinet

gazpacho

bouillabaisse

workaholic

terrace house

supermarket

screening

management

summit meeting

3. uzdevums

Tulkošanas tradīcijas un kultūras aspekts

A Tulkojiet tekstu. Neaizmirstiet, ka konotatīvais aspekts ekspresīvajos tekstos dažreiz ir pat spēcīgāks, nekā denotatīvais aspekts. Izmantojiet kompensēšanas metodi.

I'm the most terrific liar you ever saw in your life. It's awful. If I'm on my way to the store to buy a magazine, even, and someone asks me where I'm going, I'm liable to say I'm going to the opera. It's terrible. So when I told old Spencer I had to go to the gym to get my equipment and stuff, that I was sheer lie. I don't even keep my goddam equipment in the gym.

Where I lived in Pencey, I lived in the Ossenburger Memorial Wing of the new dorms. It was only for juniors and seniors. I was a junior. My roommate was a senior. It was named after this guy Ossenburger that went to Pencey. He made a pot of dough in the undertaking business after he got out of Pencey. What he did, he started these undertaking parlors all over the country that you could get members of your family buried for about five bucks apiece. You should see old Ossenburger. He probably just shoves them in a sack and dumps them in the river. Anyway, he gave Pencey a pile of dough, and they named our wing after him. The first football game of the year, he came up to school in his big goddam Cadillac, and we all had to stand up in the grandstand and give him a locomotive — that's a cheer. Then, the next morning, in chapel, he made a speech that lasted about ten hours. He started off with about fifty corny jokes, just to show us what a regular guy he was. Very big deal. Then he started telling us how he was never ashamed, when he was in some kind of trouble or something, to get right down on his knees and pray to God. He told us we ought to think of Jesus as our buddy and all. He said he talked to Jesus all the time. Even when he were driving his car. That killed me. I can just see the big phony bastard shifting into first gear and asking Jesus to send him a few more stiffs. The only good part of his speech was right in the middle of it. He was telling us all about what a swell guy he was, what a hot-shot and all, then all of a sudden this guy sitting in the row in front of me, Edgar Marsalla, laid this terrible fart. It was a very crude thing to do, in chapel and all, but it was also quite amusing. Old Marsalla. He damn near blew the roof off. Hardly anybody laughed out

aloud, and old Ossenburger made out like he didn't even hear it, but old Thurmer, the headmaster, was sitting right next to him on the rostrum and all, and you could tell he hear it. Boy, was he sore. He didn't say anything then, but the next night he made us have compulsory study hall in the academic building and he came up and made a speech. He said that the boy that had created the disturbance in chapel wasn't fit to go to Pencey. We tried to get old Marsalla to rip off another one, right while old Thurmer was making his speech, but he wasn't in the right mood. Anyway, that's where I lived at Pencey. Old Ossenburger Memorial Wing, in the new dorm.

(D.D. Salinger, *Catcher in the Rye*, Chapter 13)

Salīdziniet šo versiju ar savu „Uz kraujas rudzu laukā” daļas tulkojumu.

- Analizējiet galvenās atšķirības, tulkojot slengu;
- Vai vispārējā pieeja avottekstam ir atšķirīga?
- Salīdziniet kultūras atšķirības, kas izmantotas abos tulkojumos;
- Komentējiet Sjūzenas Basnetas (*Susan Bassnett*) un Anrē Lefevera (*Andre Lefevere*) apgalvojumu: “Translation, like all (re) writing, is never innocent²⁴”.

Es esmu pats briesmīgākais melis, kādu jūs jebkad esat sastapuši. Tas ir šausmīgi. Ja es eju uz veikalu nopirkt kādu žurnālu un man prasa, kurp es eju, tad varu mierīgā garā pateikt, ka dodos uz operu. Vai nav briesmīgi? Un, kad es teicu vecajam Spenseram, ka man jāiet uz vingrošanas zāli pievēkt mantas, tad tie bija salti meli. Es pat nemaz neturu savas mantas tai zālē.

Kad mācījos Pensejā, es dzīvoju Osenbergera vārdā nosauktajā jaunajā kopmītnē. Tur mājoja tikai jaunākie un vecākie skolēni. Es biju jaunākais. Mans istabas biedrs – vecākais. Šis tips Osenbergers, kura vārdā kopmītne saucās, bija kādreiz mācījies Pensejā. Pēc skolas beigšanas viņš bija atvēris lētas apbedīšanas birojus un iedzīvojies lielā naudā. Šos birojus viņš bija izvietojis pa visu Ameriku, tā ka ikviens varēja apbedīt savus tuviniekus par pieciem dolāriem

---

²⁴ Tulkošana kā jebkura (pār)rakstīšana nekad nevar būt nevainojama.

gabalā. Jums būtu vajadzējis redzēt šito Osenbergeru. Droši vien viņš bāza miroņus maisā un meta upē. Lai nu kā, bet viņš bija ziedojis Pensejai lērumu naudas un mūsu korpuss bija nosaukts viņa vārdā. Katru gadu viņš atbrauca savā lepņajā kadiljakā uz pirmajām futbola sacīkstēm, un mums visiem bija jāstāv uz tribīnes un jāāuro, cik jaudas, tas ir jāklīdz “urā!”. Pēc tam nākamajā rītā baznīcā viņš spēra vaļā runu vai desmit stundas no vietas. Sāka ar kādām piecdesmit sapelējušām anekdotēm, lai tikai parādītu, kas viņš par brašu zēnu. Pirmā numura. Tad sāka stāstīt, ka viņš visos sarežģījumos bez kautrēšanās metoties ceļos un lūdzot dievu. Viņš ieteica arī mums lūgt dievu – aprunāties ar viņu jebkurā vietā un laikā. Ieteica mums domāt par Jēzu kā par savu tudraugu. Stāstīja, ka viņš sarunājoties ar Jēzu ik brīdī. Pat tad, kad vadot mašīnu. Es vai galu dabūju. Varu iedomāties, kā šis čugunzellis pārslēdz mašīnu uz pirmo ātrumu un turklāt lūdz Jēzu, lai tas sūta viņam vairāk apbedāmo. Viņa runas vidū gan atgadījās kaut kas labs. Osenbergers patlaban plātījās, cik viņš izmanīgs, kas viņam par nagu, kad pēkšņi zēns pirmajā rindā, man priekšā, Edgars Marsala, palaida baigo rībienu. Protams, tas bija ļoti nepieklājīgi – taču baznīca un tā tālāk, bet amizanti gan. Malacis Marsala. Gandrīz vai jumtu nocēla. Neviens jau skaļi nesmejās, un Osenbergers izlikās, ka neko nav dzirdējis, bet vecais Termers, direktors, sēdēja Osenbergeram blakus uz paaugstinājuma, un tūliņ varēja redzēt, ka viņš gan ir dzirdējis. Nu, tad viņš sagāja lielajā. Tobrīd neko nesacīja, bet nākamo vakaru lika mums sanākt skolas ēkā uz papildu nodarbībām un nolēja runu. Viņš teica, ka audzēknis, kurš tik nekārtīgi uzvedies baznīcā, nav cienīgs atrasties Pensejā. Mēs gribējām piedabūt Marsalu, lai iztaisa vēl vienu rībienu vecā Termera runas laikā, bet Marsala nebija attiecīgi noskaņots. Tātad tur es mājaju, kad mācījos Pensejā. Osenberga vārdā nosauktajā korpūsā, jaunajā kopmītnē.

(Džeroms D. Selindžers “Uz kraujas rudzu laukā”, 1969. gada tulkojums)

*****

B Salīdziniet trīs receptes.

- Analizējiet šiem tekstiem piemītošo tradīciju atšķirības.
- Tulkojiet angļu valodā rakstīto tekstu latviski. Izvērtējiet nepieciešamību pielāgot.

Chou – Fleur Gratin

Cauliflower Cheese

- *1 large cauliflower*
- *2 oz flour*
- *3 oz butter*
- *18 fl oz milk*
- *4 oz fresh cream*
- *2 oz grated Gruyere cheese*
- *salt and pepper*
- *pinch nutmeg*
- *Serves 4. Preparation and cooking: 35 minutes.*

1. *Wash the cauliflower and separate into small flowerets. Boil gently in salted water for 10 minutes.*
2. *Meanwhile, prepare the sauce. Melt 2 oz butter in a saucepan and blend in the flour gradually, stirring constantly to avoid any lumps. Pour in the milk slowly, stirring all the time. Bring to the boil and leave to cook for 5 minutes. Remove from the heat and blend in the fresh cream.*
3. *Set oven at 450° F.*
4. *Strain the cauliflower. Butter a gratin dish. Arrange the cauliflower on it and pour over the source. Scatter with grated cheese and cook in the oven for 15 minutes before serving immediately.*

Kāpostu plācenīši

1 kg svaigu kāpostu, 60 g kviešu miltu, 3/4 glāzes piena, 2 olas, 1 tējkarote cukura, tauki.

Kāpostus sarīvē uz sakņu rīves, pārkaisa ar sāli, saberž un izsautē pienā. Atdzesētiem pievieno cukuru, olu dzeltenumus, miltus un saputotus olu baltumus. Izveido plācenīšus, cep sakarsētos taukos. Pasniedz ar skābu krējumu.

(Masiļūne, 1982)

Aioli

Šī ir ļoti populāra un pasaulē slavena franču recepte no Provansas apgabala. Tā ir ķiploku majonēze, kas burvīgi sader ar svaigiem dārzeņiem, gaļu un Spānijā – ar zivīm. Visām izejvielām pirms gatavošanas jābūt istabas temperatūrā.

8 porcijām vajadzēs:

600 ml olīveļļas, jo labāka, jo būs

garšīgāka un stiprāka

10 daiviņas ķiploka

½ tējkarotes sāls

2 olas

1 citronu (tikai sulu)

1 ēdamkaroti silta ūdens

- *Saberz nomizotās ķiploka daiviņas ar sāli, kamēr veidojas pasta. (Var ķiploku ar sāli sasmalcināt ar naža plakano pusi.)*
- *Sajauc to ar olas dzeltenumu.*
- *Lēnām, lēnām, pa pilienam ar putotāju ieputo apmēram ēdamkaroti olīveļļas.*
- *Iejauc citronu sulu un ūdeni.*
- *Bez apstājas puto iekšā pārējo eļļu, bet lai tek lēnām.*
- *Šis ir burvja process, tik lēnām viss sabiezē; masai jābūt biežai, bet var piejaukt ūdeni vai citrona sulu, padarot masu šķidrāku.*

Ja majonēze saplīst, neuztraucies, tas gadās pat veiklākajām franču saimniecēm. Dari to pašu, ko viņas, izsaucies – relever l'aioli!... (atdzīvini aioli!)

Izņem visu no bļodas un salej krūzē. Izmazgā bļodu un sāc visu no jauna. Tikai ar vienu olas dzeltenumu un mazlietiņ citrona sulas, ko samaisi stingri kopā. Ar ēdamkaroti puto klāt majonēzi, kas pirmīt tev saplīsa. Tāpat kā diena seko naktij, tā aioli noteikti sabiezēs.

Var jau samazināt ķiploka devu, bet franči mēdz likt divas daiviņas vienai personai. Šajā receptē viņi būtu izmantojuši 16 daiviņas ķiploku. Ja aioli taisa kombainā, tad lieto olas baltumu kopā ar dzeltenumu. Tas ir tādēļ, ka kombains apgriež masu daudz ātrāk, nekā mēs spējam to izdarīt ar rokām, un tā masa labi turas kopā. Tā būs gaišāka un vieglāka.

Ar roku to vajadzētu sagatavot 15 minūtēs.

Šo aioli man patīk iejaukt biezās zupās, vialga – dārzeņu, vistas, liellopu vai zivju. Var arī smērēt uz maizītēm vai lietot ar svaigi sagrieztiem dārzeņiem. (Rītiņš, 1997)

C Salīdziniet šos divus līgumus.

- Analizējiet strukturālās atšķirības;
- Juridiskajos tekstos izmantotie angļu valodas vārdi jāuztver no tulkošanas perspektīvas: *hereafter, herein, hereof, as from, in the event of, thereof, forthwith, at that point in time, for the duration of, thereafter, whereby* u.c. Kāda ir to funkcija juridiskajos tekstos?
- Izsakiet savu viedokli par modālo darbības vārdu un laiku lietojumu šajos tekstos. Aplūkojiet atšķirību starp *shall, may* un *must* angļu valodā un to lietojumu juridiskajos tekstos.
- Kādas tulkošanas stratēģijas var izmantot, tulkojot juridiskus līgumus?
- Tulkojiet tekstu no angļu valodas, ievērojot šo tekstu tradīciju īpatnības.

Agreement

Between IBF International Consultant (hereafter referred to as IBF)

Mr. H.Bosmans

63 rue Montoyer

B — 1000 Brussels

And xxxxxxxxxxxxxxxxxxxx (hereafter referred to as Contractor)

Visvalza 4a

LV –1050 Riga

Latvia

In the framework of a request for organizing interpretation work made by the European Commission (EC) to IBF, the following agreement between IBF and Contractor is reached conforming to the EC Order Form No 97/10/C0386.

Article 1: Scope of services

Contractor shall carry out the services required in Annex 1.

Article 2: Duration

Contractor shall carry out the services as required in Annex 1.

Article 3: Remuneration

IBF undertakes to pay Contractor for interpretation carried out under this contract a sum equal to the number of days of interpretation multiplied by the price indicated in Annex 2. The number of days shall be determined by IBF in approval with the EC.

Half days or less of actual work count as one full working day and will so be paid.

Article 4: Terms of payment

4.1. Payment shall be made in ECU.

4.2. Contractor shall indicate a banking institution in the country in which his/her registered office or residence is situated for payment of sums due to him/her under the contract.

4.3. Contractor shall prepare an invoice in respect of the request for services. Any VAT or taxes added and shown on the invoice will be deducted from the final payment.

5. Performance of the contract

5.1. Neither Contractor nor any member of his/her staff may be an official or other employee currently employed by a government body.

5.2. IBF reserves the right not to pay for the services or part thereof which Contractor has failed to execute satisfactorily.

6. Termination of the contract

6.1. In the event of failure by Contractor – duly noted by IBF and communicated to Contractor – to fulfil his/her obligations under the contract, IBF reserves the right to terminate the contract at any time.

6.2. Each contracting party may of his/her volition terminate the contract.

Article 7. Liability of the contracting parties and compensation

7.1. In the event of cancellation of an interpretation, or in the event of termination of the contract under Article 6, Contractor shall be entitled to payment only in respect to interpretation or parts(s) thereof he/she has completed at the time when such cancellation or termination occurs unless IBF gives less than 24 hours notice of cancellation in which case one day's payment will be made.

7.2. In all cases under Article 5 and Article 6, except those where Contractor has been prevented by force majeure from fulfilling his/her obligations, IBF and the EC reserve the right

to claim compensation for any damage they may sustain as a result of the execution of the contract.

Done in Brussels, in English, in duplicate, on

For IBF

Hugo Bosmans

General Director

For Contractor

Interpreter

Darba līgums Nr. _____

Rīga

200__ . gada “__” _____

*Latvijas Universitāte, turpmāk saukta DARBA DEVĒJS, prorektora _____
personā no vienas puses un _____ turpmāk saukts(a) DARBINIEKS, no otras
pusēs, noslēdz šo līgumu par sekojošo: (ar mērķi iegūt noteikta darba rezultātus)*

- 1. DARBINIEKS stājas darbā pie DARB DEVĒJA un DARBA DEVĒJS pieņem viņu darbā Latvijas Universitātē.*
  - 2. DARBINIEKS uzsāk darbu ar 200__ . gada “__” _____.*
  - 3. DARBINIEKS apņemas:*
    - 3.1. Ievērot iekšējās darba kārtības noteikumus un noslēgtā līguma noteikumus.*
    - 3.2. Laužot darba līgumu, rakstveidā vienu kalendāro mēnesi iepriekš uzteikt DARBA DEVĒJAM. DARBINIEKS ir tiesīgs atsaukt savu iesniegumu par darba līguma laušanu pēc paša vēlēšanās tikai tad, ja tam piekrīt DARBA DEVĒJS.*
  - 4. DARBA DEVĒJS maksā DARBINIEKAM saskaņā ar darba likumdošanu, LU darba koplīgumu un šī līguma noteikumiem.*
- _____
- 5. DARBA DEVĒJS apņemas:*

5.1. Nodrošināt darba apstākļus, kas paredzēti likumdošanas aktos, LU darba koplīgumā un šajā līgumā.

5.2. Iepazīstināt DARBINIEKU ar darba samaksas noteikumiem.

6. Darba līgums noslēgts uz nenoteiktu laiku/uz noteiktu darba izpildes laiku.

7. Darba līgumu var izbeigt pirms termiņa, pusēm par to savstarpēji vienojoties. Vienpusēja darba līguma laušana pieļaujama tikai Latvijas DLK paredzētajos gadījumos un kārtībā.

8. Puses vienojas par šādiem darba līguma papildus noteikumiem:

8.1. Darba līgums tiek laužts pēc pušu vienošanās, ja tiek pārtraukta konkrētas programmas, zinātniskā darba, projekta finansēšana no trešās personas puses.

8.2. DARBA DEVĒJAM ir tiesības uz DARBINIEKA intelektuālo īpašumu (izņemot autortiesības), kurš radies valsts budžeta finansētās zinātniskās darbības rezultātā.

9. Darba līgums sastādīts divos eksemplāros.

LU PROREKTORS

DARBINIEKS

_____
(paraksts/datums)

_____
(paraksts/datums)

4. uzdevums

Skoposa aspekts tulkošanā un tulkošanas stratēģijas

A Raksturojiet tekstu.

- Vai šis teksts ir labi uzrakstīts? Kāds ir tā mērķis? Kur to varētu publicēt?
- Izveidojiet divus tulkojumus no šī teksta: vienu – tūrisma informācijas brošūrai, otru – ģeogrāfijas enciklopēdijai.

Rīgas jūras līcī ietilpst aptuveni viena divdesmit piektā daļa Baltijas jūras ūdens, līča dziļums – vidēji 26 metri. Bet apstākļi, ka tā gultni klāj un liedagus veido lieliskas kvarca smiltis, kas jau izsenis atzītas par visas Eiropas vērtību, izceļ Rīgas jūras līci pārējo Baltijas bagātību klāstā. Tiesa gan, pat karstākajās vasaras dienās šīs smiltis apskalojušais ūdens sasilst tikai līdz 22–24°C, bet vidēji vasarā – līdz 18–19°C. Taču, ja otrā svaru kausā liek to, ka līdz pat otrajam sēklim parasti var aizbrist nopietni

nesamērcējoties (protams, izņemot vētru laiku rudenī un ziemā, kad līcī brāžas pat 7 – 9 metrus augsti viļņi), tad arī itin vēso ūdeni var uzskatīt par pozitīvu faktoru. Rīgas jūras līča bagātību veido dzintars, gliemežvāki, zivis, gaiss un, protams, Jūrmala, kūrortpilsēta, kas izvietojusies uz vairākiem desmitu kilometru garas, bet vietām tikai dažus simtu metru platas zemes strēles starp Rīgas jūras līci un Lielupi, kur saulaino dienu ir vairāk nekā citur Latvijā...

- Izsakiet savu viedokli par Paula Kusmaula (*Paul Kussmaul*) apgalvojumu:

“Common opinion among lay people and beginners is that the translator should not be responsible for ST defects and that he or she should follow the maxim ‘garbage in, garbage out’. This may do for translation as practiced in foreign language teaching, but it is not good enough for professional translation. If we want to produce a well functioning text for the target reader we must aim at faultless texts. Let us consider the reaction of the target reader for a moment. Suppose they read a translation which faultlessly copies the defects of the original – inappropriate use of vocabulary, misleading sentence structure, illogical argument – then the target reader will come to a conclusion that they are faced with a bad translation. If they are not aware that it is a translation, they will get an impression as they are faced with a badly written original text. The effect, in both cases, is undesirable. Either the author of the text or its translator will appear to be linguistically incompetent. Obviously, no author will want to create this effect, and would want defects corrected.”

(Paul Kussmaul “Training the Translator”, 1995, p.146)

B Izveidojiet divus tulkojumus no Austrijas Federālā kanclera sniegtās runas NATO samita laikā Vašingtonā. Pirmais tulkojums tiks publicēts latviešu laikrakstā “Diena” kopā ar citām runām, kas savukārt tiks apkopotas vienā rakstā, tādā veidā sniedzot apskatu par samitu. Otrais tulkojums ir paredzēts Ārlietu ministrijas ekspertu analīzei.

Pirms tulkošanas izvērtējiet katra teksta mērķi un pārrunājiet, kādas tulkošanas stratēģijas tiks lietotas.

Statement by Mr. Viktor Klima, Federal Chancellor of the Republic of Austria, at the Summit Meeting of the Heads of State and Government of Countries Participating in the EAPC

Washington, 25 April 1999

In view of the terrible events in the Balkans, Austria has made it clear in the relevant discussions on this subject within the framework of the EU how important it is for the international community to follow a common line on this question. Vis-a-vis Milosevic, there must be no signal of a split.

Austria is in full accord with her partners in the EU: ethnic cleansing, murder and deportation must never be accepted as instruments of politics. Austria considers it important to seek a political solution and therefore supports the initiative of the Secretary General of the UN, Mr. Annan, of April 9, which is specifically based on the five demands of the EU. I also share the view that close cooperation with the Russian Federation is of specific significance, because the Federation's contribution to a solution of the Kosovo conflict is vital.

Moreover, precisely in this context close cooperation is necessary between the EU and the United States. This is why I particularly welcome the fact that the United States in its response to the stability pact has declared itself ready to actively cooperate in such a stabilization of South-eastern Europe. Such a pact should also base itself on existing regional initiatives (SECI) and on all relevant institutions (in particular the World Bank and the International Monetary Fund).

As a neutral country and as the seat of OSCE, Austria could offer the suitable framework for the elaboration of such a stability pact.

At the present stage action to relieve the humanitarian catastrophe is of particular importance. This is why Austria has already sent about 400 personnel in the framework the Pfp operation "Allied Harbor" to establish a refugee camp for at least 5000 persons in the North Albania. Moreover, we have decided to transfer 5000 Kosovar displaced persons from Macedonia (FYROM) to Austria in addition to 5000 asylum seekers from Kosovo already in Austria.

Moreover, Austria is in principle prepared to take part in an international protection force – constituted on the model of SFOR – to implement a peace accord for Kosovo on the basis of an UN mandate.

Austria welcomes the efforts being made in the framework of the EAPC to bring about a further intensification of cooperation in the Partnership for Peace.

The EU intention declared at the Vienna European Council to strengthen the EU Common Foreign and Security Policy gives us the possibility to develop the potential of the Euro-Atlantic Partnership Council in such a way that it fosters stability and security still more than hitherto and thus EAPC also becomes capable of rendering a contribution towards strengthening the European security structures.

C Izveidojiet no kafijas aparāta lietošanas instrukcijas angļu valodā trīs dažādus tulkojumus:

1. Instrukcijas tulkojums latviešu valodā tiks pievienots Latvijā pārdoto kafijas aparātu dokumentācijai. Norādiet tās avotteksta daļas, kuras tulkojot jāpielāgo, lai tās būtu saskaņā ar mērķkultūras saistītām teksta veida tradīcijām;
2. Tulkojums latviešu valodā ir paredzēts veikala vadības ārkārtas sēdei, kuras laikā nepieciešams sastādīt ziņojumu par ierīču veidu un pašreizējiem nosacījumiem, ar kādiem tiek tirgotas preces;
3. Tulkojums latviešu valodā tiks izmantots, lai pārliecinātu vairumtirgotājus, ka tieši šis kafijas aparāts vislabāk atbilst vietējiem nosacījumiem.

English

Caution

Read all instructions carefully using this product. This appliance must be kept out of the reach of children! Before plugging into a socket, check whether your voltage corresponds with the voltage printed on the bottom of the appliance. The hotplate heats up when the appliance is switched on. Avoid touching and never let the cord touch it. Braun electric appliances meet applicable safety standards. Repairs on electrical appliances must only be done by authorised service personnel. Faulty, unqualified repair work may cause

accidents or injury to the user. The cord of this appliance may only be replaced by an authorised Braun Service Centre, because a special tool is required.

Important

This appliance was constructed to process normal household quantities. Always use cold water to make coffee. Warm water or other liquids could cause damage to the coffee maker. Before using the first time, or when the coffee maker has not been used for some time, fill the water container to the maximum level with cold water (i.e. without coffee and without a filter bag) and allow to flow through. The coffee maker is equipped with a cord storage facility.

Maximum cups

KF22/KF26 = 8 cups (0.125 l. / 0.264 pints each) KF32/KF36 = 10 cups (0.125 l. / 0.264 pints each)

Filling with coffee

Pull out the filter 2 and insert a filter bag. Put coffee (not ground too finely) into the filter bag 3 and close the filter again 2 until it snaps in place. Measure coffee according to strength desired.

Filling with water

Pour cold water into the container. To the number of cups desired 5 (see measuring scale in the container 4) Note: The scale divisions on the jug indicate the amount of coffee that will be brewed. The difference between the scale divisions on the jug and those on the measuring scale in the water container is due to the amount of moisture remaining in the coffee grounds (vapor loss).

Making coffee

Switch the coffee maker on (see "Switches"). Brewing time is approx. 1 minute per cup. The "drip stop" prevents dripping when lifting off the jug or opening the filter holder. Before plugging into a socket, the Jug with the lid on must be set on the hotplate and the

filter must be snapped in place. Due to a built-in overflow protection feature, the liquid in the filter will flow directly into the jug, if you forget to put the lid on or to snap the filter in place. Remove the filter to empty grounds.

Keeping the coffee hot

The jug rests on a hotplate that starts to heat up when the coffee maker is switched on: it stays turned on until the coffee maker is switched off (pilot lamp goes out). This appliance is protected against overheating by a thermal fuse.

KF26 and KF36:

If you want to keep more than 4 cups of coffee hot, set the switch to position 4...max or less than 4 cups to position min.. 3. In this way even small quantities will be kept at the right temperature and flavor will be protected.

Cleaning

Always put the plug out of the socket before cleaning. The appliance should never be cleaned under running water and should never be immersed into water. Swing out the filter, push up, then pull off downward diagonally. To replace, insert the top first. To clean, take the lid off the jug. The glass jug the lid and the filter can be washed in the dishwasher. Clean all other parts with a damp cloth only. Put the lid back on the jug. Clean the hotplate with liquid cleansers only. Do not use abrasive cleansers.

Decalcifying

If you have hard water, decalcify the appliance occasionally. The frequency depends on the hardness of your water and how often you use the coffee maker. Whenever your coffee maker takes much longer time than normal to brew, the appliance should be decalcified.

5. uzdevums

Teksta veids un tulkošanas stratēģijas

Analizējiet šos trīs tekstus:

- Kādam teksta veidam tie pieder? Norādiet uz īpašībām, kas raksturīgas

attiecīgajam teksta veidam;

- Izsakiet savu viedokli attiecībā uz vispārējo tulkošanas pieeju katram no šiem tekstiem;
- Kad katrs no šiem tekstiem ir ticis sastādīts? Kādā veidā tas varētu iespaidot tulkojumu?
- Izveidojiet sarakstu ar problēmām un izrunājiet risinājumus.

1. teksts

COSMOPOLITAN travel offer

Cruise the INDIAN OCEAN combined with a KENYA BEACH STAY & exciting SAFARI

16 days from 1250 pounds per person

This exceptional holiday offers the luxury of a leisurely cruise through the turquoise waters of the Indian Ocean combined with relaxing days on a idyllic beach. You will fly from the UK to Mombasa and transfer to the delightful Paradise Beach Hotel for a two night stay and the start of your holiday. You will then join the 4 star M.S.Royal Star for a three night cruise to discover two beautiful islands in the Indian Ocean: Zanzibar and Mesali. A host of on-board facilities includes a swimming pool, three bars, health club, boutique, night club and an elegant restaurant. After your cruise you return to Paradise Beach Hotel for a further nine nights, giving you a wonderful opportunity to enjoy an included safari.

(“Cosmopolitan”, February 1999)

Text 2

F. Scott Fitzgerald

The Bridal Party

There was the usual insincere little note saying. I wanted you to be the first to know. It was a double shock to Michael, announcing, as it did, both the engagement and the imminent marriage; which, moreover, was to be held, not in New York, decently and far

away, but here in Paris under his very nose, if that could be said to extend over the Protestant Episcopal Church of the Holy Trinity, Avenue George-Cinq. The date was two weeks off, early in June.

At first Michael was afraid and his stomach felt hollow. When he left the hotel that morning, the femme de chambre, who was in love with his fine, sharp profile and his pleasant buoyancy, scented the hard abstraction that had settled over him. He walked in a daze to his bank, he bought a detective story at Smith's on the Rue de Rivoli, he sympathetically stared for a while at a faded panorama of the battlefields in a tourist-office window and cursed a Greek tout who followed him with a half-displayed packet of innocuous post cards warranted to be very dirty indeed.

But the fear stayed with him, and after a while he recognized it was the fear that now he would never be happy. He had met Caroline Dandy when she was seventeen, possessed her young heart all through her first season in New York, and then lost her, slowly, tragically, uselessly, because he had no money and he could make no money; because, with all the energy and good will in the world, he could not find himself; because loving him still, Caroline had lost faith and begun to see him as something pathetic, futile and shabby, outside the great, shining stream of life toward which she was inevitably drawn.

Since his only support was that she loved him, he leaned weakly on that; the support broke, but still he held on to it and was carried out to sea and washed up on the French coast with its broken pieces still in his hands. He carried them around with him in the form of photographs and packets of correspondence and a liking for maudlin popular song called "Among My Souvenirs". He kept clear of other girls, as if Caroline would somehow know it and reciprocate with a faithful heart. Her note informed him that he lost her forever.

It was a fine morning. In front of the shops in the Rue de Castiglione, proprietors and patrons were on the sidewalk gazing upward for the Graf Zeppelin, shining and glorious, symbol of escape and destruction – of escape, if necessary, through destruction – gliding in the Paris sky. He heard a woman say in French that I would astonish her of it commenced to let fall bombs. Then he heard another voice, full of husky laughter, and the void in his stomach froze. Jerking around, he was face to face with Caroline Dandy and her fiancée.

”Why, Michael! Why, we were wondering where you were. I asked at the Guaranty Trust, end Morgan and Company, and finally sent a note to the National City —“

Why didn’t they back away? Why didn’t they back right up walking backwards down the Rue de Castiglione, across the Rue de Rivoli, through the Tuileries Gardens, still walking backward as fast as they could till they grew vague and faded out across the river?

”This is Hamilton Rutherford, my fiancée.”

“We have met before.”

“At Pat’s, wasn’t it?”

“And last spring in the Ritz Bar.”

“Michael, where have you been keeping yourself?”

“Around here.” This agony. Previews of Hamilton Rutherford flashed before his eyes – a quick series of pictures, sentences. He remembered hearing that he had bought a seat in 1920 for a hundred and twenty-five thousand of borrowed money; and just before the break sold it for more than half a million. Not handsome like Michael, but vitally attractive, confident, authoritative, just the right height over Caroline there – Michael had always been too short for Caroline when they danced.

3. teksts

Outline of American Literature

Chapter 6

Modernim and Experimenation 1914-1945

Many historians have characterized the period between the two world wars as the United States’ traumatic “coming of age”, despite the fact that U.S. direct involvement was relatively brief (1917–1918) and its casualties many fewer than those of its European allies and foes. John DOS Passos expressed America’s postwar disillusionment in the novel “Three Soldiers” (1921), when he noted that civilization was a “vast edifice of sham, and the war, instead of its crumbling was

its fullest and most ultimate expression.” Shocked and permanently changed, Americans returned to their homeland but could never regain their innocence.

Nor could soldiers from rural America easily return to their roots. After experiencing the world, many now yearned for a modern, urban life. New farm machines such as planters, harvesters, and binders had drastically reduced the demand for farm jobs; yet despite their increased productivity farmers were poor. Crop prices, like urban worker’s wages, depended on unrestrained market forces heavily influenced by business interests: Government subsidies for farmers and effective workers’ unions had not yet become established. “The chief business of the American people is business,” President Calvin Coolidge proclaimed in 1925, and most agreed.

In the postwar “Big Boom,” business flourished, and the successful prospered beyond their wildest dreams. For the first time, many Americans enrolled in higher education — in the 1920s college enrollment doubled. The middleclass prospered: Americans began to enjoy the world’s highest national average income in this era, and many people purchased the ultimate status symbol – an automobile. The typical urban American home glowed with electric lights and boasted a radio that connected the house with the outside world and perhaps a telephone, a camera a typewriter or a sewing machine. Like the businessman protagonist of Sinclair Lewis’s novel “Babbitt” (1922), the average American approved of these machines because they were modern and because most were American inventions and American-made.

Americans of the “Roaring Twenties” fell in love with other modern entertainments. Most people went to the movies once a week. Although Prohibition – a nationwide ban on the production, transport, and sale of alcohol instituted through the 18th Amendment to the U.S. Constitution – began in 1919 underground “speak-easies” and nightclubs proliferated, featuring jazz music, cocktails and daring modes of dress and dance. Dancing, moviegoing, automobile touring and radio were national crazes. American women, in particular, felt liberated. Many had left farms and villages for homefront duty in American cities during the World War I, and had become resolutely modern. They cut their hair short (“bobbed”), wore short “flapper” dresses, and gloried in the right to vote assured by the 19th Amendment to the Constitution, passed in 1920. They boldly spoke their mind and took public roles in society.

Western youths were rebelling, angry and disillusioned with the savage war, the older generation they held responsible, and difficult postwar economic conditions that ironically,

allowed Americans with dollars – like writers F.Scott Fitzgerald, Ernest Hemingway, Gertrude Stein, very little money. Intellectual currents, particularly Freudian psychology and to a lesser extent Marxism (like the earlier Darwinian theory of evolution), implied a “godless” world view and contributed to the breakdown of traditional values. Americans abroad absorbed these views and brought them back to the United States where they took root, firing the imagination of young writers and artists. William Faulkner, for example, a 20th-century American novelist employed Freudian elements in all his works, as did virtually all serious American fiction writers after World War I.

Despite outward gaiety modernity, and unparalleled material prosperity young Americans of the 1920s were “the lost generation” – so named by literary portraitist Gertrude Stein. Without a stable, traditional structure of values, the individual lost a sense of identity. The secure, supportive family life: the familiar, settled community: the natural and eternal rhythms of nature that guide the planting and harvesting on a farm; the sustaining sense of patriotism: moral values inculcated by religious beliefs and observations – all seemed undermined by World War I and its aftermath.

Numerous novels, notably Hemingway’s “The Sun Also Rises” (1926) and Fitzgerald’s “This Side of Paradise” (1920), evoke the extravagance and disillusionment of the lost generation. In T.S. Eliot’s influential long poem “The Waste Land” (1922). Western civilization is symbolized by a bleak desert in desperate need fo rain (spiritual renewal).

The world depression of the 1930s affected most of the population of the United States. Workers lost their jobs, and factories shut down: businessmen and banks failed, farmers, unable to harvest, transport, or sell their crops, could not pay their debts and lost their farms. Midwestern droughts turned the “breadbasket” of America into a dust bowl. Many farmers left the Midwest for California in search for jobs, as vividly described in John Steinbeck’s “The Grapes of Wrath” (1939). At the peak of the Depression, one-third of all Americans were out of work. Soup kitchens, shanty towns, and armies of hobos – unemployed men illegally riding freight trains – became part of national life. Many saw the Depression as a punishment for sins of excessive materialism and loose living. The dust storms that blackened the Midwestern sky, they believed constituted on Old Testament judgement: the “whirlwind by day and the darkness at noon”.

The Depression turned the world upside down. The United States had preached a gospel of business in the 1920s; now, many Americans supported a more active role for government in the New Deal programs of President Franklin D. Roosevelt. Federal money created jobs in public works, conservation, and rural electrification. Artists and intellectuals were paid to create murals and state handbooks. These remedies helped but only the industrial build-up of World War II renewed prosperity. After Japan attacked the United States at Pearl Harbor on December 7, 1941, disused shipyards and factories came to bustling life mass-producing ships, airplanes jeeps, and supplies. War production and experimentation led to new technologies, including the nuclear bomb. Witnessing the first experimental nuclear blast. Robert Oppenheimer, leader of an international team of nuclear scientists, prophetically quoted a Hindu poem: "I am become Death, the shatter of worlds".

- Cik lielā mērā šis apgalvojums attiecas uz visiem šiem tekstiem:

“The professional translator works within a complex situational framework, under a variety of competing constraints, to communicate a complex textually embedded message to a nonreader of the SL. There may be several participants in the communicative situation on both sides of the language barrier. On the SL side is the author of the original message and a commissioner, either the author or someone else, who wishes to have that message or a related message communicated to particular readers of a different language. On the TL side, there is the intended reader of the translated text and perhaps a host of other potential readers not envisioned during the act of translation. The professional translator enters the situation with a foot on either side of the language barrier and mediates among the participants, trying **to produce a TL text that will communicate the message the author wants to send, the commissioner wants to have sent and the user expects to use, and that will have the appropriate and desired effect.**”

(Donald Kiraly, “Pathways to Translation”, 1995, 1 - 2)

7. uzdevums

Tēma: Tulkojuma vērtējums

A Izlasiet tekstu.

- Nosauciet pazīmes, kas liek secināt, ka šis teksts ir tulkojums?

- Analizējiet tekstu, ņemot vērā normas. Vai gaidu norma ir ievērota? Nosauciet gadījumus, kuros pārkāpta atbildības, komunikācijas un atbildmes norma;
- Pārrunājiet šī tulkojuma kļūdas.

Things to know about transporting animals:

Your favourite dog can travel with you on any vehicle, with a muzzle and validated ticket. Full price passes may be purchased for dogs. (The coupons are to be used in passes where the photo is substituted by the word “EB” – meaning dog). Dogs have several times suffered permanent injury caused by the top and bottom sections of escalators where the cogs in the stairs align – there have even been cases of toe mutilation, so please take your pet in your hands when approaching these escalator sections.

Other small animals can usually be transported free of charge if wrapped up as hand luggage described above, with the same restrictions to their size and number. It is another obvious requirement that these animals or their wrapping must not pollute or spoil the clothes or luggage of passengers or the vehicle itself.

Very important!

On newer busses the driver is unable to open any door unless passengers indicate their will to use the door either inside the bus or from the outside (this will make you glad especially in winter, when less door opening will keep the vehicle warmer).

The drivers ring a bell before closing the door. Getting on or off after the bell has been sounded is very dangerous, since closing doors can cause serious injuries.

Ticket control

Controllers perform their duty in plain clothes, but – as symbol of identity – they wear a red armband on which the BKV Ltd. logo and the words “ellenor” and “control” can be seen. On their outer wear they have a badge, containing the photo of the controller, the BKV Ltd. logo, and the identification number of the controller.

In order to distinguish phony controllers you should know that every BKV. Ltd. controller has a blue identification card, which entitles him to check tickets and passes, and he is obliged to show it if requested.

(from *Budapest Transport Ltd.*, spring – summer 1998)

B Izlasiet tekstu.

- Seciniet, vai šis ir vai nav teksts. Ja šis ir teksts, norādiet, vai tas ir labs vai slikts. Kādā veidā tas var būt labs/slikts teksts?
- Nosakiet teksta veidu.
- Ja šis teksts nebūtu labi uzrakstīts, vai tulkojums tomēr varētu būt labs?
- Kā Jums šķiet, kas varētu būt tulkotāja problēmas pamatā?
  - Tulkotāja dzimtā valoda nav angļu valoda;
  - Tulkotāja dzimtā valoda nav vācu valoda;
  - Tulkotājs neko nezina par pārtikas pārstrādes jomu;
  - Tulkotājs nezina, kas ir profesionāla tulkošana;
- Analizējiet tekstu, ņemot vērā normas.
- Ko Jūs varētu ieteikt šim tulkotājam, lai viņš spētu uzlabot sava darba kvalitāti?

The basis for all Demeter products is bio-dynamic farming. The assumption with which bio-dynamic-farming begins, is that life is not only a matter of material, but that is much more, a reality. And, it is the material which carries and transfers life.

The individual farms are equipped to produce as much as possible of their own raw materials, as is the case in natural ecosystem. Everything is geared toward the promotion and preservation of life. The individual areas of farming: dairy, herbal, cattle raising, relate to one another as do the many organic systems which make up an organism. In this way, the raising of live stock with self-produced feed is an essential element of the whole.

Specialized fertilizers and live stock feed, composed solely of natural elements, are produced on the farm and used to promote the growth of both plants and animals. The health of the collective, as well as that of individual is a constant goal through every step of the farming process. Good health is not a natural condition which should be taken for granted. It is dependent upon the constant promotion of life and health.

For many reasons, Demeter has chosen, voluntarily, to abstain from the use of chemical insecticides and herbicides. This leads to more work and depending upon weather conditions, to more risk. The goal is to better serve the lives of people, and to maintain or improve the productivity of farming, through the production of better agricultural products, and in a time in which many species are faced with the threat of extinction, to give a variety of living things a better chance of survival by producing well structured environment.

*****

C Salīdziniet trīs Kārļa Skalbes pasakas “Kaķīša dzirnavas” tulkojumus.

- Nosakiet avotteksta un visu trīs tulkojumu funkciju;
- Kas ir avotteksta un šo trīs tulkojumu mērķauditorija?
- Izsakiet savu viedokli par atšķirīgajām pieejām kulturēmu gadījumā.
- Cik lielā mērā tulkotājs ievērojis tulkošanas normas?

Sirms vecis kailā kažokā iznāca no piesarmojuša dārza un skatījās atpakaļ caur ābelēm, pie kurām pār vakara sārtumu drebēja viegli ledus spīgulīši kā tās bālās pelnu plēnes pār kvēlojošām oglēm. Bieza rieta sarkanums krita viņa sejā. Tā bija nikna veča seja. Viņas ūsas un bārda izskatījās kā garas sudraba bārkstis, piesalušas zilām un zaļām ledus zīlēm, kurām vēl vakars pielika pa sarkanai. Tas bija vecais Lausks, izdzīts saimnieka tēvs, kurš dēlam par agru bija atdevis mājas. Viņš uzklīda tikai lielā salā, kad visi zari bija iekalti smalkā ledū, un sarkans saules riets kā dusmu atspīdums zem ābelēm un gar ēku stūriem meklēja viņa sarkano seju. Raug, vecais palecas, tā ka izjūk apsarmojušais matu cekuls uz pakauša, un sper ar cirvi klēts pakšķī. “Ai, ai,” baļķis iekliedzas un viņam pārtrūkst sirds. Tā ir pušu! Viņa trūkst, sēri vaidēdama kā kokļu stīga, un runcis apstājas iz celiņa, kas iet no istabas uz klēti, un klausās, pacēlis kāju. “Ā, vecais saimnieka tēvs atkal spārdās,” runcis saka, pamanījis Lausku, kurš aiziet, nikni atpakaļ skatīdamies, ar cirvi pār pleciem. Un ābeles kā nobijušās stāv tik klusi un mēmi, un ne zars vairs nevelk elpu. (1913)

A white-haired man clad in a coat of converted sheepskin walked out into the frosty garden and glanced at the apple-trees upon which, like pale ash flakes on glowing coals, fine crystals of hoar frost rested in the glow of sunset. The intense red of the setting sun cast a glaring reflection upon his face.

And a wicked old face it was. The moustache and beard looked like long silvery threads through which the frost had drawn stripes of blue and green, and the evening glow had tingled with a flush of red. It was the banished peasant, old Lauskis, who had prematurely ceded his farm to his son. He was only seen in severe cold when all branches were ice – clad, and the sunset, like a red reflection of his wrath, stole from under the apple – trees and round the corners of the house in search of the old man’s face. See, the old man bend backwards, thus disarranging his hoary hair, and slashes the corner post of the barn with his hatchet. The post cries out and his heart is rent in two. It breaks with a painful wail like that of a severe harp string. The tom – cat with raised paw on the pathway leading form the door of the living – room to the barn listens. “Ah, the old peasant is in a bad temper again,” murmurs the cat as he catches sight of old Lauskis moving away with a wicked backward glance and his hatchet over his shoulder. The apple – trees are motionless, not a branch rustles. (“The Cat’s Mill”, London, 1924)

A gray old man in a raw sheepskin coat * came out of the frosted garden and stood looking back through the apple-trees on which a delicate gloss of rime trembled in the light of evening like the pale film of ash on glowing embers. The dense crimson of sun-set fell on to his face – the face of a fierce old man. His moustache and beard were like a long silver fringe, stiffened with blue and green beads of ice, to which the sunset added a few red ones. It was old Lauskis**, a farmer turned out of his holdings by his son, to whom he had transferred them too soon. He would turn up only in a hard frost, when all the branches were plated with thin ice, and the red sunset, like a flash of anger, sought his red face among the apple-trees and along the angles of the buidings.

See, the old man gives a sudden bound, ruffling the hair on the top of his head, and drives his ax into the corner log of the barn***. “Oh! oh!” screams the log, its heart severing on a mournful note like a zither**** string, and Pussy stops in his tracks on the pathway leading from the living room to the barn and listens as he lifts a paw. “Ah, the old boss is on the rampage again,” says Pussy, catching sight of Lauskis, who is now going away and glaring back angrily, his ax over his shoulder. And the apple-trees stand ever so still and mute as if they were afraid, and not a single branch draws breath. (“Pussy’s Water Mill”, Stockholm, 1939)

An old, gray-haired man, dressed in a fur coat, came out of a snow-covered garden and looked through the apple-trees on whose branches hung delicate bits of ice that glistened in the red twilight. The sunset shone upon his face, and a very angry face it was. His whiskers end beard were like icicles full of blue and green ice flowers. He was Old Lauskis, the god of ice, who

wanders about the fields and woods only during very cold weather when all the branches are frosted and when the sunset is red. Suddenly, the old man jumped. He shook in a rage as he smashed a tree with his ax. "Oh, oh!" the tree cried out as its heart split down the middle. A cat paused on his way from the house to the barn to listen. "The old man is kicking again," he murmured as he watched the evil god walk away with his sharp ax slung over his shoulder. The apple-trees stood very still and frightened. ("Kitty's Water Mill. A Tale from Latvia", Riga, 1996)